

Гранпрі конкурсу романів, кіносценаріїв та п'єс «КОРОНАЦІЯ СЛОВА 2008»

«Коронація Слова» створює для вас нову хвилю української літератури — яскраву, різножанрову, захоплюючу, — яка є дзеркалом сьогодення і скарбом для майбутніх поколінь.

Юрій Логущ, Голова Правління ЗАТ «Крафт Фудз Україна», ініціатор проекту

Всеукраїнський конкурс романів, кіносценаріїв та п'єс «Коронація слова» був заснований за підтримки бренду найпопулярнішого українського шоколаду «Корона». Головна мета конкурсу — сприяння розвитку новітньої української культури.

Література, кіно і театр обрані не випадково, адже саме ці жанри є стратегічними жанрами культури, що формують і визначають зрілість нації.

Метою конкурсу та його завданням є пошук нових імен, видання найкращих романів, стимулювання й підтримка сучасного літературного процесу, кіно й театру, і як наслідок — наповнення українського ринку повнокровною конкурентоспроможною літературою, а кіно й театру — якісними українськими фільмами й п'єсами.

www.kraftfoods.com.ua

Частина перша

Тіло

...ми нічого не знаємо про його тіло. Здогадуємось, що воно хворе.

Виникає спокуса описати це тіло.

З ненадрукованого есе-рецензії Сильвестра Васильчука «Останнє оповідання Михайла Коцюбинського»

1

Він приплив на острів і застрелився.

2

Він приплив на острів, припнув до берега човна, дістав з човна рушницю і застрелився.

3

Він приплив на цей маленький безлюдний острів, розташований майже посередині лісового поліського озера, припнув до берега човна, дістав із човна рушницю і застрелився.

4

Вже коли припнув човна, він озирнувся. Сонце поволі сідало за ліс, хоча й торкнулося лише вершків дерев, кидало на воду золотаво-червонясті відблиски, і вона здавалася від того теж червоною.

«Як моя кров, коли вона витікатиме», — подумав чоловік, який приплив на човні. (Човен старий, розсохлий, залатане днище: шматки сосни й дуба, в одному місці заткнуто прямокутником соснової кори, по боках у двох місцях просмолено, одним словом, цей човен міг би багато чого розповісти).

Думка про кров його потішила. Непогана остання думка. Проста і холоднокровна. Так і повинно бути. Він дістав з човна рушницю, звів курок, торкнувся рукою шматка холодного металу.

5

Ще коли він плив сюди, то побачив, як з-за лісу над озером вилітає журавлиний ключ.

«Чому журавлі, літо ж тільки починається? — подумалось йому. — Ці журавлі несправжні. Вони з моєї уяви. Рядок з ненаписаної поезії. Гм... Треба запам'ятати...»

Він подумав, що це буде останній зблиск пам'яті. Журавлі в його пам'яті проживуть довше, ніж журавлі в його очах. В очах? Але ж цих журавлів не було...

І тут він подумав, що ці птахи вилітають з осені його душі. Осені, яка не настане. Осені, що минула. Ще один рядок.

Крізь цю осінь парком бігла до нього Ліда. Поли її пальтечка підхоплював осінній вітер. Той вітер силувався її підняти.

Він став налягати на весла. Тільки так можна було втекти від дівчини, яка бігла до нього крізь осінь, крізь листя, крізь шум гілля, з якого листя ще не опало, крізь гілляччя, яке хапало її за руки, крізь хашу, що виростала з цього гілляччя, крізь туман, сизий і сивий, схожий на велике сіре полотно, на якому проступають обриси цього парку, швидше лісу, де кожне дерево розростається до неймовірних розмірів.

Дівчина, що бігла, ставала все більшою й більшою. Вона доростала до висоти дерев, її руки простягалися над парком-лісом, а поли пальта ставали хмарами.

«Ідіотське прагнення до красивості, — подумав він. — Я ніколи його не позбудуся. Навіть перед смертю. Воно мов той нав'язливий пес у реп'яхах, що йде і йде, проводить до самого дому, а ти ще довго пам'ятаєш його погляд. Ну що ж, мій пес провів мене до цього острова».

Він знав, що Ліда ніколи не добіжить до нього. А якщо добіжить, то поглине його, немов цей туман ліс, немов осінь поглинула літо,

немов... Досить!

6

Він дістав із човна рушницю. Рушниця була старою, ще з радянських часів. Хтозна, через скільки рук вона пройшла, перш ніж потрапити до нього. А може, й ні. Може, вона належала тільки Петрові? Тобто не Петрові, а Георгієві. Петро теперішній, йому рушниця вже не могла належати.

Він побачив, як чоловік стоїть біля порога і озирається. Він чогось немовби шукає у хаті, яку збирається покинути. Цей чоловік — він сам.

— Можна, я візьму цю рушницю? — зрештою питає він.

— Рушницю? — Ніна подивилася не те щоб здивовано, а так, немовби вони зустрілися після довгої, страшенно довгої розлуки, тільки до радості від зустрічі примішується нерозуміння — навіщо він повернувся?

Він десь уже бачив цей погляд, такий самий погляд, його так зустрічали. Ліда? Ні, то була ця жінка, котра стояла перед ним. Так він зустрічався саме з Ніною. Чомусь пам'ять йому підказувала, що мало бути тільки з Ніною. Але пам'ять не могла здобути саму суть згадки — де і коли? Де і коли, ось у чому суть. Де і коли?

— Рушницю, — він шукав поглядом те, що хотів забрати і не міг знайти.

Втім, він знав, де рушниця висить. У коморі, відразу за дверима, на цвяшкові, міцному, як і все у цій хаті. За час життя тут він кілька разів підходив і гладив рушницю своїми довгими тонкими пальцями.

— Навіщо тобі рушниця?

Ніна вже дивилася стривожено. Справді стривожено, сполохано, і це його порадувало. Певне, він цього чекав?

— На пам'ять про тебе. Мушу ж я щось залишити собі на пам'ять.

— Спогад, — вона кволо посміхається. — Хоча спогади у тебе будуть недобрі. І це закономірно. Я на тебе зовсім не ображаюся. Не ображатимуся, — поправляється вона. — Не ображатимуся за спогади, за слова, які б ти сказав. Усе закономірно.

«Навіщо?» — він не вимовив цього слова.

«Навіщо все це було потрібно?» — таким мало бути продовження запитання.

— Я принесу тобі рушницю, — сказала Ніна й направилася до комори — швидко, поспішно.

Чи йому здалося?

7

«Тепер я себе обдурюю, — подумав він. — Обдурюю. Обдурюю не спогадом, а перериванням цього спогаду, його спотворенням».

Перед його очима постала червона безформна пляма. Потім вона стала чомусь фіолетовою і почала набувати якихось знайомих обрисів. Обрис острова? Жінки?

Він ще раз озирнувся. Над островом володарювала тиша. Сонце сяде, сховається за лісом ще за якусь годину, а то й дві. Може, почекати, доки воно сяде, доки над островом розпростає крила вечір, ліпше ніч, а тоді в темряві зробити те, що задумав? Він все одно зробить. Все вже вирішено, він відступати не звик, сенсу далі продовжувати фізичне існування його тіла нема, то яка різниця, коли прикласти цю рушницю до грудей?

Різниця була, і він це добре знав. Відтягуючи час, він програвав поєдинок із самим собою. З тим, ким він є. Пострілу все одно ніхто не почує. Озеро лісове, до найближчого села шість кілометрів, це він знає напевне.

Озирнувши острів втретє й востаннє, він ще подумав, що годилося б його оглянути. Острів мав форму неправильного спотвореного чотирикутника. Прикинувши на око, можна було визначити, що його площа соток п'ятнадцять-двадцять, ну, може, двадцять п'ять, хоча навряд. З того краю, до якого він причалив, берег був піщаний, далі росла вже доволі густа трава, за якою розпочиналися кущі верболозу. За кущами гайочок вільшняку, обіч, наче вибігли з того гайка, три берізки — дві майже зрослися, третя збоку. Ще далі, на віддалі метрів десяти від беріз — єдина розщеплена і розкарячкувата сосна. Схожа на жінку, що нахилилася над озером — може, збиралася прати. «Випрати мою па м'ять», — подумав.

«Огляд закінчено, — подумав далі він і вперше посміхнувся. — Все інвентаризовано. На траві валяються обривки газет, он сліди й вогнища, значить, тут хтось був, швидше за все, цієї весни. Може, на Пасху, День Перемоги чи ще якесь свято. А може, й просто припливла якась компанія. На щастя, я не захопив з собою сірників. Отож спокуси й собі розкласти вогнище нема. Нема й потреби. Все, фініта. Кінець третього акту. Рушниця стріляє».

Він приклав рушницю до грудей. Тоді витяг із кишені змайстрований напередодні хитрий пристрій. Це був мотузок із свого роду лещатами на кінці. Лещата він прикріпив до шнурка, далі обмотав мотузком цівку рушниці, лишивши між лещатами і цим кінцем зазор. Тоді рештки мотузка взяв собі до руки. Лівої, бо правою він буде підтримувати рушницю. Стріляти мусить у серце, спотворювати

обличчя, заганяти кулю до рота чи розносити підборіддя він не хоче. Навіть якщо його тіло тут на острові й розкладеться.

«Все, репетицію закінчено», — подумав спокійно, на диво спокійно, начеб то був не він.

8

Телеграма прийшла у вівторок під вечір. Ліда зателефонувала йому на роботу і прочитала текст: «Помер Георгій похорон четвер якщо зможеш приїжджай Ніна». Він спочатку не міг збагнути — від кого телеграма?

— Хто це такий, Славо? — спитала Ліда.

Вона його називала Славою, Славиком, Славунчиком, Славчиком, хоча справжнє його ім'я було Сильвестр.

— Не Сильвиком же тебе називати?

— Не Сильвиком, — згодився він.

...Хоча чому? Сильвик... Славик... Ха...

— Хто такий? — перепитав тепер.

І тут він згадав. Згадав і страшенно здивувався. Чому Ніна прислала цю телеграму? Та він же її років... років десять, як не бачив. Ні, навіть одинадцять чи й дванадцять. А її чоловіка, тепер уже покійного чоловіка, бачив узагалі лише двічі в житті. Двічі, хто він йому такий?

— Це чоловік моєї однокласниці. Я його майже не знав, — навіщось додав.

— Однокласниці? З твого села?

— Так. Але вона живе в іншому селі. І в іншому районі.

— Ти поїдеш? — спитала Ліда.

— Не знаю. Навіщо?

Він справді не знав, чи поїде. Тоді не знав. Дивна телеграма із словом «приїжджай» — хіба на похорон запрошують? Авжеж, мовби й запрошують, але якось не так. І хто він для Ніни і для її чоловіка? Однокласник? Який після школи вряди-годи бачився з нею. З її чоловіком взагалі лише двічі. Перший раз випадково в селі — це мій чоловік, познайомся. Чоловік був високим, височенним, Ніна діставала йому ледве до плеча, до якого тулилася примруженим кошеням (він так подумав чомусь, але чому так подумав?), і її очі випромінювали не то гордість, не то якусь затаєну тривогу. Чоловік соромливо тицьнув руку — Георгій, — здавалося він соромиться і цієї своєї великості, довжелезності, загорілості-чорноти (мало не мулатського кольору), сили, незграбності, всього, що характеризує саме його на цьому світі. Георгій, певне, хотів би бути меншим, хоча б таким, як його дружина, але оскільки це не вдавалося, то наче вибачався за це перед іншими.

«Цікаво, чи він такий і в ліжку?» — подумав тоді Сильвестр. Мав на увазі — сильний і сором'язливий.

Думка була недоречна посеред їхнього села. Посеред їхнього життя. На свято Спаса, де годилися інші думки.

— Ти ходив сьогодні до церкви? — раптом спитала Ніна.

— Ні, — зніяковів Сильвестр і чомусь додав: — Мама ходила.

Ніна підійшла до нього ближче, торкнулася руки. Кінчиками пальців, наче боязко.

— Я б хотіла, щоб ти пішов. Постав за нас свічку. За наше щастя. Я маю дуже доброго чоловіка і гарного хазяїна.

Вона повторила якимось так, мовби того її чоловіка не було поруч. Але про те він подумав уже пізніше.

Вночі, після отримання телеграми про смерть Георгія, він пригадав цей епізод. Ще пригадав її листи з інституту, де Ніна вчилася на економіста. Її листи з детальними розповідями про своє інститутське кохання. «Ти в мене найліпша подружка, якій я можу звірити усе, що маю на душі», — це фраза із одного з тих листів, яка врізалася в пам'ять.

Подружка? Подружка! Після того листа він дав слово ніколи більше їй не писати.

Він дотримав слова. Не написав більше жодного листа. А вона продовжувала писати.

9

Сильвестр Васильчук був філологом. Більше того, кандидатом філологічних наук. На момент отримання телеграми про смерть Георгія, чоловіка Ніни, він був уже докторантом, тобто навчався в докторантурі столичного університету і писав докторську дисертацію. Власне, було вже написано вступ і дві частини із запланованих чотирьох. Тема його кандидатської дисертації була така: «Три поети. Порівняльна характеристика і аналіз філософії, зображальних засобів і образності в поезії Павла Тичини, БогданаІгоря Антонича і Володимира Свідзінського в їх єдності і суперечностях». Захистився він на «відмінно», як, втім, і навчався — спочатку в інституті, потім в аспірантурі.

Час захисту його кандидатської припав якраз на середину горбачовської перебудови, тому незвичні думки й ідеї щодо крамольних чи напівкрамольних ще вчора Антонича, Свідзінського і

раннього Тичини були сприйняті навіть поважними літературознавцями, присутніми на вченій раді, прихильно, майже «на ура». Хоча тему дисертації він обрав ще в часи, які прийнято називати застійними, й навідріз відмовився обирати іншу чи якимось змінити її. По суті, керівник, а за ним і факультетська рада погодилися, бо боялися, що історія закінчиться скандалом. Але часи швидко змінилися. Сильвестр же насправді не був ніяким революціонером і нікому не хотів кидати виклику. Він просто писав про те, що йому було цікаво, про що хотів писати.

У своїй докторській, до якої прийшов, правда, аж через дванадцять років, він взявся дослідити творчість менш відомих українських поетів — від Івана Величковського і Климента Зінов'їва, Миколи і Юрія Петренків і Амвросія Метлинського до добрих трьох десятків українських поетів другої половини XIX століття, котрих прийнято вважати другорядними, таких як Василь Мова-Лиманський чи Микола Гук. І не просто дослідити, а довести, що всі вони тією чи іншою мірою були новаторами, модерністами, такими, що неабияк збагачували українську поезію. Тема його дисертації викликала ще більший спротив спочатку і в його керівника — а це був відомий, першорядний літературознавець, потім у вченої ради, але він зумів переконати всіх. Щось було в цьому тихому чоловікові таке — затятість? вміння аргументувати? поєднання ерудиції з парадоксальністю висновків? — що зрештою із ним погоджувалися найбільші світила.

Він завжди починав говорити тихо, його мову було чути наче звіддалеку, поступово вона наближалася, ставала голосною, а в якийсь момент майже істеричною, ще в якийсь момент здавалося, що цей чоловік от-от впаде, заб'ється в епілептичному припадку. Але цей

короткий спалах несподівано гас, голос знову віддалявся, тепер в ньому міцно сиділа іронія, хоч говорив він зовсім не про речі, з яких варто було глузувати. Він мовби кидав цю іронію перед присутніми — хочете, то нате, дотягуйтеся до мене і до моїх слів. Ну що, не можете? І, як не дивно, вчені колеги починали боятися цієї іронії, захованої в монотонній, майже байдужій інтонації.

Сильвестр Васильчук ще й викладав у своєму інституті, який недавно став університетом, читав курс новітньої української літератури. Час від часу писав короткі рецензії на нові книжки.

Знав він чудово й світову поезію — від Горація, Овідія, Лі Бо, Вана Вея, Хайяма, Війона до Паунда, Еліота, Фроста, Одена, Хіні і Беккета, не кажучи вже про російську чи польську, але був, як казали його колеги, схибнутим на поезії українській. До того ж поетами він вважав двох Михайлів — Коцюбинського і Стельмаха, а також Василя Стефаника, Григорія Косинку і Юрія Яновського і доводив не раз, що їх тільки помилково зараховують до прозаїків, й вони нічим не гірші від якихось там Сена Жона Перса, Анрі Мішо чи навіть Борхеса.

Пробував і сам дещо писати — етюди, есе, новели — і навіть надрукував їх у кількох журналах. Мріяв колись написати і свій перший роман. Але щодо роману в нього була ідея-фікс. Якось він прочитав інтерв'ю одного письменника, здається, іспанського, де той признавався, що мріє написати роман, який би починався із того, що герой цього роману припливає на безлюдний острів і кінчає життя самогубством. Наприклад, застрелюється. І ось після цього на острові, де немає жодної живої душі, й розгортається основна дія.

Спочатку ці слова видалися Сильвестрові абсурдними, не вельми вдалимими, таким собі розіграшем літературної братії. Та щось його

привабило в тому задумі, нереалізованому сюжеті, а може, й реалізованому, десь там в Іспанії чи Франції. «А як би я реалізував?» — якось зненацька подумав, і в ньому поселився чортик, такий собі маленький дідько, дідечко спокуси. Після довгих роздумів (час від часу те речення в ньому прокльовувалося і наче курча, що стукає в шкаралупу, просилося назовні) він прийшов до висновку, що можливі два варіанти. Перший — описати сам острів, придумати, вигадати, як тільки фантазія дозволить, що могло бути на цьому острові до того, як туди приплив нещасний самогубець. Історії людей, котрі там побували, а може, й завершували там свій земний шлях. Чом би й не назвати роман «Острів самогубців»? Звучить, правда, детективно, а детективів Сильвестр не любив. Терпіти їх не міг. Він почав шукати інший можливий варіант. І знайшов. Це мав би бути більше, або й гетьчисто, мовний експеримент. Він уявляв собі фразу: «Він приплив на острів і застрелився». Далі фраза мала обростати деталями, подробицями — дій, характеру, спостережень головного героя, стану його душі. Оті хвилини, коли він пливе до острова, висаджується на ньому, а тоді оглядає острів, думає про щось, перш ніж прикласти до грудей (чи голови) рушницю або пістолета. Ті самі речення в кожному новому розділі чи підрозділі. З додатком нових — слів, подробиць, образів, речень. І так до самого кінця роману. До останньої крапки, перед якою могло бути те саме речення, з якого роман, власне, й розпочинався.

Чи вистачило б у нього снаги написати такий роман, Сильвестр не знав. Але вірив, що колись він його напише. Обов'язково напише. І здивує тих літературних щурів, котрі бачать у ньому лише дослідника, критика, котрий спроможний розбирати по кісточках творчість інших. Врешті-решт, це теж непогано, хтось же це повинен

робити, чому б і не чоловік на ім'я Сильвестр Васильчук? А він вміє робити це доволі кваліфіковано.

Чи те, що сталося згодом з Сильвестром, було віддзеркаленням його задуму, жахливої реалізації його в реальному житті?

Чому б не уявити, що він думав і діяв так, як його герой?

Але підстав так вчинити, як вважали донедавна ті, хто його знав, у нього не було жодних. Серед знайомих і колег по філфаку Сильвестр Васильчук мав славу доволі тверезої людини, з чітким логічним мисленням, доволі занудної, часом навіть вельми, хоч певною мірою до реалій життя і не пристосованої. Він був не експресивним, не нервовим, без всіляких, як то буває, «завихрень» і схильностей до депресій. Хоча депресії й траплялися, але навіть до нетворчих людей вони періодично навідуються. Що вже казати про філолога-літературознавця.

10

Сільське кладовище поливав холодний осінній дощ. Якась молода, доволі інтелігентна з вигляду жіночка (вчителька? конторський чи сільрадівський працівник?)

поділилася з ним парасолькою. Дощ почався, ще коли тіло Георгія виносили з хати. Сильвестр почув, як хтось сказав, що, бач, небо заплакало, значить, покійник був доброю людиною. Він уже знав, що Ніниного чоловіка дуже швидко, за якихось півроку чи місяців сім з'їв рак крові. Що небіжчик був мужньою людиною і ще на початку осені копав картоплю на своєму полі і навіть помагав, як міг, пособляв сусідам, хоч можна уявити, як йому вже боліло, як його виснажувало.

Заплакана Ніна стояла біля труни, дивилася на того, кому єдиному серед цього гурту був байдужим цей холодний дошкульний дощ. На її обличчі поставило свою печать справжнє непідробне горе. Поруч стояли її четверо дітей — найстарша донька, котрій ішов сімнадцятий, вчилася уже в університеті, двоє синів чотирнадцяти і одинадцяти років, наймолодша донька навчалася у другому класі.

— Дякую, що ти приїхав, — сказала Ніна три години тому.

Він перед тим пройшов незнайомим селом. І був незнайомим сам собі. Чужим, це відчував напевне.

Він вирішив, що треба їхати на похорон, вчора ввечері. Відповідь на своє запитання: «Чому вона згадала про мене?», адже не належав ні до рідні, не спілкувався стільки часу, й узагалі, якщо розібратися, був ніким для цієї сім'ї, він отримав наступного дня. До того був момент, коли труну із висохлим пожовтілим тілом ще недавно такого могутнього чоловіка опустили в могилу.

Була дорога до Ніниного дому, найбагатшого у селі, в чому він уже міг переконатися (а втім, мабуть, так і мав жити єдиний в поліському селі фермер), коли розшукував, де вона живе. Був поминальний обід, слова підбадьорення, які кожен, вже вийшовши з-за столу, казав господині, і її слова, коли Сильвестр підійшов і нахилив голову: «Якщо можеш, залишся ночувати».

11

Одного разу Ліда розповіла йому про свій дивний сон. Їй приснилось незнайоме село, геть темне, без жодного вогника, вона йшла вулицею цього нічного села, дивуючись, як тут опинилася, і раптом почула голос: «Впізнай, кого зустрінеш, інакше звідси не вийдеш».

— Після цього мені стали траплятися люди, вони проходили мимо мене, і я придивлялася до них, наскільки це було можливо в темряві,
— розповідала Ліда.

— І ти когось впізнала? — спитав Сильвестр.

— Ні, уяви собі — ні. Але коли проходив мимо мене якийсь чоловік, він сказав: «Спасибі, що ви мене не впізнали». Я намагалася пригадати, хто це, але так і не змогла. Вони йшли і йшли мимо мене. Коли ж про йшов останній, я стала і з жахом чекала, що далі буде.

Вона зробила паузу. Сильвестр теж витримав паузу, а тоді спитав:

— І що ж було? Що було далі?

— Нічого, — відповіла Ліда. — Я прокинулася. Дивний сон, правда? Що б він значив?

— Нічого, — сказав Сильвестр.

Нічого не трапилося і з Сильвестром тієї ночі в будинку Ніни. Коли він розплющив очі, огорнутий темрявою, в кімнаті, де його поклали спати, в цьому великому, солідному, як для села, будинку стояла тиша. Її не порушував жодний звук. Світ наче вмер чи завмер у передчутті чогось страшнішого за смерть.

Сильвестр подумав, що добре було б встати й вийти на вулицю. І зустріти там, наприклад, привида Ніниного чоловіка. Хоча він не знав, коли з'являються привиди померлих — відразу після їхньої смерті, після дев'ятого чи сорокового дня?

Він подумав, що це суттєвий недолік для нього як для філолога, котрий таки досконало знав український, а також слов'янський, германський (німецький, англійський, скандинавський) фольклор. З'ява привида померлого — це могло б стати темою якогось специфічного дослідження. Короткого есе абощо.

«Господи, я блюзнір», — подумав Сильвестр.

Але мук совісті не було. Не було навіть бажання сходити в туалет. Тільки відчуття, що він належить до цієї абсолютної тиші.

«Я, очевидно, мав сказати сьогодні щось особливе Ніні, якось її підтримати, — подумав він. — Знайти якісь слова, які, може, вона від мене чекала».

Але він не знав, що саме мав їй сказати. Все, що було колись, — перегоріло. Почуття, здивування Ніниною поведінкою, все, що було... Це він відчув ще раніше, а сьогодні остаточно.

«Але чому тоді ти приїхав?» — спитав він себе.

Відповіді не знайшов. І, як не дивно, до нього поволі став підкрадатися сон.

«Ходить сон коло вікон, а дрімота коло плота, — пригадав він. — Як там далі? Сон питає у дрімоти... А що він питає? Чиї це слова? Не можу пригадати. Чи це з фольклору?»

Тут він пригадав: «Сон питає у дрімоти: де ми будем ночувати?».

«А я маю де ночувати, — подумав Сильвестр. — І останній рядок невідомо чийого вірша — ганьба мені, не можу пригадати автора — я придумав сам. Я засинаю, втікаю у сон. Від кого? Від привида, з яким хотів зустрітися?»

12

Розмова відбулася після ранкового походу на цвинтар, до свіжої могили. Після сніданку, випровадин родичів (лишалися мама і сестра). Сильвестр ще подумав на кладовищі, що весь ритуал — і вчорашній, і сьогоднішній — тема для окремої новели, а може, й

повісті або роману. Обрамити дію цим ритуалом чи помістити всередину ритуалу, гм, цікаво...

— Я прошу тебе не дивуватися тому, що ти почувеш, — сказала Ніна.

Вони сиділи вдвох в тій кімнаті, де він ночував. Ніна цього разу була у темносиній кофтині й чорній спідниці. Гладко зачесана і, як і мало бути, сумна, з припухлими повіками.

— Я розумію, як ти можеш потрактувати мої слова, — сказала вона. — Мені б годилося їх вимовляти через рік, хоча б через рік. Але я не хочу лицемірити перед тобою. Не хочу. Тому скажу так, як є. Я любила. Дуже любила Георгія. Можливо, люблю його й тепер. Не знаю, чи так можна сказати. Але я вже майже рік знала, що він приречений. Ми їздили і в обласну лікарню, і до Києва. Повір, я не шкодувала грошей. Хотіла врятувати, дуже хотіла, але...

Те, що сказала вона далі, після розповіді, як протікали останні страшні тижні її чоловіка, було схоже на марення, якби тільки не промовлялося чітко, майже без інтонації. Втім, про марення — то вже подумав Сильвестр.

Ніна сказала, що життя є життя. Від нього нікуди не дінешся. А життя таке, що вона лишилася сама. У неї ж лишилося велике господарство. Георгій став першим фермером у їхньому поліському селі й єдиним, хто, не зважаючи на всілякі прикрощі й труднощі, фермерство не покинув. Нині в нас двісті гектарів власної й орендованої землі. Зрештою, ти ж бачив. Два трактори, комбайн, дві машини, віялка, не кажучи вже про дрібний реманент. І четверо дітей. Ну, Людка вже доросла, але за навчання в університеті також треба платити. Так, якось цей рік, до наступної осені, я вже протягну, допоможуть мої і Юрині родичі, кому треба, я заплачу. І все одно

цьому господарству потрібен чоловік. Чоловік, господар, як не називай, а суть одна. Запускати господарство я не хочу, це було б безглуздо. Мені подобається господарювати, до того ж, є обов'язок перед дітьми. Отож поява нового чоловіка в цьому домі неминуха. Не морщся і не осуджуй, це так, це реальність. Георгій десь за тижнів два до смерті також просив мене виходити знову заміж, не бути самотньою. «Приведи сюди хорошого хазяїна», — ось як він казав. Ще: «Не марнуй світу й не надривайся сама».

Звісно, продовжила Ніна, в селі чимало чоловіків, котрі не проти стати господарем у цьому домі. Вона знає це й відчувала такі погляди, ще коли Георгій не захолював. Але вона надто добре знає їхніх, гаївських, чоловіків. З тих, що вільні, — або п'янички, або непутьові. Є такий Гордій, правда, не п'яниця і до роботи нарваний. Але садист: перша дружина померла від побоїв, це всі знають, хоч йому і вдалося відкрутитися від суду, завдяки двоюрідному брату-адвокату. Друга жінка, покалічена, швендяє по селу, співається, а час від часу приходить і за шматок хліба та ту ж чарку наймитує в колишнього чоловіка. Ні, Гордій не для неї, хоча й можна було спробувати поборотися і приручити. Може, вона б і зуміла. Він не такий і страшний, як здається. Але не хочеться витратити часу і нервів.

Те, що сказала далі Ніна, приголомшило Сильвестра. Поставило його правцем. А сказала вона просто і буденно, дивлячись йому у вічі й навіть у якийсь момент взявши за руку, що, добре подумавши, вона вирішила — найліпше їй підходить на другого чоловіка він, Сильвестр. Ніні, не заперечуй, хоч, може, ти й здивований. Знаю, що ти не пристосований до сільського життя і господарювання... Знаю,

що ти пишеш дисертацію, все знаю. Але послухай далі. Твоя непристосованість...

— Дуже непристосований, — сказав Сильвестр.

Але всього можна навчитися, заперечила Ніна. Можна, можна. Якось так м'яко заперечила, тихо, з особливою довірливою інтонацією. І ствердила, що можна, тихо, але наполегливо. Ти досі любиш мене, досі потаємно закоханий, не заперечуй, я знаю, вирішувати тобі, але ти зможеш всього навчитися, чомусь мені здається, що це тобі під силу, й буде навіть цікаво, що ти зможеш, що ти найкращий з усіх, кого я знаю... Я даю тобі шанс...

«Я даю тобі шанс», — то, мабуть, останнє, що він почув. Що далі говорила Ніна? Він провалився у якусь глибоку-глибоку яму. Яма була з прозорими синіми, ні, блакитними стінами, за ними було безліч людей, і всі вони мали тільки два обличчя — його і Ніни.

Ті люди щось також говорили, про щось сперечалися. Він також не чув їхніх слів. А потім вони замовкли — разом, раптово. Ті люди, з обличчями їх обох, на них і дивилися. Вони питали, чи він чув їхню розмову. Ні, не так — чи він пізнає їх? Тільки не кажи, хто ми, — просили водночас їхні погляди.

13

У маленькій напіврозваленій хижці на березі озера ось уже три з половиною тижні жила дівчина. Запаси продуктів, які вона принесла з собою, закінчувалися — вчора вона доїла останню м'ясну тушонку, відкрила останню банку сайри. Лишилася ще банка кукурудзи й пакет сухарів. Ідіот, який мав прийти чи приїхати ще тиждень чи хоча б днів п'ять тому, не йшов. І чи прийде він узагалі? Дівчина дедалі

більше сумнівалася. Вона вже нервувалася і готова була покинути хижку.

Майже місяць тому, якщо точніше, рівно двадцять п'ять днів, на вулиці в Лучеську до неї підійшов той тип. Доволі вродливий, пригалстуку, років так на сорок, типовий клерк. Так вона тоді подумала.

Він запропонував сходити на каву. На каву, то й на каву, їй було все одно. Місяць тому її вигнав господар кіоску на ринку. Якийсь там його засраний агент підгледів, що вона завищувала ціну на те шмаття, а різницю клала собі в кишеню. Різницю! Щонайбільше сотню за день. А бувало, що й двітри десятки. Ми повинні працювати чесно, ось як просторікував той гад. Ну, нехай, викрив, подався своєю чесністю, всі ж на базарі знають, що починав з рекетира, але він нагрянув до неї на квартиру разом зі своїми гевалами й забрав усі гроші, геть усі. Начебто він порахував, скільки вона вкрала. Пригрозив: якщо спробує комусь скажитися, то буде ще гірше.

«Гірше не буде», — подумала Світлана.

Вона написала заяву в міліцію, але не віднесла її. Не тому, що злякалася. Щось їй підказувало, що вона програла своє життя. Програла завчасно, пора було прощатися не тільки з мрією про університет чи квартиру, на які й збирала гроші, але й взагалі з усім цим життям. Життям, яке велике лайно, тільки й усього. Розмазане і розкидане. Вона пов'язла в цьому по самі вуха. Молоточки в її голові застукали з усієї сили й дедалі голосніше, що ніякої квартири не буде, ніякого університету, смішно було вірити в це з самого початку. Скільки років треба було обдурювати того чмура, відщипуючи собі крихти, щоб щось назбирати?

«Скільки років треба, щоб знову повірити в себе?» — спитала начеб когось стороннього.

Відповідь — нуль.

Перед нею постав той день, коли Коля і Рома, її хлопець і його товариш, привезли сюди, до Лучеська, коли Коля сказав, що вона йому вже набридла, як гірка редька (ні, він сказав значно грубіше), що він її прилаштовує в бар до родича, це єдине, що може зробити, у нього післязавтра весілля. Не смій приходити, не смій погрожувати, що ти Ірі пообриваєш коси, обіллеш обличчя сірчаною, соляною чи якоюсь кислотою, я її люблю, дурепо.

— А як же я? — казала вона вкотре.

Отримувала відповідь, яку вже чула не раз і не раз повторювала подумки: так він нічим їй не зобов'язаний, абсолютно нічим, ніколи не клявся в коханні. Яке кохання, Боже мій, вона справді причепилася, мов реп'ях до дупи, вона його любить з якогось там класу. Він міг і далі нею користуватися, як хотів, трахати, трахати всіма способами, якби хотів, ні, він, бачите, буде тепер тільки з Ірочкою, Іринкою, Ірусею, сухопарою курвочкою, котра передавала всім хлопцям у містечку й околицях, чим вона ліпша, так само ні освіти, ні багатства, правда, молодша на два роки, але що таке ті два роки, до того ж мордою не вийшла, як у ховраха, хахаха. Весь час мригає, ніби моркву їсть.

— Тобі цього не зрозуміти, — каже Коля, — хоча б могла, якщо мене справді любиш. Якби трохи мізками поворушила.

— Все одно ви не житимете, чуєш? — затято каже Світлана. — Я щось їй зроблю і тобі зроблю, якщо ти нічого не розумієш.

«Мав би зрозуміти, — хотіла сказати, — мав би згадати, ти не можеш забути».

Не сказала. Слова застрягали в горлі, бо раптом похолола — невже їхня спільна пам'ять належить тільки їй?

Це вже в минулому, як і той день, коли її заводять у бар, знайомлять із власником, чи хто він там, старим, лисим, схожим на бочечку, з масними очима, які її заковтують. Вона знає, що ніколи тут не працюватиме, що ніколи не повернеться до їхнього задрипаного містечка і не вилле кислоту (будь-яку) на обличчя (і так бридке, сіре й невиразне, з виряченими мавпячими очима), обличчя, обличчя курвочки Ірочки. Курвиська, курвища, от.

— Дуже добре, мене все влаштовує, — каже вона, проте, лисому щурові-бочечці.

Коля задоволено посміхається — він її вигідно збув, Рома раптом невдоволено супиться. Він виходить, він її затримує перед тим як сісти з Колею до своїх старезних, полатаних «Жигулів». Чіпко бере за руку, притягує до себе. Вона чує, як він часто дихає.

— Я тобі маю щось сказати.

— Що?

— На одну хвилинку.

Рома відводить її за ріг бару. Тягне, наче на ланцюгу, вона збивається з ходи. Вірний слуга чи ад'ютант Колі каже, що вона могла б вернутися назад, у місто, їхнє місто, він її любить, і якби вона згодилася, був би їй найкращим чоловіком у світі. Знаєш — яким? Найвірнішим. Найвідданішим. Вона потім намагалася навіть поррахувати, скільки там було тих «най» — щось сім чи вісім.

— Ой, Рома, Рома, чи в тебе всі вдома? — Світлана торкнулася його руки пальцями з рожевим манікюром, а потім його губ своїми.

— Ось так, Ромчику, — поглянула у збентежені очі.

— То ти... згодна?

— Звичайно, — сказала вона. — Після дощичку в четвер. І снігу в липні. Аж п'яна від щастя, Ромчику.

— Ти таки сука, правду каже Коля, — змінив тон Рома — сказав сумно й приречено, і їй миттєво подумалося, чи не вигадав це раптове, несподіване освідчення сам Коля, а вигадавши — підштовхнув до неї Рому.

— Яка я рада, Ромчику, що ти це зрозумів, — сказала вона. — Тобі тепер буде легко жити, дуже легко. За суками не сумують.

Вона пішла ще далі за ріг. Від них обох. Знала одне — сьогодні четвер, завтра п'ятниця, завтра вона десь тут, у цьому місті, сама собі шукатиме роботу.

Так і трапилось, і тра... і тра... Тоді її мучила нудота, підступила до горла, як би вона хотіла виблювати — те, що сьогодні випила, все своє життя... Але нудота тільки розхитувала землю під ногами, заколихувала, присипляла світ, щоб він не чув її крику, не відчував її болю.

Тепер вона роботу не шукала. Шукала дива, хоч знала, що його не буде. Проте воно постало в образі клерка, чи хто він там.

— Я хотів би пригостити вас кавою, — сказав «клерк».

14

— Ти, звичайно, можеш не прийняти мою пропозицію, — промовила Ніна. — Ти вільний зробити як хочеш. Зрештою, у тебе цілий рік на

роздуми. Можеш протягом цього року навідатися, а можеш — ні. Єдине прохання — повідом про своє рішення. Втім, якщо ти не прийдеш через рік, це й буде твоїм рішенням.

Ніна підвелася. Стояла виструнчена і напружена. Наче голка. Розмову було закінчено. Хоча дев'яносто відсотків розмови (чи скільки там?) було її монологом. Майже безперервним.

Він мав би сказати — вибач, давно все перегоріло. Давно минула моя закоханість, шкільна, юнацька закоханість. Безнадійна шкільна, юнацька закоханість. Я давно кохаю іншу жінку, з якою вже прожив дванадцять років (хіба ти не знала, що я одружений?), маю двох доньок-близнят, яких дуже люблю, їм теж по дванадцять, вік складний, хоча проблеми тільки зі старшою, Вітою (старшою на п'ятдесят хвилин), та й то дрібні, інколи пізніше встановленого часу приходить додому, та, як виявилось, пропадає у спортзалі, бо мріє виступати за міську волейбольну команду. А молодша (на п'ятдесят хвилин) Валерія взагалі золото — тиха книжниця, відмінниця, швидше за все, також майбутній філолог.

Я живу в своєму світі, міг би сказати він. Цей світ багато в чому заміняє мені реальний — світ поезії, літератури, образів, тропів, порівнянь, метафор, ямбів, хореїв, діалектизмів, дискурсів, чого там ще, перелік можна продовжити на кілька десятків слів, принаймні на кілька десятків, а може, й більше. Цей світ мій, мій тому, що іншого я до пуття не знаю, він, може, й не такий уже добрий заміник реальному, але він відповідає моєму характеру, моїм уподобанням, світобаченню, і міняти його я не можу і не хочу. В будь-якому іншому світі мене чекає крах. А надто в тому, що пропонуєш ти.

«Що пропонуєш», — луна десь далеко-далеко вмирала.

Звучала наче запитання.

Він був не здатен відповісти.

Сильвестр шукав якоїсь особливої відповіді.

«Чому ти пропонуєш?» — міг би спитати він.

«Щоб насміятися?» — міг би спитати він.

«Щоб переконати мене (себе?), що я до того життя, яке ти обрала, ба, обрала свідомо, не здатен?»

«Ти віриш, що здатен? Хай навіть так, але навіщо, якщо ти не сказала жодного слова про свої почуття? Ні, сказала, але тричі про те, що дуже кохала, а можливо (можливо?), й досі любиш свого покійного чоловіка. Навіщо?»

«Чому ти почала розмову відразу, тепер? Чекала цієї миті, чи боїшся? Що вона більше не настане?»

Він нічого цього не сказав. Раптом зрозумів — тут якийсь інший вимір. Інша шкала цінностей. Інше бачення життя. Щось таке, що йому не доступне. Що не піддається ходу його міркувань. Заперечень, аналізу. Мов стіна перед ним, а що за стіною? Божевільня виключалося — надто тверезо вела себе Ніна і так само все викладала.

«Тоді що?» — спитав Сильвестр себе і не знайшов підходящої відповіді.

Взагалі не знайшов відповіді. Треба було їхати. Вже вирушати. У нього був попереду цілий рік. Рік вибору. Вибору. Чого? Він також не знав відповіді.

Він тоді підвівся. Встав і вийшов. Мав щось сказати. Ще щось. Але він так і не вимовив нічого. Лише почав говорити.

— Добре, я...

— Скажеш мені потім, — розбила Ніна тишу.

15

«Клерк» сказав (уже після того, як була випита кава і по п'ятдесят грамів коньяку «Закарпатський»), що їхня зустріч не випадкова, що він... Що він багато що знає про її долю, життєвий шлях, про те, скільки вона пережила всього, труднощі й прикрощі. Так і сказав — життєвий шлях, труднощі й прикрощі, й Світлана остаточно переконалася — таки «клерк». Коли не гірше. Детектив? Найманий убивця? «Заспокойся», — сказала собі.

— Звідки? — спитала вона.

— Не має значення, — «клерк» дивився не те щоб лагідно, а все ж доволі тепло і співчутливо, хоча ця співчутливість дивно поєднувалася з холодним блиском його блакитно-сірих очей. Вона мовби сиділа всередині цього холодного блиску. Сиділа всупереч цьому чоловікові.

— Як вас звати? — спитала Світлана.

— Скажімо — Геннадій.

— Добре, — сказала вона. — Чого вам треба від мене, «скажімо, Геннадій»?

Він обвів поглядом невеличку кав'ярню, де вони сиділи, — п'ять столиків в одному зальчику і три в другому. Так, наче хотів пересвідчитися, що їх ніхто не підслуховує.

— Я хочу запропонувати вам роботу.

— Роботу?

— Так. Помоему, вам потрібна робота, я не помиляюся?

— Потрібна, — зітхнула вона.

— Тоді вислухайте мене уважно і не дивуйтеся тому, що почуєте, — сказав «клерк». — Постарайтеся не перебивати.

Він повідомив далі, що пропонує їй поїхати в один з поліських районів. Там, на березі лісового озера, стоїть невелика хижка. Такий собі будиночок. Раніше він називався будинком рибалки і належав облспоживспілці. Поруч є недобудований такий собі будинок відпочинку однієї так званої творчої організації. Так от, вона має поселитися в тій хижці. Їй дадуть запас продуктів. Десь через тиждень, ну, може, два, може, й раніше, до озера прийде чи приїде такий собі чоловік. Йому буде потрібен човен, щоб переправитися на маленький острів на тому озері. Човен справді припнутий до берега біля того будинку відпочинку, він єдиний з кількох човнів, який уцілів. Чоловік, який приїде, захоче переправитися на той острів. Там він збирається покінчити життя самогубством. Якщо конкретніше — застрелитися.

— Застрелитися? — Світлана відчула, як дрижаки побігли її тілом.

— Так, — сказав Геннадій, а може, лже-Геннадій. — Не лякайтеся, будь ласка. Це в нього така нав'язлива ідея. І перешкодити йому не зможе ніхто.

— Я гадала...

— Ви гадали, я вас наймаю, аби ви переконали його не стрілятися? Ні, шановна пані, чи, вибачте, панночко, це, як я зрозумів, даремна справа. Та й ви тільки його налякаєте. Боюся, він тоді проникне на острів іншого разу.

— А якщо... Хіба не можна забрати човна?

— Можна, — Геннадій посміхнувся, вперше за час розмови. — Авжеж, можна. Тільки тоді він збудує пліт чи привезе човна з собою. Або спробує до острівця доплисти. Такі справи, панночко.

Завдання Світлані давалося дивне — спробувати затримати того типа хоча б на день. А ще краще — на ніч. Розіграти із себе бідну та нещасну. Кого завгодно. Аби зрештою спокусити... Затягти в ліжко. В ліжко, в ліжко, не обурюйтеся так, панночко. Мусите це зробити, в цьому суть, сіль справи. Якщо хочете.

Завдання-мінімум, пояснив «клерк» Геннадій, — поспілкуватися. Два мінімуми — переспати. Максимум — аби він зробив дитину. Сидітьсидіть, не кидайтеся.

Світлана, що було вже рвонулася з місця, опустилася на стілець. На зміну гніву прийшов сміх.

— Та ви мене розігруєте, — збагнула нарешті Світлана.

Ні, сказав Геннадій, аж ніяк. Він тут в ролі швидше посередника. Представляє приватне агентство. Його теж найняли. Хто — комерційна таємниця. Якщо вона згодна, завдаток відразу — сто доларів. Виконання умов перебування в хижці — ще триста доларів або гривневий еквівалент. Як уже панночка забажає. А от коли б їй вдалося завагітніти, пардон, він речі називатиме своїми іменами, — та виносити дитину, вона отримає як мінімум десять тисяч доларів плюс однокімнатну квартиру в цьому місті.

Світлана переконалася з виразу його обличчя — він не розіграє. Її втягнуто в якусь незрозумілу, дику авантюру. Ризикнути? Відмовитися? Але що їй дасть відмова?

— Можна подумати? — спитала вона.

— Ні, — відрізав Геннадій. — Якщо ви згодні — відразу проведемо інструктаж і виробимо стиль та обговоримо деталі вашої поведінки.

«Принаймні можна спробувати, — подумала Світлана. — Убити — не вб'ють, я їм справді, мабуть, потрібна. Та й чого варте моє життя і досі, і після сьогоднішнього дня? Але після тієї зустрічі, може, воно чогось і вартуватиме».

— Ви грали хоча б у шкільній художній самодіяльності? — спитав Геннадій.

— Ні, — чесно призналася Світлана. — Співала, правда.

— Співати не треба. Спробуємо дечого навчити, — сказав Геннадій.

16

Позаду лишилася ніч у хижці з дивною дівчиною, котра жила тут цілий місяць, втікаючи, як вона казала, від себе і від людей.

Позаду була довга бесіда, спочатку про те про се, потім ціла його лекція про поезію, сучасну літературу взагалі — єдине, про що він любив і вмів розмовляти. Вона слухала і мовби спала водночас. Сильвестр подумав, що добре було б записати те, що каже. Видати таку собі посмертну касету.

Сильвестр плив на старому розсохлому човні до острова посеред лісового озера.

Світлана плакала дорогою до села, де вона мала сісти (якщо встигне) на останній автобус.

— Я не хочу, щоб ти тут лишалася, — сказав цей чоловік.

Він мав дивне ім'я. Він мав добрі сірі очі. Мав рушницю, з якої повинен був застрелитися. Вона знала про те, але не посміла ні сказати, ні запитати.

«Може, я вже маю в собі його сім'я? — подумала Світлана. — Десять тисяч доларів, ой... Про що я думаю?»

Сильвестр гріб щосили, човен протікав, і дедалі більше, але до острова його мало вистачити. Нехай човен потім затоне, й на острів ніхто не добереться після нього.

Неподалік острова він подумав, що роман, якого вже ніколи не напише (лишилися так, фрагменти, осколки задуму, невідомо, чи їх взагалі не викинуть), роман варто було б писати від першої особи. Ще оригімальніше.

Я приплив на острів і застрелився.

Я приплив на острів посеред лісового озера, припнув до берега човна, дістав з човна рушницю і застрелився.

Йому захотілося щосили гукнути до дівчини, яку відіслав у село.

«Вернися», — подумки гукнув він.

Він хоче порятунку. Від неї.

Продовжував гребти. Над озером сідало сонце.

«Дешевий фарс, — подумав Сильвестр. — Дешевий, але куля в рушниці справжня».

Я приплив на острів, людина без мети, яку сам у себе вкрав, без майбутнього, поза грою, яка закінчилася.

Він думав доволі холоднокровно. Це тішило. Це лякало. Він гріб і ціпенів від страху. Руки його терпли. Ноги вже стояли у воді, що закривала дно човна. Острів наближався. Текст ненаписаного роману скорочувався, як шагренева шкіра. Втім, він сам здавався собі шкірою.

Шкіра стискалася до розміру одного року, потім одного місяця, потім одного тижня, одного дня, далі однієї години, ще далі — одного кроку, нарешті — однієї думки.

Рік — він тривав нескінченно довго і промчав, наче баский кінь. То був рік жахливого виклику, коли жінка, яка вочевидь його не кохала, ніколи не кохала, і яку вже давно не любив і він, кликала його до себе. У цьому поклику було щось нелюдське, таке, що ворушилося гаддям на дні глибокої темної ущелини, чекаючи, що туди врешті-решт впаде здобич. Але ще раніше до ущелини прилітав птах і кожного дня вихоплював із страшного, темного, шиплячого клубка по одній змії. Він піднімався високо над ущелиною, над горами і там заковтував свою жертву. На тому ж місці, де далі лежала змія, починали пробиватися ще кволі стебельця трави.

«Я був тим птахом чи мої почуття?» — спитав якось себе Сильвестр.

Він написав новелу про птаха, що прилітає до ущелини і їсть змій, але новела закінчувалася, по суті, нічим. Коли була знищена остання змія і в ущелині зазеленіла трава, він спитав себе, звідки в ущелині взагалі взялася трава?

«І що далі?» — спитав він себе.

«Нічого», — відповів.

«Нічого», — то було найбільш необхідне слово.

Нічого і ніде.⁵ Нездатність відповідати і промовляти.

Нічого. Нічого. Нічого.

Рік спливав, треба було їхати в Гаївці, до Ніни, треба було розпочинати нове життя, те життя, де йому не було місця, як чужакові, котрий нічого не вмів і не тямив у такому житті.

«Може, Ніна якраз і є тим птахом? — подумав раптом він. — Але якщо так, то хто ж тоді змія чи змії? Невже моя душа, моя суть? Мені страшно, і мій страх виростає із страху змії, яку піднімають над ущелиною, яка летить у ще більше провалля, бо хіба небо над нею — це не те ж саме провалля, ще бездонніше, насправді бездонніше?»

Десь посередині того року, коли опір його став слабшати, коли він відчув, що написана новела — це притча про те, що в цьому житті немає сенсу, окрім самого плину життя, бо змії на дні ущелини або поздижали б із голоду, або пожерли б одна одну, він вперше подумав про те, що ж скаже Ліді.

Найбільше він боявся її запитання: «Ти її любиш?» Але якщо він скаже правду — не кохає, Ліда повинна була спитати: «То чого ж ти їдеш до неї, чому кидаєш мене?» Він не мав що сказати. Хіба про те, що давню війну мусив виграти, і його перемогою міг бути тільки цей приїзд, це рішення.

Якось він подумав, що задає, весь цей час задає Ніні запитання: «Навіщо?»

І що вона йому відповідає: «Хіба я тобі не пояснила все?»

Пояснення було в кожному її слові, сказаному тоді, восени, ось що він зрозумів.

Рік біг йому назустріч, а коли він стиснувся до розмірів місяця, Сильвестр сказав Ліді, що мусить її покинути, що він їде в село до своєї колишньої однокласниці, щоб стати її чоловіком.

— В село? — у зіницях Ліді міг би вміститися цілий Всесвіт. — Ти хочеш сказати... Як це зрозуміти?

— Я вже подав заяву на звільнення з докторантури, — збрехав він. — Я справді вирішив змінити своє життя.

— Ти кидаєш університет?

— Так. Кидаю все. Буду фермером. Господарем.

— Ти будеш фермером?

Ліда надто добре знала його, щоб повірити у це. Вона не могла уявити людини, яка менше пристосована до сільського життя, ніж її чоловік — філолог, дослідник літератури, книжник, який хоч і народився також у селі й щороку приїжджав допомагати родичам садити й копати картоплю, але, крім цього, геть нічого не вмів робити. Не вмів, і все, як казали у його ж родині, вродився безруким.

17

— Славику, ти зняв з моєї душі страшенний тягар, — вимовила далі Ліда. — Я дуже вдячна тобі.

— Вдячна?

— Так, бо я не знала, як тобі сказати...

— Сказати — що?

— Що в мене є інший чоловік.

— У тебе... У тебе є інший чоловік?

— Так.

— І давно?

— Вже... — вона затнулася, — більше року. Майже півтора.

Грім ударив, небо обвалилося, він сам полетів до тієї описаної ним ущелини. Він падав і відчував, як уже змії впиваються у його ноги, потім руки, жалять в обличчя. І нема рятунку.

Але чому його так образили Лідині слова, хоча мав би відчувати полегшення? Він... він досі її любив. Він кохав свою дружину. От і

все пояснення.

Обруч болю стис його скроні. Сильвестр стояв, не в силі поворухнутися.

Ліда підійшла, торкнулася його бідолашної голови. Погладила, немов маленького.

— Як добре все вийшло, правда? — вимовила тихо.

Він почув шелест листя, що виростав з її голосу. Шелест гучнішав, уже шуміло ціле дерево. Одне, друге, цілий ліс. Він розростався і розростався, цей ліс.

Сильвестр взяв її руку й поцілував.

— Пробач, — сказав.

— За віщо ти вибачаєшся? — здивувалася Ліда. — Ми обоє не винні.

— Не винні?

— Так, не винні. Ти повернувся у своє давнє кохання. Я зустріла нове, тільки й усього.

Скроні Сильвестра лопнули. Шум листя припинився. Він торкається пальцями скронь. Цілі. Цілісінькі. Й кров не тече.

— Хто він? Той... твій чоловік?

— Ти його все одно не знаєш. Бізнесом займається.

— Добре.

Так, він навіщось сказав — добре. Наче справді радів. Радів тому, що сталося. Що вона сказала.

Радів? «Наче справді радію», — подумалось йому.

— Я приїжджатиму, — сказав він.

— Навіщо?

— До Віти і Віки.

— До Віти і Віки?

— Я їм допомагатиму, коли виростуть, — сказав він.

— Звичайно, — легко згодилася Ліда.

— Ти житимеш тут?

— Так, — сказала Ліда.

— Він переїде сюди?

— Ні. Ми тільки далі зустрічатимемося. У нього сім'я.

«Підла шльондра, — подумав Сильвестр раптом. — Моя дружина — підла шльондра. Мені й виправдовуватися не потрібно».

— Крім того, я лишаю вам усі гроші, які ми збирали на квартиру, — сказав він. — І ті, які я відкладав на захист докторської дисертації.

— Який ти щедрий, — Ліда цього разу не побажала приховати своєї іронії. — До того ж у мене передчуття, — продовжила Ліда уже без іронії, — що ти повернешся. Не витримаєш там, як би ти не кохав свою колишню однокласницю. («Я її й не кохаю», — подумав Сильвестр.) Те життя не для тебе. Ти не зможеш себе переробити. («Тут ти, певне, маєш рацію», — подумав Сильвестр.) Якщо ти повернешся, зможеш жити у цьому домі. У цій квартирі.

— А ти далі гулятимеш зі своїм олігархом, авжеж?

— Можливо, я до того часу нагуляюся.

Тут Сильвестр голосно засміявся.

— Замовкни, — сказала Ліда. — Так і буде.

— Що ти нагуляєшся?

— Взагалі так і буде.

— Що взагалі?

— Йди вже, будь ласка, — сказала вона.

18

У цій історії, в цій розмові, яка видалася Сильвестрові абсурдною і неймовірною, наче зі сну, але таки була, була, була, була, знаходилися, пульсували дві протилежні речі — правда і неправда, два продовження, що випливали з них. Правда полягала в тому, що Сильвестрові не хотілося, аж ніяк не хотілося їхати в те село, що в нього на душі шкребли коти, що він кохав Ліду. Він пригадував великий дім з шести кімнат, неймовірно величезне подвір'я, трактори і комбайн, які чекали на його руки, металеві монстри, готові його поглинути. Дім і подвір'я охороняла також величезна німецька вівчарка, і однієї ночі Сильвестр уявив себе з ошийником на шиї, ошийник ковзався по дроті, який обплутувався довкола подвір'я, довкола села, довкола все більшого й більшого простору, а може, й усієї планети. Він бігав і гавкав, тисячі людей проходили мимо подвір'я планети, а потім розчинялися в густій непроглядній темряві. Потім з хати виходила Ніна, гладила його по шерсті (у мене виросла шерсть, дивувався песСильвестр), казала, який він гарний і сумлінний песик. І як добре охороняє дім.

«Я можу порятуватися від усього цього», — подумав Сильвестр.

І зрозумів, що не зможе. Час, що виростав із його свідомості, час, який спочатку мав розмір у триста шістдесят п'ять днів, потім у триста шістдесят, триста п'ятдесят, триста двадцять, триста, двісті, сто, п'ятдесят, — збрижився, звузився, став вузьенькою стежкою його долі.

Він зателефонував лише раз — на сороковий день по смерті Георгія. Ніна сказала, що почувається нормально. Що село їхнє вже засипало снігом. Вчора вони розчищали могилу, завтра йдуть до лісу заготовляти дрова. Чи міг він запропонувати вже тоді якусь допомогу? Міг, але язик наче приріс до піднебіння.

Та після тієї розмови час продовжував свій нестримний біг. Він був невблаганним, цей час. Він був його братом і жорстоким володарем, цей неспинний час.

19

Ніна Кримащук прийшла вчитися до їхньої школи і класу, коли Сильвестр закінчував восьмий клас. Її мати вийшла заміж в інший район, та згодом розлучилася і з двома дітьми повернулася у Вербку. Ніна була вродливою (чого вартували сині з поволокою очі), мала точену фігурку, гострий язичок і не менш гострий розум. Притому вчилася вона однаково на «відмінно» з усіх предметів — їй однаково добре й легко давався й аналіз літературних творів, і задачі з алгебри, в той час як Сильвестр точних наук не любив і «витягував» їх за рахунок гарної пам'яті. Мріяла вона бути, як і мати, вчителькою, правда, мама її була вчителькою молодших класів, а Ніна заявляла, що буде або математичкою, або філологинею. Сильвестр взявся схилити її на свій бік, що й привело вдесятому до спільного рішення вступати на філфак.

Щодо Сильвестра, то вже восени першого спільного року навчання він відчув, що закохався, як кажуть, по самісінькі вуха. Любов ця не була взаємною.

На новеньку з перших же днів накинув оком Олег Ривцун, неформальний лідер класу та й школи взагалі. У Сильвестра з Олегом

стосунки не склалися звіддавна. Вони були антиподами. Сильвестр — високий, худорлявий і сутулий «окулярник», заглиблений в себе, літературу й поезію, — і ставний футболіст сільської команди, з добре накачаними біцепсами (вдома у нього була і штанга, і гири, й ще якесь дивовижне на той час пристосування для накачування). Олег був водночас знавцем і «Бітлз», і Елвіса Преслі, й «Ролінг Стоунз», і всього того, що могло наприкінці сімдесятих років через радіо, магнітофонні записи потрапити до поліського села. Він був іронічно-безжалісним у своїх судженнях і оцінках, і щодо музики, в якій таки розбирався, і щодо однокласників, мав прізвисько Князь, свиту, що заглядала йому до рота, до навчання ставився вкрай зневажливо (а втім, йому, синові голови сільпо [1] , й так безбожно натягали оцінки), тож, природно, не любив Сильвестра, не минаючи нагоди кинути в'їдливу шпильку про Тичину, якому впала на голову кирпичина. Хоча новоявленим Тичиною Сильвестр не був, а на ранню поезію одного з майбутніх кумирів йому, як не дивно, відкрила очі та ж Ніна. Сильвестр виріс у багатодітній сім'ї, де був четвертим з дев'яти дітей, котрі вижили (двоє померли), у сім'ї, де, народжуючись, діти були віддані самі собі. Інакше й не могло бути в сім'ї підвожчика кормів і телятниці, вічно п'яних, запущених, у хаті яких єдиними меблями були чотири залізних ліжка, на яких покотом спали діти, і грубий, збитий батьком лежак, на якому він, за висловом сусідки Мотруни, у перервах між запоями й порпанням у гною робив дітей. Ще, правда, був стіл, дві довгих розсохлих лавки і чотири грубих стільці, привілей сидіти на яких завойовували старші діти, та подарований батьками Сильвестрового батька стародавній мисник. Єдиною їжею у цій сім'ї були картопля з городу, цибуля й огірки, якщо останні не забувала поливати, а потім сьак-так законсервувати

мама Марина, вкрадене на фермі молоко (свої корови не тримали) та там же час від часу прихоплювані (втім, більше на свята, коли на фермі різали свиней чи телят) шматки м'яса. Зрідка купували в сільмазі «лікарську» або ліверну ковбасу.

Сильвестр давно жив поза світом вічних пиятик, дитячого крику (на час, коли він став дев'ятикласником, одружився брат, привівши дружину в ту ж саму двокімнатну хатину, де в них з'явилася донька, і привела приймака старша сестра Софія). Він був чужим, виродком у цьому світі, єдиний із дітей Васильчуків учився майже на «відмінно». Він якийсь час жагуче хотів потрапити у компанію, де заправляв той же Князь, але хлопцеві, котрий мав двійко старих пранихперепраних штанів, єдиного — на літо й зиму — піджака та дві сорочки, — дорога на князівські вечірки, де збиралися діти тодішньої сільської «еліти» — голів колгоспу, сільради, сільпо, вчителів і т. д., — була заказана. Зрештою, він не переживав особливо. Запоєм читав усе, що потрапляло під руки, годинами просиджував у сільській бібліотеці. Як солдат в армії рахує дні до «дембеля», так він рахував час до закінчення школи. Хотів після восьмого класу поступати в педучилище, але тоді якраз до них і прийшла Ніна.

20

Свій серед чужих, чужий серед своїх — навіть це визначення не підходило для Сильвестрастаршокласника, який прийняв рішення, швидше на рівні підсвідо мості, лишитися в дев'ятому класі, яке перекреслювало попереднє — будь-що і якомога швидше вирватися зі свого сімейного і шкільного пекла. На той час він був скрізь чужим. Чужим у рідній хаті, де його презирливо називали виродком і ще презирливіше чистюлею, а донедавна батько та старший брат могли й відлупцювати — тільки тому, що потрапив під руку. Пити в

сім'ї Васильчуків діти починали з десяти років, а то й раніше. Сильвестр, як міг, опирався цьому. Коли збиралася чергова трапеза (а це траплялося через день, якщо не щодень), він старався зникнути з дому. Коли ж це не вдавалося і не міг відкрутитися (ти ж уже дорослий хлопець!), він випивав півсклянки чи склянку, а потім непомітно зникав з хати і за напіврозваленим хлівом чи у верболозі, що ріс неподалік, закладав два пальці до рота, аби якомога швидше звільнитися від ненависної самогонки. Своїх батьків, братів і сестер, як молодших, так і старших, він не те що не любив, а був майже абсолютно байдужим до них. В сім'ї знали, що коли йому доручити нянчити молодшого братика чи сестричку, ті отримували повну свободу: блукати вулицею, заснути в будці сусідського пса чи збирати, сидячі, на городі, в жменю і пробувати на смак личинки колорадського жука. Все ж іноді він міг розказати казку чи навіть обібрати і зварити їм картоплю. Так само міг винести з хати стару засмальцьовану ковдру чи куртку, щоб вкрити батька чи матір, котрі заснули на колоді під тином або й просто на землі.

Зате він почувався своїм у царстві слів, уже написаних і подарованих цьому світу іншими. Знав напам'ять безліч віршів, притому хороших, геніальних і поганеньких. Легко запам'ятовував цілі уривки з повістей і романів Нечуя-Левицького, Франка, Стельмаха, оповідань Коцюбинського. Він смакував словами, наче гурман доброю їжею, він хмелів від них, наче алкоголік від горілки. Часом він, сидячи в саду чи тому ж лозняку, повторяв їх слово за словом, речення за реченням, припасовував по-своєму, сперечався з написаним. Іноді йому здавалося, що він кладе ті слова на язик і відчуває їх терпкий смак, їхню пахучість, солод чи гіркоту.

Якось виблювавши після чергового вимушеного прийняття чарки горілки, він став читати напам'ять вірш Андрія Малишка і раптом відчув, як легшає на душі. Спосіб виявився випробуванням і надійним, ним Сильвестр користувався не раз після вимушених пиятик, після сварок з батьками і запотиличників від брата Олександра, якого назвати Сашком чомусь у нього ніколи не повертався язик. Підозрюємо, що вибір вірша Малишка «В житті є сонце і мета» був чисто випадковим, це перше, що прийшло до голови після огидної блювоти, яка вивернула під ноги склянку не менш огидної бурякової самогонки. Все ж рядки другої строфи цього вірша:

Я аж тремчу, коли на клич Ніхто не прийде в самотині. І не люблю я двох облич, Коли вони в одній людині —

Сильвестр повторював відтоді не раз. Але ніхто не міг прийти на його безмовний поклик. Його прагнення вчитися у сім'ї, де навіть профтехучилище не могли осилити, проте закінчували середню школу, оскільки діяв грізний закон про загальнообов'язкову середню освіту, викликало цілком природну відразу. У школі з вчителями у нього десь із класу п'ятого існувала своєрідна гра: вони намагалися зловити його на помилках і неточностях, він демонстрував той обшир знань, на який був здатний. В літературі, мовах (українській і російській), географії, історії, біології, хімії — тому, що справді знав, у математиці й фізиці — тому, що мав добру пам'ять. Зрештою учителі почали ставитися до нього, як до дива і священної тварини, на зразок єгипетського жука-скарабея — доторкнутися огидно (з сім'ї алкоголіків, одягнутий біднопробідно, від одягу тхне прілістю запущеної хати, на вустах не то зневажлива, не то байдужа посмішка), але потрібно зважати, бо щось незвичне є в цьому хлопцеві. Втім, багато хто в селі був переконаний, що він зовсім не

син Івана Васильчука, а... тут були різні варіанти: практикант-зоотехнік, перевіряючий з району і навіть один з численних заїжджих голів колгоспу, котрі побували у Вербці.

Учні ставилися до заглибленого в себе дивака трохи з повагою, трохи зневажливо, трохи із здивуванням, трохи з острахом, що, проте, не заважало в нього безбожно списувати. Друзів Сильвестр не мав та й не прагнув мати. Хоча в глибині душі він, звісно, хотів би належати до князівського гурту — до нього, повторимо, входили діти сільської еліти (якщо можна вжити це слово), притому відразу з кількох класів. Але сам Князь дав зрозуміти, що для них він теж щось на зразок недоторканого.

Все змінилося з появою в селі і в класі Ніни. Вона якось так зуміла поставити, що майже відразу дозволила себе вважати дівчиною Олега Князя, яку той швидко обрав взамін давньої дружби з першого класу з Катею Рощук, донькою завідувачої сільською їдальнею. Спроби опору з боку Каті були відразу вбиті в зародку самим Князем. Та водночас дуже скоро стало зрозуміло, що ця нова дівчинка приручила неформального лідера дев'ятого, а згодом десятого класу.

Сильвестр відразу або майже відразу закохався у Ніну. Це була перша людина в його житті, яка викликала у нього справжній інтерес. Він не прикладав їй до своїх тимчасових потреб, не оцінював, чи треба їй посміхнутися, — як вчительці, котра, звісно, тупа, але може поставити добру оцінку, чи однокласниці, яка, звичайно, підла, але за якесь добре слово може й не зробити чергову підлість. Він з нею просто розмовляв — легко й невимушено, сипав цитатами і цілими віршами, демонстрував ерудицію й давав поради. Незабаром весь клас зрозумів, що він закохався. Наче заперечуючи цю очевидну істину, він ще більше замкнувся, якщо розтулював рота, то лише коли

його викликали до дошки. Ніна ставилася до нього рівно, як і до інших однокласників, — могла щось запитати, коли не знала, могла заперечити, могла пожартувати, та коли він знову замкнувся, вона раптом запропонувала провести в школі театралізований поетичний вечір, і ведучим на ньому мав бути не хто інший, як Сильвестр.

21

Настала пора опустити цілий розділ. Настала пора покликати інший жанр. П'єсу. Драма (чи мікродрама) на три дії. Дія перша — вересень, осінь, початок навчання в десятому класі. Дія друга — літо, десять років по тому. Дія третя — осінь, жовтень, ще через шістнадцять років. Дійові особи: Олег Ривцун, він же Князь, і Сильвестр Васильчук.

Отож

Дія перша

Подвір'я Вербківської школи.

Князь підходить до Сильвестра.

К н я з ь. Зачекай. Маю щось сказати.

С и л ь в е с т р. Ну?

К н я з ь. Тобі не здається, що життя проходить мимо тебе?

С и л ь в е с т р. Може, й проходить. Воно взагалі проходить мимо кожного з нас. Тільки не всі це помічаємо.

К н я з ь. Розумний, блядь. (Пауза.) Знаєш, що вчора однією целкою в нашому класі поменшало?

С и л ь в е с т р. Мене це не цікавить.

К н я з ь. А що тебе цікавить? Віршики?

С и л ь в е с т р. І вірші теж.

К н я з ь. Я люблю вірші про любов. І пісні люблю. (Наспівує англійською.)Знаєш, що це означає?

С и л ь в е с т р. Приблизно, бо не всі слова розібрав.

К н я з ь. В моє серце проникла твоя троянда. На колючці троянди твій погляд. Нанижи на колючку моє серце. Знаєш цю пісню?

С и л ь в е с т р. Ні. Хоча слова гарні. Образ непоганий.

К н я з ь. Образ! Джон Леннон, чувак. Хоча для мене це вже минулий етап. А знаєш хто, кажуть, написав ці слова для старого Джона?

С и л ь в е с т р. Хто?

К н я з ь. Йоко Оно.

С и л ь в е с т р. Про Леннона чув. Здається, це англійський актор.

К н я з ь. Актор?

С и л ь в е с т р. Здається, так. Якщо не помиляюся. Щось я таке читав про його нове трактування образу... образу... ні, не пригадую, в якій п'єсі Шекспіра.

К н я з ь. Ну, блядь, ти або дурень, або прикидаєшся. Джон Леннон... Актор... Шекспір!

С и л ь в е с т р. Вибач. Я підозрюю, що це співак. Так?

К н я з ь. Твою мать! Скажу Нінці — не повірить. Хоча почекай! Ми ж якось у класі балакали про «Бітлз». І не раз. Вони тепер вже не разом. Маккартні, Пол, все заколотив. Чи ти й цього не чув?

С и л ь в е с т р. Не пригадую.

К н я з ь. Що, буржуазного Заходу боїшся?

С и л ь в е с т р. Олеже, ти щось хочеш від мене? То кажи.

К н я з ь. Ну добре. Позавчора я перший раз виїбав Нінку. З цієї нагоди влаштовую вечір. Прийдеш? Запрошую.

С и л ь в е с т р. Свято позбавлення невинності під музику «Бітлз»?

К н я з ь. От що, Сільва. Кинь виламуватися. Бо їбону по морді. Усік? Жду. Збираємось о восьмій у мене. З тебе, як неофіта, годилася б пляшка доброго винця, та навряд чи грошиків нашкребеш. Можеш і так приходити.

С и л ь в е с т р. Я подумаю.

К н я з ь. Вдруге запрошувати не буду. (Йде, спиняється.) А про Нінку я пожартував. Вона вже давно не целка. Всьо. Приходь. Буде музика, салют і танці.

Дія друга

Сільська вулиця. Олег Ривцун у військовій формі, з погонами старшого лейтенанта стоїть, когось чекає. Заходить Сильвестр.

О л е г. Кого я бачу! Сільва! Привіт!

С и л ь в е с т р. Привіт, Олеже. У відпустці?

Тиснуть руки, обіймаються.

О л е г. У відпустці. З бабою своєю. Пішла з малою цукерки купувати. Ти теж у відпустці?

С и л ь в е с т р. Так. До батьків заглянув. До того ж Оля, молодша сестра, заміж виходить, через три дні весілля.

О л е г. Сам чи з сім'єю?

С и л ь в е с т р. Поки що неодружений.

О л е г. За Нінкою все сохнеш?

С и л ь в е с т р. Та ні. Вже все перегоріло.

О л е г. І давно... перегоріло?

С и л ь в е с т р. Ти знаєш... (Пауза.)Років через два після школи.

О л е г. Ти тільки не обіжайся... Мені Нінка твоє пісьмо показувала.

С и л ь в е с т р. Листа?

О л е г. Ну да, листа. Того, де ти їй в любові признавався. Блін, красиво писав. Я б ніколи так не зміг. Вчений, одне слово.

С и л ь в е с т р. Коли то було, якщо не секрет?

О л е г. Політучилище я закінчував. На канікули приїжджав. Ну й Нінка на канікули. Я тоді її останній раз уламував, щоб заміж за мене виходила. Ні в какую. Вона, бач, сука, не уявляє себе жінкою воєнного. І вообщє, в неї любов у тому блядському інституті була. Взялася мені про ту любов розказувати. Аж до того, як вона з тим чмуром трахалася. А на хріна мені вона треба, її любов?! Це вона мені, Князю, таке розказувала! А потім твого листа показала. Ляляля, ти знаєш, які мені слова Сільва писав? Ну, чого так дивишся? Ну, випив я, посиділи тут в мого дядька. Хоч, і з тобою посидимо ще? Я своєї норми ще не добрав.

С и л ь в е с т р. Вибач, Олеже, мушу додому йти.

О л е г. Гребуєш, бля?

С и л ь в е с т р. При чому тут гребуєш?

О л е г. Тоді чого не хочеш? Я, між іншим, тоді тебе в нашу компанію увів того, що Нінка попросила. А так — нужен ти нам зі своїми стішками... Як згадаю, як ти дундук дундуком сидів на тих вечорах — тьху!

С и л ь в е с т р. Вибач, Олеже, піду я.

О л е г. Зажди. Бабу зараз мою побачиш. Валерія, між іншим, звати. Фігура клас, куди там тій Нінці. Дочка начальника нашого училища, між нами кажучи.

С и л ь в е с т р. Охоче вірю.

О л е г. І міжду прочім, я в Гедеері служу. Бабки такі гонять, що тобі й не снилося.

С и л ь в е с т р. Бувай, Олеже. Радий був тебе бачити.

О л е г. Помниш, стішок ти читав?

Я родивсь безнадійним романтиком Дон Кіхот у масштабі села А любов моя з синім бантиком За практичнішого пішла. [2]

С и л ь в е с т р. Спасибі, що запам'ятав.

О л е г. Не такий я вже й безнадійний. З «Бітлз» та Елвіса, і з «Пінк Флойда» досі цілі куплети можу шпарити. Замість, англійською. Хотя ти любиш дорікнути, що в мене в голові, як це, бля, о, еkleктика, так, здається, ти колись сказав?

С и л ь в е с т р. Не треба, Олеже, ображатися. То було колись. Я був тоді іншим.

О л е г. Чого там... Нас однаково Нінка наколола. Хоча й сама накололася. Знаєш, за кого заміж вискочила у минулому році? За обикновенного тракториста. Ну клас! Не кажу вже про себе. Ти хто там у своєму інституті?

С и л ь в е с т р. Поки що старший викладач.

О л е г. Звання маєш?

С и л ь в е с т р. Два місяці, як захистився.

О л е г. Кандидат? Вітаю, блін. Ні, таки треба по цьому случаї дьорнути. Я, між іншим, замполіт батальона. Замість, в Гедеері. А

Нінка хто? В колхозній конторі і чоловік тракторист. А он і мої йдуть. Зараз оціниш. Малютка тоже росте красавіца. В мамку, а може, і в мене вдалася.

Дія третя

Кабінет на кафедрі університету, в якому сидить Сильвестр Васильчук. Сильвестр за столом, пише.

Стукіт у двері.

С и л ь в е с т р. Ввійдіть.

Заходить Олег Ривцун. Тепер він у цивільному.

О л е г. Доброго дня, пане Сильвестр. Здається, тебе так треба величати? Не впізнаєш?

С и л ь в е с т р. Чому ж ні? Здрастуй, Олеже.

Виходить з-за столу, вітається.

О л е г. Скільки ж ми з тобою не бачилися?

С и л ь в е с т р. З вісімдесят восьмого чи вісімдесят сьомого.

О л е г. Точно. Я тоді в Гедеері служив, у відпустку приїжджав.

С и л ь в е с т р. Каву, коньяк?

О л е г. Коньячок можна.

Пропустимо момент першого чаркування, взаємні побажання і відтворимо ту подальшу розмову.

С и л ь в е с т р. Дома був?

О л е г. Так. Дома. На півдня, вважай, заскочив. А більше, вгадай, де був?

С и л ь в е с т р. Скажеш — знатиму.

О л е г. В такому собі селі Гаївці. Зрозумів, у кого?

С и л ь в е с т р. Чому б ні? У Ніни був.

О л е г. У Ніни. Наливай ще.

Сильвестр наливає. Випивають.

С и л ь в е с т р. Як там вона?

О л е г. Як там вона?! Не прикидайся, блін. (Вибухає.) Не прикидайся, чуєш, професоре. Бо, їйбогу, зараз за барки схоплю. Ти ж, сука, туди маєш за два тижні приїхати.

С и л ь в е с т р. Якщо ти знаєш — то мені нічого тобі сказати.

О л е г. Уступи, чуєш! Я, ти знаєш, хто? (Пауза.) Після того, як з армії скоротили, у бізнес пішов. Фірму маю, плюс ресторан, чотири магазини. Все готов був продати, сюди переїхати. Пропонував як людині Нінці. У її райцентрі розгорнемо діло. Та тут, під боком у Польщі... Розгорнутися можна, блін, во! Я вже прикидав, що можна скупити. Твою дівізію, на що я готовий піти. Ні в какую. Тебе чекає. Каже, що ти досі її любиш, що вона зробить з тебе хазяїна! Ну, не божевільна баба? Ти, може, й світило в своїй, як там її, «хвілософії»...

С и л ь в е с т р. Філології.

О л е г. Нехай. Але хазяїн, на селі? Ти хоч на трактора сідав коли-небудь? На комбайна? Мені здається, ти взагалі дурку робиш. Відступи, чуєш!

С и л ь в е с т р. Олеже, я не буду розмовляти на цю тему.

О л е г. Шкода, що пістолета вдома лишив. Убив би гада. Шкода... Слухай, ти дітей маєш?

С и л ь в е с т р. Двоє дівчат. Майже підлітки.

О л е г. І покинеш, підеш на чужих дітей? Я хоч розлучений, тільки так у громадянським з однією живу. А ти...

С и л ь в е с т р. Це моя справа.

О л е г. Ладно, чорт з тобою. Наливай по третій.

Після того, як Сильвестр наллє і вони вип'ють, Олег, ко лись на прізвисько Князь, однокласник Сильвестра, скаже:

— Цієї ночі я вперше переспав з Ніною. Уяви собі — вперше. Вона сказала, що це єдине, що мені може подарувати. Помоему, я в тебе щось таки виграв, га, професоре?

22

Ліда нікого насправді не мала. Ніякого бізнесмена. І те, що вона сказала Сильвестрові про коханця, якраз і було неправдою. Великою, страшною і злою неправдою. Неправдою, що виросла з гордої душі. Хоча що вона могла зробити? Дорікати, кричати, бити тарілки?

«Крик, що виростає з мого мовчання, хтось обов'язково почує», — думала Ліда.

Втім, ніхто не чув її думок. Думати вона могла що завгодно.

Біда була в тому, що Сильвестр її покидав якраз тоді, коли вона його кохала. Коли вже третій рік, як відчувала, що кохає самозабутньо і нестримно. Вона відкривала, що цей чоловік для неї є найдорожче, що може бути в цьому житті. Вона прокидалася серед ночі, дивилася на нього у тьмяному відблиску світла вуличного ліхтаря, який заглядав у вікно. Подумки обцілювала його обличчя, очі, ніс, губи, підборіддя. А часом не стримувалася і цілувала сонного чоловіка. Він смішно морщився, бурмотів крізь сон: «Сонечко, ти не спиш?». Зрештою вона добивалася свого: Сильвестр остаточно прокидався і вони кохалися.

Вона майже прогнала з себе ту давню Ліду — студентку, що заповзялася одружити на собі молодого викладача. Студентку, якій той викладач написав спочатку дипломну роботу, а потім і кандидатську дисертацію. І ось, на третьому році її кохання, Сильвестр пішов до іншої, покинувши її і дочок. Того дня вона довго блукала містом, поки мимоволі не опинилася біля собору. Коли зайшла, її вразила тиша. В соборі не правилася, стояло двоє чи троє людей. Збоку вона побачила жінку, перед якою на прилавку (чи як його назвати) лежали свічки. Вона підійшла і купила. Спочатку три, а потім, подумавши, ще одну свічку. Вона поставила їх перед якоюсь іконою, помолившись за здоров'я дочок і себе та за повернення Сильвестра. Так, Ліда благала, аби він повернувся.

Вона стояла і вкотре шепотіла слова молитви. Коли підійшла та жінка. Відчула дотик до руки, повернула голову.

— Вам погано? — спитала жінка — на вигляд їй було років шістдесят, може, трохи більше.

— Так, — сказала Ліда, бо раптом відчула, що треба казати правду.

Обоє вони стояли поруч довго. Ліда навіть здивувалася, що її не дратує присутність цієї жінки. Несподівано їй стало тепло, а потім душно.

— Спаси мене, Господи, — прошептала вона, перехрестилася і пішла до виходу.

І вже коли зійшла сходами вниз, подумала, що треба почекати ту жінку. Чомусь виникло таке бажання.

Ліда стояла на холодному осінньому вітрі й відчувала, що зараз станеться те, чого вона прагла і боялася стільки років. «Станеться? Що?» — шептала вона і чекала далі.

Це сталося, коли жінка спустилася до Ліди й вони пішли поруч. Вже за соборною брамою Ліда сказала:

— Сьогодні від мене пішов чоловік, а двадцять два роки тому я вбила свою сестру.

23

Вони народилися майже з таким інтервалом, як і Лідині доньки-близнючки. Дві сестрички, разюче схожі одна на одну. Їх назвали майже синхронно — Ліда і Ліра.

Але чим далі вони росли, тим більше і батькам, і самим сестрам ставало зрозуміло: попри зовнішню схожість, яка, здавалося, ставала дедалі разючішою, сестри-близнючки дуже різні за характерами. Медики чи то психологи називають таке явище яйцевою, або ж дзеркальною, контрастністю. Ліра (довелося навіть підкупляти працівницю загсу, яка твердила, що такого імені нема) росла крізь Лідину неприязнь, що згодом переросла в ненависть: вона ненавиділа зразковість, акуратність, обов'язковість, занудність, допитливість, відмінність сестрички, схожої на неї як дві краплі води, — ті риси, якими всі захоплювалися. Вона якийсь час намагалася робити все так, як Ліра, — розставляти речі, розкладати іграшки акуратно по своїх місцях, турботливо питати маму, що в неї болять і чому мама нахмурена, тулитися до маминих колін, удаючи маленьке кошеня, вивчати вірш за віршем, щоб декламувати їх перед гостями, вирізати з паперу і розфарбовувати фігурки всіляких звірят і квіточок, обходити квітник довкола будинку, видивляючись, чи не розпустилася ще одна квіточка, а коли побачиш це диво («діво, діво», — плескала в долоньки Ліра), то повідомляти про це ледь не всьому світові, вдягати татового капелюха і вигадувати в ньому історії про розбійників. Безумовно, що в Ліди виходило все це гірше, а Ліра

бігла скаржитися матусі, що сестричка її передражнює. У Ліди, звісно, були свої достоїнства, звички і риси характеру. Але їй здавалося, що батьки зовсім не звертають на неї уваги. Що вони навмисне підкреслюють її вади (не так ходиш, ось так треба класти ручку на стіл), що вони виставляють перед родичами і сусідами, яка вона нездара і нехлюйка (почуті слова, хоч вони стосувалися сусідської дівчинки Настуні, назавжди врізалися у пам'ять). Що цікаво, вона майже не мала претензій до батьків, а всю свою неприязнь спрямовувала на сестричку. Спочатку вона робила їй дрібні капості (ущипнути, коли поблизу нема нікого, облили фарбою вирізані й розфарбовані квіточки), потім розробила цілу систему, як виставляти Ліру на посміховище (наприклад, коли та прочитала вірша перед тітонькою Лесею, пригадати мовби ненароком, як учора Ліра смішно гикала і не могла зупинити гикавку). Потім народився план, як... як убити Ліру, а самій стати нею. Ліда почала вивчати поведінку сестри, звички, зачинившись у порожній кімнаті або забравшись до запущеного саду, проводити сеанси-репетиції, де вона вже була Лірою, а не Лідою.

24

Дівчинка (за чотири дні їй, як і сестричці, мало бути дванадцять років) біжить щодуху, вбігає до будинку.

— Мамочко, матусю! — кричить вона. — Там... там...

Вона кидається до матері, яка виходить їй назустріч, притуляється до її колін, втикається в них геть так, як це робить Ліра.

— Що, моя маленька, що тебе налякало?

— Там... Ліда втопилася.

— Ліда?! Як?

— Далі була ваша версія, — сказала жінка, якій розповідала теперішня Ліда. — Твоя версія. Ти розповіла...

— Ти... — Ліда здивовано подивилася на жінку.

— Так, — сказала жінка, — ти розповіла, як ви пішли до річки, як Ліда намагалась зіштовхнути тебе з мосту, як ти вирвалася й побігла по цьому гнилому дерев'яному мосту, в якому між дошками зяяли великі щілини, як Ліда бігла за тобою і несподівано провалилася вниз, як її підхопило й понесло течією.

— Звідки... звідки ви знаєте? — тепер вже й зі страхом Ліда подивилася на співрозмовницю.

— Тому що я була ангелом твоєї бідолашної сестри, — сказала жінка. — Не віриш? Але якби ти повірила, то дізналася б, що ангелів, які втрачають своїх підопічних, не вберігши їх від передчасної смерті, особливо в дитячому віці, перетворюють на людей, і вони живуть і так само мучаться, як і люди.

Ліда обхопила руками голову. Вірити чи ні? Але звідки ця жінка знає про неї? Адже жодного свідка тоді не було... Чи був? Був, щоб з'явитися через стільки років?

25

То був театр одного актора. Один з найкращих театрів одного актора у світі. Унікальний, бо актрисі було дванадцять років. Ліда грала свою сестру — слова, жести, голос, рухи, геть усю модель поведінки. Їй це все давалося важко (хоча не так і важко, адже вона довго, майже два роки, проводила свої таємні репетиції), але поступово вона звикала, увіходила, вживалася в роль, як увіходять справжні актори, немовби розчинялася в цій ролі, й уже було не відрізнити, де актор, а де персонаж. Вона боялася, що буде важко грати на похороні сестри,

але тіло Ліри знайшли тільки через кілька днів, геть спотворене і розмокле, схоже на велику розпухлу ляльку. «Це лежить Ліда, Ліда, Ліда, це я», — твердила собі Ліда, котра грала Ліру, і їй раптом стало шкода, шкода себе, до сліз шкода, аж спазм підступив до горла.

«Лідусю, сестричко, я люблю тебе», — ридала Ліда і справді любила.

Вона, здавалося, обдурила всіх, навіть саму себе. Жила дедалі безтурботніше і впевненіше, зникала насторога, ставали природнішими і невимушенішими жести. Ліда з кожним днем дедалі більше вірила, що вона — Ліра.

Але вона, як виявилось, змогла обдурити всіх — тата, бабусю, тітку Ларису, сусідів, подружку Ліну, сусідку Серафиму Матвіївну. Всіх, тільки не маму.

Мама була всі ці дні, тижні, місяці, майже рік ніжною, дуже ніжною до неї. Вона обсипала її любов'ю, купала в цій любові, виконувала всі примхи й забаганки єдиної тепер доньки. Та настав день, коли тато поїхав у довге відрядження за кордон (консультувати на будівництві якогось заводу), і мама поставила Лиду-Ліру перед собою і сказала, що вона знає, геть усе знає.

— Що ти знаєш? — питала Ліда, відчуваючи, як терпнуть кінчики пальців на руках, а по спині побігла противна холодна цівка.

— Що ти насправді не Ліра, а Ліда, — сказала мама.

— Я — Ліда... Мамо! — зойкнула Ліда.

— Так, ти Ліда. — Мама дивилася сухо, майже безживно. Наче незмигний манекен. — Ліда. І мене не обдуриш. Ти повинна в цьому признатися. Або зараз, або я посаджу тебе у підвал. Там ти будеш сидіти, доки не признаєшся і не розповіси, що насправді сталося на мосту.

Світ обрушився. Ліда стояла під уламками світу чи мосту. Мама, її добра, лагідна, щира, щедра, осяйна мама, була тепер несхожа, різке несхожа на себе. Сухий і колючий погляд пронизував наскрізь.

Ліда стояла під деревом, а довкола падали й падали стріли. Вони впивалися в дерево, розтинали кору, і Ліда знала, що котрась неодмінно поцілить їй у самісіньке серце.

Вона не знала, звісно, що коштувало мамі це відкриття. Вона спробувала захищатися.

— Матусю! — кинулася до маминих колін.

— Ні! — мама відштовхнула аж бридливо. — Ні! Геть!

— Ні?!

Ліда заридала. Ліда забилася в істериці. Вона ще трималася. Вона протрималася ще майже тиждень у темному підвалі, куди раз на день мама приносила й ставила біля порога тарілку супу чи чашку чаю.

«У мене найжорстокіша в світі мама, — думала Ліда у своїй в'язниці. — Якщо так, то навіщо мені жити?»

Та вона повинна була жити. Повинна. Повинна. Повинна. Її маска не варта була самого життя.

Там, у сирому, темному підвалі Ліда раптом почала будувати інший світ. Він уже складався з сотні, тисяч масок. Їх більшало і більшало, Ліда добувала їх із надр своєї свідомості й уявно ставила перед собою. Запам'ятовувала, давала імена. Це був початок її другої життєвої гри. Вигадані нею персонажі були такими ж реальними, як ті, що жили насправді.

Ці люди-маски називалися по-різному. Вони мали й не мали імен. Вони народжувалися і вмирали, перероджувалися в інші. Іноді вони збиралися в коло, щоб затанцювати танець, а в центрі кола стояла вона, Ліда. Стояла й усміхалася, боячись одного: аби те коло не почало звужуватися, аби вони, люди-маски, не почали підступати до неї.

Розіграшу історії зі своїми персонажами Ліда присвятила таємну частину свого життя.

Але то буде пізніше. Серед масок, які з'явилися, які вона підсвідомо викликала, — найбільшою, найрозмноженішою була маска Ліри. Її сестри, котра вже не існувала на цьому світі.

Коли ця маска вперше з'явилася, виникла з непроглядної темряви підвалу, Ліда жахнулася, закричала, потім затулила обличчя руками. Вона сиділа так довго-довго, знетямлено тремтіла, бо боялася, що маска ось-ось доторкнеться до неї своїми холодними руками, почне обмацувати, а потім і душити. Але ніхто не торкався. І через якийсь час, усе ще тремтячи, Ліда відняла руки і розплющила очі.

Маска висіла зовсім поруч, злобливо посміхалася, кривлялася, але доторкнутися не могла — вона не мала рук. Більше того — між нею і Лідою начеб виросла невидима стіна.

«Йди геть, — подумки звеліла Ліда. — Ти несправжня».

Маска засміялася. Вищирила зуби, які світилися в темряві. Ліда знову закричала, кричала довго, аж захрипла. Та маска не наближалася. І тоді Ліда перестала кричати. Тим більше, що зрозуміла — ніхто її не почує. А якщо не почує, то навіщо кричати? Вона вже хотіла простягти до маски руки — а раптом та зникне, — коли втретє злякалася. Саме тому, що маска з обличчям сестри може зникнути. І

тоді вона справді буде самотньою в цьому противному, бридкому, темному підвалі.

Зрештою, тієї хвилини, сама того не усвідомлюючи, Ліда не тільки поборолася свій страх, не тільки перемогла саму себе й маму, котра, як пізніше виявилася, у ці хвилини божеволіла там, наверху, в будинку. Вона зрозуміла, що зазнала поразки у бажанні стати Лірою (завжди заздрила тому, що сестру назвали так незвично і поетично), але стала тим, ким і мала стати...

Однак слово, що мало ось-ось прийти до свідомості, ніяк не приходило. А ті, що приходили: монстр (вона почула його за день перед тим від мами, котра принесла їжу), дияволення, відьмочка, заразка, — були якісь хоч і страшнуваті, але недолугі.

«Я буду повелителькою монстрів, — сказала собі Ліда, — я літатиму на хмарах».

Ліда поволі підвелася, її голова майже торкалася стелі підвалу. Відчула, як паморочиться у голові. Світ кудись плив, а от маска з обличчям сестри зникла.

Вона заточилася і впала. А коли розплющила очі, побачила синє-синє небо. Вона лежала у ліжку, а поруч сиділа тітка Вероніка.

— Я Ліда, — сказала вона тітці Вероніці.

— Я знаю, — сказала тітка.

— Я вам розкажу, що сталося на мосту, — сказала Ліда.

— Нічого не треба казати, — тітка погладила Ліду по голові. — Те, що треба, я знаю.

26

— Що було далі — знаю і я, — сказала тепер жінка.

— Звідки?

— Ти забула, що я колишній янгол, — сказала жінка.

«Вона мене розігрує, — подумала Ліда. — Розігрує. Але раптом — ні? Отже...»

Отже, лишилося запитати — що ж таки було далі? Ліда так і зробила.

— Добре, я розповім, — сказала жінка, котра називала себе колишнім янголом-охоронцем.

То була історія про дівчинку, яка, коли її знайшли в підвалі, стискала в руці маску. Маску з обличчям своєї загиблої сестри. Пояснення було просте — цю маску вкинула в підвал Лідина мати.

Мама ж, коли повернулася з лікарні, стала тихою і зворушливо ніжною до дочки. Тільки називала її то одним, то іншим іменем — то Лідую, то Лірою.

— Ви дуже любили свою сестру, ось в чому суть, бідна моя, — сказала жінка, котра видавала себе за янгола чи колишнього янгола. — Тому й вигадали цю історію з убивством.

— А підвал? — сказала Ліда.

— Підвал був, — сказала жінка. — Мати посадила вас туди, коли вже була хвора. Коли розум помутнів після втрати доньки. І вона, а не ви, нафантазувала собі, що то було вбивство. Вона хотіла навпаки, щоб ви, Лідо, призналися, що насправді ви Ліра. Вам було шкода маму, і поступово ви почали вірити, що так було, як вона казала.

— Я ненавиділа, чуєте, ненавиділа сестру...

Ліда спинилася. Відчула, як їй стало душно. Їй, як там, у підвалі, раптом захотілося кричати. Вона міцно прикусила губу. Вона стояла одна-однісінька посеред майдану. Гамірливого міського майдану. У

спину їй дув холодний осінній вітер. Вертатися додому не хотілося. Вона зрозуміла, що там ніхто її не чекає. Навіть вигадані нею доньки, Віка і Віта. Доньки, в реальність яких почав вірити навіть Сильвестр. Чому він вірив? Чому грав з нею у цю дивну, напівбожевільну чи й божевільну гру? Чому?

Вона не знала відповіді. Місто довкола неї блимало вогнями.

«Який же порятунок? — спитала себе Ліда. — Я Ліра? Ліра? Може, почати нову гру, вже по-справжньому, по-дорослому? Для початку вбити тітку Вероніку. Чи вона й так мертва? Давно мертва. Бідна моя голова. Але чому Сильвестр вірив (адже вірив!) у цю мою гру з доньками?»

27

Вдома у неї лежали два товстих зошити. На першій сторінці одного було написано «Віка», на першій сторінці другого — «Віта». То були свого роду словесні портрети — психологічні, уявні, називайте, як хочете — неіснуючих доньок-близнят. Ліда, котра страшенно не любила писати, за котру її чоловік Сильвестр написав спочатку дипломну роботу, а потім кандидатську дисертацію, написала, по суті, дві повісті, героями яких були її неіснуючі доньки-близнята. Скрупульозно описувала їх розвиток, звички, характери, весь процес зростання — від немовлят до підлітків. Вони були цікаві й розумні, її донечки. Безпомилковим буде сказати, що були вони яскравими індивідуальностями, Віка і Віта. Спочатку Ліда хотіла вести ці зошити-щоденники, які поступово ставали справжніми повістями (сестрички постійно зазнавали якихось пригод), до дванадцятирічного віку. Саме такого, коли загинула Ліра. Але в той день зрозуміла, що не зможе припинити писати. Ні про Віку, як планувала раніше, ні про Віту, як вирішила потім. У зошити

вклеювалися все нові й нові сторінки. У «Віці» діяла також Віта і, навпаки, у «Віті» — Віка.

Однак писання припинилося того дня, коли її покинув Сильвестр. Вона змогла у зошиті «Віка» написати лише три слова: «Сьогодні він поїхав». Хотіла додати: «Твій тато», але зрозуміла, що більше не зможе написати жодного слова.

28

Десь посеред останньої їхньої шкільної зими Ніна сказала привселюдно на уроці, що поступатиме до педінституту, на філологічний. Кілька однокласників значуще подивилися на Сильвестра, адже знали, що він давно збирається бути філологом. Дивно, що Олег не зреагував, геть ніяк не зреагував. Тільки вже після випускного, як ішли вони вулицею — кілька хлопців окремо й дівчата окремо, — сказав мовби ненароком, трохи нахилившись до Сильвестра:

— Наглядатимеш там за Нінкою.

Сильвестр знав, що Князь збирається вступати у військове училище, правда, чомусь у військово-політичне. Це було дивно, бо ніколи ані ідеологією, ані політикою Олег Ривцун не цікавився. Більше того, висміював на їхніх вечірках і політінформації, і навіть Брежнєва пародіював, дивлячись виключно на однокласників — хто, мовляв, донесе?

Кілька місяців Сильвестр в душі літав на крилах від передчуття того, що разом з коханою (так, коханою) вчитимуться, якщо вступлять, може, й сидітимуть поруч. А потім...

Потім був день, на який вони домовилися з Ніною, що разом поїдуть до Лучеська здавати документи в педінститут. І слова Ніниної матері

про те, що Ніна ще вчора поїхала. І ошарашення Сильвестра. Ще більше ошарашення, коли виявилось, що Ніна не подавала документів. Він не міг повірити, а потім помчався до Львова, бо вирішив, що, може, Ніна туди поїхала, а не до Лучеська, може, він щось не зрозумів...

Ніни не виявилось і у Львові, в усякому разі на тамтешньому університетському філфаці. Не знаючи, що й думати, проникнутий по вінця гіркотою й розчаруванням (вони, проте, не здатні були поки що вбити його безнадійну закоханість), Сильвестр таки повернувся до Лучеська (в якийсь момент хотів лишитися у Львові) й таки подав документи на філфак. Подав, щоб помчатися назад, у Вербку. Ніни вдома не було, мати твердила, що вона поїхала до Лучеська. Якщо тільки... Тут мати зробила паузу й зітхнула. Сильвестр мовчав, але відчув, як засмоктало під ложечкою.

— Якщо тільки не поїхала в Донецьк, — сказала Нінина мати.

Побитим псом відчував себе Сильвестр, плентаючись тоді селом. Ніна й не приховувала, особливо в останні місяці, що вона дівчина Князя — того, кого боялися і ким захоплювалися чи не всі дівчата школи. Того, хто був-таки найвродливішим і найстатнішим у класі. Звання неформального лідера підходило Олегові Ривцуну якнайбільше. А на їхніх вечірках, де слухали переписані на магнітофон записи і платівки переважно із зарубіжними мелодіями (він тоді дізнався і про «Бітлз», і Елвіса Преслі, і всіх їхніх кумирів), Ніна сиділа завжди біля Олега, давала себе обіймати й пригортати, і всі це сприймали як належне. Вони справді виглядали поруч дуже гарною парою. Ніхто б не здивувався, якби це шкільне кохання переросло в щось більше, вже після школи. Нічого неприродного не було і в тому, що Ніна могла поїхати туди, куди у військоve училище

збирався вступати Олег. Повертаючись додому, Сильвестр навіть виправдовував Ніну, хоч як гірко не почувався.

Але Ніна не поїхала до Донецька. Куди вона поїхала, з'ясувалося через кілька тижнів. Вона здала документи до фінансово-економічного інституту зовсім в інше місто. Першою прислала листа Сильвестрові. В якому просила вибачення за свій вчинок. Бо якби не поїхала, то могла передумати. Вона тепер, після школи остаточно зрозуміла, що філологія не для неї. Так, вона знає літературу, поезію зокрема, і по-своєму любить їх. Але це та красивість, яка не є суттю її життя. Вона належить цьому життю й цьому світу (не ображайся, Сильво), тому вирішила стати економістом. Після інституту повернеться в своє село або поїде, куди пошлють. Колись зустріне людину з такими ж поглядами й народить йому купу дітей. Щонайменше п'ять. Пам'ятаєш, ми дивилися фільм і сміялися, коли одна дівчинка казала, що мріє народити двох дівчаток і двох хлопчиків? Я та дівчинка, Сильвестре. Тільки не з Москви, а з поліського села. Нас таких багато, і нічого з нами не зробиш. Ти можеш запитати — а як же Олег? Він хотів справді, щоб я поїхала з ним, він власник, Сильвестре, але я теж власниця. Бути офіцерською дружиною — не моя планида. Я зробила й так для нього, що могла. В тому числі гарну комсомольську характеристику для училища. Хоча, може, він її мав би й без мене.

Так писала ця сімнадцятирічна дівчина. «Що мені робити, як прогнати кохання?» — спитав себе Сильвестр, коли отримав цього листа. Він проганяв його, як міг. А коли стомився проганяти, склав спочатку подумки, а потім на папері довгого листа-освідчення. У відповідь Ніна прислала листа з подякою за добрі слова і написала, що він ще неодмінно зустріне своє щастя. І додала в кінці, що в неї є

вже хлопець, нічим не гірший за Олега. Але це, швидше за все, буде лише її інститутським коханням. А може, й того меншим. «Ось така я, Сильво. Бувай, колись зустрінемося», — так закінчувався цей лист.

«Я помер», — подумав Сильвестр, коли закінчив читати того листа.

Образа стисла йому горло. Чомусь саме так здавалося — щось заважає говорити, бо начеб хочеться промовляти уголос, уголос, уго... Він був сам у кімнаті гуртожитку, хотів знайти якісь слова, він знаходив їх, це були слова про те, що насправді Ніна не така, що вона чогось не розуміє в житті, у людських стосунках, інакше б так його не ображала й не принижувала.

— Але у чому моє приниження? — вимовив нарешті уголос, як хотів. — Вона й так зробила для мене багато, — сказав після довгої мовчанки. — Багато, значно більше, ніж для цього ідіота-Князя.

Він розумів, що Олег-Князь — далеко не ідіот, що той мав право не любити уроків, навчання й захоплюватися зарубіжною музикою та висміювати радянську естраду, хоч у його смаках справді була дивна мішанина. А втім, ніякого смаку, за великим рахунком, не було. Накип, наносне, почуте, засвоєне. Так тоді казав собі Сильвестр, так переконував. І раптом зрозумів, що йому вже легше від того, що й Олега Ніна розлюбила (якщо кохала взагалі), що... що вони з Князем наче б рівні. Хай що там було в минулому.

Того вечора почалося повільне вмирання його почуттів. «Я егоїст, так любов не вмирає», — докоряв собі Сильвестр.

Зустрівшись із Ніною на зимових канікулах, він із зловтіхою подумав: «Симпатична дівчина, тільки й усього».

Хоча потім і були її листи, оті листи, де вона розповідала про всі свої любовні пригоди. Аж до найінтимніших подробиць, котрі оповідала

своїй «подружці». Листи — їх було всього чотирнадцять, — на які Сильвестр жодного разу не відповів, а вона писала, писала, дедалі відвертіше, аж до непристойного опису, як кохалася з іншими (пробач, подружко, стояв припис).

«Чому вона це робить? — не раз питав себе Сильвестр. — Знущається? Здається — ні. Якщо знущається, то навіщо? Що стоїть за ними, цими листами? Вона хоче вбити мої почуття, не знаючи, що їх уже нема, чи щось інше?»

Відповіді теж не було. Як і бажання відповідати. Не раз давав слово, що не буде читати, і все ж читав. Хоч і наростало в душі щось схоже на огиду.

29

Ліда відчинила двері після довгого й наполегливого дзвінка й остовпіла. Перед нею стояла та сама жінка, котру вона зустріла в соборі й котра зникла на площі.

— Добрий вечір, — сказала ця жінка. — Чого ви так дивитеся? Я не привид і не фантом. Якщо не вірите, можете доторкнутися до моєї руки, зараз я її витягну з рукавички. Як бачите, рука тепла. Щоки, правда, холодні, й ніс також, як у доброго пса, але так і має бути, бо надворі таки доволі холодно. То ви мене впустите? Не бійтеся, я не прийшла вас грабувати. Грабувати жінку, яку покинув чоловік, фе. Навпаки, я принесла вам подарунки. Ваш улюблений горіховий торт і пляшку справжнього грузинського вина. То ви мене впустите?

Ліда її впустила. Зрештою, рука у цієї жінки була справді теплою і... людською. Від неї пахло затишком (Ліда чомусь так подумала) і гарними тонкими духами. Щока, до якої Ліда начеб мимоволі

торкнулася, була прохолодною, як і мала бути у жінки, котра прийшла з осіннього вечора.

«Та й хіба мені в моєму становищі не все одно, що хто зі мною зробить?» — подумала Ліда.

Жінка пройшла до кухні, але якимось так обережно, наче ступала по льоду. Крихкому льоду, який несподівано заповонив квартиру. Лід захрускав під ногами, і стало холодно.

«Я чекаю весну, але навіщо?» — раптом подумала Ліда.

— Як вас звати? — спитала вона.

Вона зустрілася з позирком лагідних очей. А з очей повіяв тихий вітерець.

«Чи не гіпнотизує вона мене?» — думка з'явилася їй, здавалося, кудись відпливла.

— Взагалі-то я колишній янгол, — жінка стояла зовсім поруч, і Ліді здалося на якусь мить, що то вона сама. — А оскільки я жінка — то колишня янголиця. Та простіше назвати мене просто Янголиця. А якщо хочете, то Янга або Яніна.

Яніна-Янголиця простягла Ліді руку. На руці була чорна ажурна рукавичка. Ліда поборолася спокусу, що несподівано виникла, — припасти до пальців у тій рукавичці губами.

30

— Цей рік, а може, й два, а найдостовірніше — півтора, буде найважчим у житті Сильвестра, — сказала Яніна-Янголиця, коли вони вже сиділи за столом і випили по чарочці справді доброго вина.

— Я не хочу про нього говорити, — сказала Ліда.

— Насправді ви хочете говорити і чути, — сказала Янголиця. — А найбільше ви хочете почути те, що я вам скажу зараз.

І вона сказала, що Сильвестр поїхав до тієї жінки не тому, що кохає її. Він уже її давно не кохає. Чому ж тоді поїхав? — хочете запитати? Бачите, пропозиція (пропозиція, саме так) стати другим чоловіком була для Сильвестра несподіваною. Він навіть не міг повірити, що таке можливо. Вельми здивувався, адже справді — до чого найменше він підготовлений, так це до сільської праці, господарювання. Чому ж поїхав? Бо він, поперше, намагався дати якесь обґрунтування тому, що має відчуття. А подруге, він, не знайшовши цього обґрунтування, логічного пояснення, став дедалі більше сприймати це як виклик. Виклик йому, його долі не тільки з боку Ніни, а й самого життя. Того життя, якого він, за великим рахунком, не знав і не любив, від якого він утікав усі свої сорок два роки. Ну, можливо, не всі сорок два, а той час, відколи почав себе усвідомлювати. І зрозумів, що він чужий — у родині, серед ровесників у школі. Потім, коли це відчував у педінституті, зрештою, він обрав собі як об'єкт дослідження головне — поезію, тому що навіть проза, чужі вигадані тексти, які хоч якось там віддзеркалювали це життя, несли мовби якусь загрозу для Сильвестра. Для нього ж важливо було спри ймати не те, що ці прозові тексти відображають, і навіть не те, як вони це роблять, наскільки майстерно плететься мовне мереживо, а те, наскільки ці тексти самодостатні й відходять від цього життя, наскільки вони граються з цією мовою, набором літер і звуків, що складаються в слова, чужі реаліям, бруду цього життя.

Ось такий чоловік поїхав у поліське село Гаївці. Пожалійте його, пані Лідо. Він намагатиметься навчитися щось робити, освоювати трактора і комбайна, його руки з ніжними тонкими пальцями

зашкарубнуть і пообдираються. Земля і гній ввійдуть в його життя ще більше, ніж поезії Антонича й Свідзінського. Він буде не хрущем, який живе на вишнях, як писав той же Антонич, а жуком-гнойовиком, котрий рештками свого знання поезії удобрює землю. Він намагатиметься полюбити чужих дітей, він, по суті, байдужий до людини як такої. Він вмиратиме од неможливості стати іншим і не зможе навіть померти, не те що переламати себе.

— Замокніть, замкніть, будь ласка, я прошу вас, — простогнала Ліда. — Ви не знаєте і не можете цього знати.

— Я знаю і ви знаєте, що я знаю, — Яніна налила ще вина собі й господині. — Ви вже вірите у мою реальність, а я таки реальна, то мусите повірити й моїм словам.

І далі, після невеличкої паузи, вона сказала, що Сильвестр приречений зазнати цієї поразки. Що Ніна, яка таки вірить, що він може стати іншим, у якої є потреба, щоб він став таким, як виправдання власного вибору долі, врешті-решт стомиться, не витримає і так само просто знайде іншого, справжнього господаря для своєї садиби, хазяйства.

І Сильвестр, покидаючи її, попросить тільки рушницю, яка належала покійному Ніниному чоловікові.

— Рушницю! — вигукнула Ліда.

— Передчуття вас не обдурює, — сказала Яніна. — Воно взагалі рідко обдурює таких жінок, як ми з вами. Але не бійтеся, він спочатку продасть цю рушницю, точніше — обміняє, а потім шукатиме її по всій області, бо той, у кого вона опиниться, відчуватиме незрозумілу тривогу і намагатиметься її позбутися. Та

зрештою рушниця знову опиниться в руках вашого чоловіка, і він знайде їй логічне застосування...

— Ні! Ні! Чуєте, ні! — знову, тепер ще голосніше, закричала Ліда.

— Цього не можна зупинити, — Янголиця-Яніна дивилася дуже сумно. — Острів уже його чекає.

— Острів?..

— Так, острів, про який він написав ще не закінчений текст. Хіба ви не знаєте, що ваш чоловік мріє написати роман, який починається з того, що головний герой припливає на острів і застрелюється?

— Ні, — сказала Ліда.

— Так, — сказала Яніна. — Так. Я гадаю, ви крадькома його прочитали. А далі... Далі все має розвиватися так, як у тому задуманому сюжеті. Будьте певні, Сильвестр від свого задуму не відступиться.

— Ви... Ви хочете сказати, що Сильвестр задумав самогубство?

Ліда вимовила це настільки вражено, що Яніна поспішила торкнутися її руки.

— Підозрюю, що так. І не знаю, що можна зробити. Боюся, що він до вас після села не повернеться. Надто гордий він для цього, до того ж ви були б свідком його поразки, а Сильвестр, хоч і зазнав багато поразок, кожен раз сприймає їх боляче, дуже боляче.

— То що я маю... Що я можу зробити?

Яніна-Янголиця сказала, що вона знає, як має чинити далі Сильвестр, але як зупинити його... Хіба попросити, благи вернутися, та ви ж на це не підете, не підете, от у чім біда, такий у вас характер, такий характер у нього... Він мусить через це пройти...

Шелест слів заколисував Ліду, раптом вона з жахом усвідомила, що перебуває у стані напівсну, напівтуману, що наповз у її квартиру. І тут вона побачила, як через цей туман вечірньою дорогою до далекого села йде чоловік. Йде чоловік з валізою в руках, в якій, вона знала, тільки кілька сорочок, другий костюм, бо всі книжки, рукописи Сильвестр лишив удома, сказавши, що колись забере.

«Наче прогнозував своє повернення», — подумала Ліда.

31

«Що це було — сон, марення?» — подумала Ліда вже вранці наступного дня.

Вона підвелася і, тихенько ступаючи, вийшла зі спальні в другу кімнату. Там тихо й мирно спала Яніна.

Ввісні вона скидалася на маленьку, чимось ображену дитину.

«Що ж це таке? — подумала Ліда. — Якщо це не сон, не марево, не витвір моєї уяви, то що ж це таке? Як це пояснити? Звідки вона все знає?»

Відповіді вона не знайшла. На якусь мить їй здалося, що то спить її сестра Ліра. Ліра — доросла, давно забута, незнана, котра випірнула невідомо звідки. Але ж ця жінка старша за неї й зовсім-зовсім не схожа.

Ліда тихенько вийшла з кімнати й пішла на кухню готувати сніданок. Саме там у неї народився план, який згодом вона почне реалізовувати. План, як отримати дитину від Сильвестра, якщо сама була не здатна народити.

«План божевільний, як і я сама, — подумала Ліда, смажачи дієтичні курячі котлети, які вона купила позавчора у супермаркеті. — Як цей світ і все, що існує в ньому».

Цей план пізніше реалізує найнята-таки знайомим бізнесменом, до якого звернеться Ліда, дівчина на ім'я Світлана, котра поселиться у хижці на березі лісового озера.

Це озеро Сильвестр шукатиме ще тоді, коли житиме Нінин чоловік, і його, Сильвестрове життя, тектиме розмірено й мирно. Спочатку він вивчить геть усі озера краю і дізнається, що тільки шість із них мають острови. Світязь він забракує одразу — надто знамените озеро. Послідовно відвідає п'ять інших. Поки нарешті не натрапить саме на цей острів. Опише його в ескізі до свого задуманого роману. Перед тим, звісно, припливе на острів на тому ж самому, ще не настільки розсохлому човні. Довго сидітиме на березі (буде кінець вересня, а не початок літа, як тепер), назустріч йому пливтиме і не допливатиме вкритий багрянцем ліс. Він скидатиметься на загадковий корабель, цей ліс. Принаймні так думатиме Сильвестр. А ще він думатиме про свою постійну втечу від цього життя, від того, що грозиться ось-ось поглинути його душу.

«Рятунку немає, — думатиме Сильвестр, — я втікач на самотньому острові, але це нічого не міняє. Нічого не міняє і мій текст».

Він матиме рацію. Як і для кожної думаючої людини, перед ним ще очевидніше постане обрис його поразки, набуде чітких контурів. Це буде його персональна поразка, фундаментом якої стануть усі здобуті ним перемоги — вища освіта, аспірантура, кандидатська дисертація, кохання, одруження, квартира, хоч і однокімнатна, в престижному будинку, симпозіуми, семінари (три міжнародних), публікації в журналах і збірниках, докторантура, яка мала закінчитися захистом докторської дисертації.

Все це було здобуто швидше не завдяки прагненню щось зробити у цьому житті, а тільки завдяки тому, що чимось це життя потрібно

було заповнювати.

«Виродок» — це слово десятки, якщо не сотні разів чув від рідного батька, рідше від матері й старшого брата (але теж чув), воно його не ображало, бо розумів, що так воно і є. Він змирився з цим, як змирився і з самим життям, до якого насправді не мав — ну, не жодної, але якоїсь великої цікавості.

Опинившись завдяки Ніні в гурті чи товаристві Князя, він дуже швидко збайдужів до цих щотижневих, а то й два-три рази на тиждень посиденьок, коли підлітки пили вино, обнімалися, танцювали, слухали напівзаборонену тоді музику. В інституті його не цікавили вечори, дискотеки і диспути. Все це, на його думку, було тією чи іншою мірою убиванням часу. Способом показати себе, завести нові знайомства. Він не мав у цьому потреби. Почувався людиною в темній кімнаті, до того ж із зав'язаними очима, котра має навімання знайти вихід. Він десь є, той вихід, але де? Стомлюючись його шукати, він спинявся і бурмотів якісь слова. Ці слова складалися у вірші, поеми, новели, повісті, романи. Тобто речі, вже кимсь до нього вигадані. Він їх визбирував, сортував, складав до купи, творив свою мозаїку, котра називалася аналізом. Так, він умів аналізувати, але швидше це можна назвати вмінням гратися зі словами. Переставляти їх у такій послідовності, щоб наче аналіз був і його не було. Іноді з'являлося, наростало бажання написати замість чергової рецензії, статті, есе, дослідження одне-єдине слово. Те слово мало бути: «вигадка». Або «втеча». Або «вигадка-втеча».

Якось він подумав, що вигадкою є сам. Не реальним, а таким, що існує в чийсь уяві. Що той, в чий уяві він існує, тішиться з того, що така-то істота на ім'я Сильвестр насправді існує лише в уяві. Це навіть не Бог, а жива земна істота. Людина або, може, навіть бджола

чи равлик. Коли ж він подумав, чи не збожеволів бува, то тільки сумовито посміхнувся. Йому б хотілося навіть потьмарення свідомості, аби світ, в якому він наче не був реальністю, перестав для нього самого існувати.

Він утік, тоді ще тимчасово, від цього світу на малесенький безлюдний острів посеред лісового озера. Але від того нічого у цьому світі не змінилося. Цієї втечі ніхто не помітив. Ліда десь там знала, що він поїхав у відрядження наглядати за практикантами (хоча які практиканти о цій порі?), тому й чекала, що він повернеться. Колеги по кафедрі знали, що він десь там збирає матеріали для статті, яка потрібна для вступу в докторантуру. Хоча в цей час його відсутності вони напевне займалися своїми справами — читали лекції, пили каву, вино, горілку чи коньяк, когось обговорювали, хтось стосовно когось інтригував, хтось із кимсь таємно зустрічався. Тобто життя тривало й без такої слабкої ланки, якою був він, Сильвестр. Ліда десь там сумувала, чекала, а втім, могла його й зраджувати. Що, зрештою, було нереально, але цілком припустимо теоретично. Так він думав і розумів, що й тут в чомусь намагається виправдати себе.

«Чого я хочу?» — подумав тоді Сильвестр і не знайшов відповіді на це запитання.

Він сидів довго, аж поки не відчув, що починає мерзнути — надворі вже стояла осінь. Хотів назбирати сушняку, який напевне мав бути на цьому острові, вже піднявся було, але згадав, що у нього ж нема сірників. І тоді зрозумів, що пора сідати у човна.

Нічого цього Ліда не відала. Сильвестр не розповів їй про цей острів. Вона стояла тепер на кухні і дедалі більше відчувала, як боїться тієї миті, коли прокинеться загадкова жінка, що спить у її кімнаті. Найгірше — вона боїться її запитати: хто ж та жінка насправді?

Вдруге Сильвестр Васильчук побачив Ніниного чоловіка у себе на кафедрі. Спершу й не впізнав, коли той переступив поріг кабінету. Високий дужий чоловік зніяковіло простяг йому конверта.

— Ось, Ніна просила передати.

— Ніна?

— Так. Я ж Нінин чоловік.

Сильвестр пригадав ту першу зустріч у селі, посеред вулиці, на свято Спаса. Запитав, як там вона, Ніна?

— А що, живемо потихеньку, — сказав Нінин чоловік. — Тількино посадили картоплю, трохи передихнути мона, поки строк огірків та капусти не підійшов. Та й буряки скоро тре буде сапати. В селі як у селі. Ніна казала — там фотка, може, вам згодиться.

Вже як цей чоловік, що явно почував себе не в своїй тарілці, вийшов, відмовившись від кави, запропонованої Сильвестром (та я, знаєте, не п'ю, серце трохи, особливо як за кермом, то воно вплиє), він відкрив конверта.

То було давнє фото, зроблене на другий день після випускного. Їх було семеро на фотографії, вже вчорашніх однокласників, вільних птахів. І в цій сімці посередині, звісно, Олег-Князь, поруч Ніна у білому своєму платтячку з відкритими плечима, а з іншого боку від Ніни він, Сильвестр. У тому новому, хоча й дешевому костюмі, якого, як потім розповіла сестра, змусила її з матір'ю перешити для брата і сина та ж Ніна. На ферму, виявляється, приходила...

То була одна-єдина фотографія, на якій він стояв поруч з Ніною. Була ще одна, де він і Ніна сиділи на лавочці біля школи, теж з однокласниками, але там він сидів скраєчку, між ними були Вітька

Романів та Олька Рошук. До того ж та фотографія десь пропала в гуртожитку. Чимось когось привабила. Чого ж Ніна вирішила передати йому цю фотографію? Як спогад про себе? Про випускний? Чи давала знати, що вона їй непотрібна?

Сильвестр напише їй листа, де подякує за ту особливу світлину (так і напише), ще додасть кілька вимучених речень про своє життя і роботу. І відчує, як з плечей звалився величезний тягар.

Дівчина, котру він колись так любив, таємно кохав до потемніння в очах, посміхалася ледь-ледь, з якоюсь також потаємною зажурию. Він спочатку поставить знімок на столі, а потім вирішить, що це зайве. Фотографію принесе додому, і Ліда спитає, котра тут Ніна, про кохання до якої розповів колись, у хвилини відвертості. Він покаже, і його палець торкнеться Ніниного носа.

— А що, непогане в тебе було кохання, — скаже Ліда і пошле легкий укольчик. — Симпатичне. Хоча й без взаємності.

Сильвестр промовчить. Він чекатиме запитання, якого Ліда не задасть. Хоча б мусила задати — чому Ніна передала йому цю фотографію?

Фотографія ляже до альбому. Він ще якось раз чи два її побачить, вже в альбомі. Забуде про неї, хоча колись жагуче хотів мати це фото. Але однокласник, який фотографував, поїхав поступати в морехідне училище, та так і не прислав. А Ніні, бач, зробив, може, й раніше, відразу після того дня, коли вони з Ніною були вперше і востаннє зафіксовані поруч для вічності.

«Смішне словосполучення, — подумає Сильвестр. — Зафіксовані поруч для вічності. Тітка Вічність тільки й чекає таких дарунків, ха».

«Шановний пане Автор! Цілком випадково я довідався, що ви пишете книжку про відомого, як мені сказали, літературознавця і критика Сильвестра Васильчука. Відверто кажучи, ніколи не чув про такого, як і не читав ваших творів, але наш спільний знайомий, пан Z, з яким ви поділилися своїм задумом, сказав мені, що однією з дійових осіб у цьому романі буде така собі Ніна, дівоче прізвище якої було Криماشук, однокласниця, а потім, як сказав мені наш спільний знайомий, друга дружина названого Сильвестра Васильчука. І наш спільний знайомий ще казав, що начебто для вас «образ Ніни є найбільшою загадкою» (його вираз, пардон).

Якщо так, то ми з вами колеги, чому, власне, й пишу цього листа. Не хочу потрапляти ні в яку книжку, ні в яку історію, тому й не називатиму свого імені. Не назве вам його й пан Z, якщо ви здогадаєтеся, про кого йде мова, я з нього взяв слово, а він, я знаю, вміє слово тримати. Отож нехай я залишуся для вас безіменним, інкогніто, чи як там.

Тим більше, що я тепер, як прийнято казати, відповідальний працівник міністерства. А тоді ж я був рядовий студент фінансовоекономічного інституту, однокурсник цієї ж Ніни. Я прийшов до інституту також із села, так трапилося, що, навчаючись у школі і синіючи над підручниками (бо я собі поставив за мету будь-що стати студентом), я в школі навіть не встиг закохатися, так, була хіба легка симпатія до однієї дівчини. Закохався я по-справжньому вже в інституті, десь наприкінці семестру, перед зимовою сесією. І, як ви, певно, вже здогадалися, пане автор, мою таємну кохану звали Ніна Криماشук. Таємну, тому що на той час біля неї упадав інший наш однокурсник, такий собі Вадим (Вадік, як він себе називав). Він був непоганий із себе, до того ж син заможних номенклатурних

батьків — батько якийсь чин у міськвиконкомі, а потім, здається, і в міськкомі партії, мати працювала в управлінні торгівлі. Вдягався він чи не найліпше у нас на курсі, явно мав гроші. Треба сказати, що й скупим не був, міг запросити цілу компанію на каву з коньячком чи всіх хлопців групи на пиво. Симпатія у них з Ніною ви йшла явно обопільною. Десь через місяць вони вже сиділи на лекціях поруч, разом виходили з інституту. Якщо вас цікавить, то можу повідомити таке: Ніна ніколи не заглядала йому в очі, трималася дуже гідно, швидше змушувала Вадіка бігати коло неї і виконувати її примхи, наприклад, принести в перервах між лекціями морозива чи пляшечку кока-коли, яка почала тоді з'являтися у магазинах. Втім, Вадік мав доступ до спецмагазинів, які тоді й були одні наповнені товарами. Вдягалася Ніна, треба сказати, доволі скромно, могла цілий тиждень, на відміну від наших інститутських модниць, ходити на лекції в тому самому платтячку чи кофточці, але вміла підбирати собі одяг якось так, що та ж кофтина чи сукенка дуже їй гармонували. А якщо з'являлося щось нове, то відразу всім запам'ятовувалося, хоча надто дорогих речей, треба сказати, у неї не було.

Так от, я дивився на їхнє спілкування і, пардон, страждав. Ніна ставилася до мене, як би ліпше сказати, рівно і приязно, я ж іноді задерикувато налітав на Вадима, намагався показати, який він неглибокий, що за зовнішньою дженджуристістю у нього нічого нема за душею, ну і т. д. Вадік злився, один раз навіть зірвався, і тоді я побачив, як відверто зневажливо поглянула на нього Ніна. Все ж дружба їхня тривала, Вадік навіть поїхав за Ніною на практику в її область, хоч, звісно, міг влаштувати собі практику в Тернополі, де ми навчалися. Так тривало і на другому курсі, моє страждання (втім, глибоко затамоване) посилювалося, я навіть почав подумувати, щоб

перевестися на заочне відділення. І раптом на одному інститутському вечорі десь наприкінці другого курсу Ніна сама підійшла до мене і спитала, чи не хочу я її запросити до танцю. Я відповів, що радий би, та дуже погано танцюю, вона посміхнулася і сказала, що навчить мене. З того навчання й почалася наша дружба, що переросла в кохання. Вадік, звісно, заартачився, спробував погрожувати й мені і Ніні. Навіть натравив на мене якимось своїх міських приятелів, котрі мені пом'яли боки й поставили синяк під оком та розквасили губу. Та в мене вже вирости крила, я літав, як може літати закоханий хлопець, до якого раптом прийшло таке нуждане-негадане щастя. Я дав відлуп і тим субчикам, і Вадіку, я не боявся жодних погроз зробити якісь там капості в інституті. Що мені було до них, коли Ніна пересіла до мене, коли щовечора я летів на тих же крилах до її гуртожитку, і ми подовгу блукали вулицями або сиділи в якійсь кав'ярні. Одним словом, як казали знамениті клоуни з групи, не пам'ятаю, правда, назви, здається, «Мімікричі», асісяй, любов. Ну і т. д. і т. п. Щоб купити Ніні подарунок, я, бувало, наймався й вагони розвантажувати. Вона, правда, докоряла, попереджала, щоб я не смів, та я був радий, коли вдавалося умовити духи (французькі, ser!) чи ту ж кофтину прийняти. Якщо коротше, бо, певно, набрид своїми подробицями, які, може, й мене тільки стосуються, через рік, наприкінці третього курсу, ми стали жити як чоловік із жінкою, тоді ж я запропонував їй руку і серце, на що Ніна відповіла, що не штамп у паспорті поєднує людей. Я ще двічі пропонував їй те саме, та вона сказала, що офіційно одружимося, якщо вона до тих пір, як закінчимо інститут, мені не набридне. Я, звісно, запевнив, що не набридне, і це було правдою.

Грім, пане автор, ударив наприкінці п'ятого курсу, за кілька місяців до закінчення інституту, коли я дізнався (як сніг на голову, пардон за

може штамповане порівняння, від якого ви скривитесь), що Ніна, моя Ніна, відмовилася від пропозиції продовжити навчання в аспірантурі, на яке вона могла претендувати, бо явно тягла на «червоний» диплом, від направлення в міське управління економіки і попросила направити її в рідну область, в якесь село. Здивувався я не лише тому, що в мене були зовсім інші плани, що я мав направлення принаймні в райцентр, а головне, тому, що Ніна не була заідеологізованою, пардон, дурепою, яка вірила, що треба піднімати сільське господарство чи виконувати тодішню Продовольчу програму, накреслену таким-то пленумом і озвучену з папірця маразматичним генсеком, якого ми в гуртожитку називали не інакше як склеротичним Льонькою. Втім, і Льоньки того вже не було.

І коли я попросив Ніну, Ніночку свою пояснити цей свій вибрик, вона, дивлячись мені в очі, сказала, що ніякого вибрику нема, що вона давно визначила своє життя. І коли я спитав, як же вона визначила, то Ніна сказала так само тихо і спокійно, що вона повернеться в область, могла б, звісно, і в рідне село, але там місця й економіста, не кажучи вже про головного економіста, в колгоспній конторі зайняті. До того ж, вона не хоче нікому переходити дороги, не привчена до цього. Тому поїде, куди направлять. Зрештою, посада для неї не така й важлива. Якщо випаде, то повернеться до своєї Вербки, ні — то житиме деінде. Суть у тому, любий мій (тут з якоюсь особливою ніжністю вона назвала моє ім'я), що іншого життя я собі не уявляю. Я хочу нормально вийти заміж, збудувати з чоловіком гарний дім, народити купу дітей, може, четвероп'ятеро, виростити їх, дожити до внуків, а як пощастить, то й правнуків. «А зі мною ти собі це не уявляєш?» — спитав я, бо вже відчув підтекст її мови. «Ні, — сказала Ніна так само лагідно, — у нас різні стежки чи дороги, різні

уявлення про мету життя. Ти намітив собі зробити кар'єру, я знаю, коли ти поїдеш зі мною, ти силуватимеш себе, там ти теж або швидко підеш угору, або згодом дорікатимеш мені, між нами ростиме прірва, навіщо? Кудись їхати за тобою, як і за кимсь іншим, я не збираюся, бути додатком також. Зрештою, ти міг мене вивчити за ці чотири з половиною роки чи хоча б за той час, що ми були разом. Ти був гарним другом і, не морщся, гарним коханцем, але наші дороги тепер розбігаються в різні боки».

Пане автор! Можна довго описувати мій тодішній стан і мої терзання. Одним словом, я не поїхав тоді за Ніною. Питати про її почуття не вартувало, бо доти вона не раз казала, що кохає мене. Можна було називати її хоч сто разів сукою чи іншим подібним словом, що я не раз робив подумки, але що від того міняється? Ви самі знаєте про природний розум й ерудицію Ніни. Вона не з тих, що ладні були пожертвувати для блага народу. Вона дбала про своє благо, тільки воно могло для неї з'явитися після каторжної сільської праці, ну і т. д. Особливий вид звихнутості? Навряд. Признаюся, що через три роки я приїхав до її райцентру (мучитися спогадами стало нестерпно) й влаштувався на роботу в районне фінансове управління. Став наїжджати в її село. Тільки щоб дізнатися, що в неї є вже наречений, простий сільський механізатор, за якого через півроку вона й вийшла заміж. Вона навіть мене запрошувала на весілля. Я, звісно, не поїхав, а через місяць подав заяву на звільнення, повернувся в рідні краї, став справді робити кар'єру, згодом одружився, маю двоє дітей, хоч заноза, признаюся лише вам, лишилася на все життя. Не так, може, заноза, щіпка, рана, як якась загадка. Чогось я не зрозумів у ній, не збагнув, не відкрив. Чому? Чому вона підійшла тоді до мене на вечорі? Помічала моє ставлення до неї, погляди, які я крадькома

кидав на неї? Використала мене й викинула, як зужиту річ? Теж не схоже, адже з Вадима вона могла взяти значно більше. Не кохала мене? Але ж її поведінка була настільки органічною, що я досі не можу запідозрити, що то була фальш. «Краще страждати самій, ніж змусити іншого це робити», — сказала вона мені наостанок. Якщо так, то чому вона згодом обрала того Сильвестра, людину, як розповідав мені пан Z, гуманітарного складу, майже абсолютно виключеного з реального життя і, тим більше, не пристосованого до життя сільського, чому? Міг би попросити вас написати свої міркування щодо цього, але не буду просити, бо розумію, що то будуть ваші міркування, ваше бачення. Якщо мій лист чимось згодиться, можете його використати. Раптом відчув, що пора ставити крапку. Бажаю успіхів. Колишній однокурсник вашої вже колишньої дружини. Вибачайте за мимовільну колючку, але переписувати чи закреслювати це речення не буду.

P.S. Прочитав два останні речення і мимоволі зареготав. Я ж звертаюся у них уже не до вас, а до бідолашного Сильвестра Васильчука. Вибачте. Може, це щось вам також додасть до образу цієї стерви. Та чи маю я право так її назвати? Що коли у неї є своя правда? Колись я брався також писати художні твори, навіть одне оповідання написав. Тут же все так, як було. Та сама правда. Але тільки моя. Чому?»

34

Ніна вручила йому рушницю. Сказала:

— Сподіваюся, ти не наробиш дурниць.

— Можеш не хвилюватися — жодної, — сказав Сильвестр. — Найбільшу дурницю я вже зробив, всі інші — дрібниці порівняно з

нею.

— Це була справді дурна ідея, — сказала Ніна. — Я чомусь вірила, що ти досі кохаєш мене. Я вірила...

— Не треба, — сказав Сильвестр. — Я все розумію.

— Навпаки — ти нічого не розумієш, — Ніна поглянула вбік, і Сильвестрові здалося, що вона хоче сховати сльозу, що зблиснула на щоці.

— Я піду, — сказав він. — Піду і поїду.

«Чому в мене немає ненависті? — подумав уже в машині. — Я просто інакший. Таким спокійним я буваю рідко. Все, пора рушати».

У нього була дорога, а до приплиття на острів лишалося півтора року. Якщо точніше, вісімнадцять місяців і чотирнадцять днів.

35

Епілог до п'єси з двома дійовими особами

Олег і Сильвестр прощаються.

О л е г. Життя — паскудна штука, старий. Навіть коли добиваєшся того, чого так прагнув.

С и л ь в е с т р. Я все одно мушу туди, в село, поїхати. Навіть після того, що ти розповів. Зрештою, це не має значення. Хоча я, признатися, думав, що ти був близький з Ніною ще в школі.

О л е г. Блін, всі так думали. Всі думали, що я її трахаю. Ти от скажи, в чому всетаки смисл життя? Є він чи нема? З твоєї вченої висоти. Ну?

С и л ь в е с т р. Якщо відверто...

О л е г. Тільки так.

С и л ь в е с т р. Якщо відверто — то я не знаю. Хоча можна багато на цю тему балакати.

О л е г. Ніну... досі любиш?

С и л ь в е с т р. Ні.

О л е г. Тоді чому їдеш?

С и л ь в е с т р. Їй навіщось це потрібно. І мені. Хоча щодо мене — я не певен... Крім того... Не хочеться визнавати своєї поразки, хоч боюся, що я вже програв... Але є надія, що ні, тому і їду.

О л е г. Блін, сука буду, ніц не розумію. Давай ще вип'ємо.

36

Останнє оповідання Михайла Коцюбинського

Неопубліковане есе-рецензія Сильвестра Васильчука

«Чоловік прибуває на острів чи то на відпочинок, чи на постійне проживання. Острів цей уявляється йому як «фіолетова рогата пляма», що пливе на зелених хвилях, як велетенська тінь корабля. Тема прибуття героя, якщо йти за Борхесом, одна з основних у світовій літературі. Сюжет із прибуттям багато разів використовувався, з цього можна почати пригодницький роман, можна детектив, а можна роман філософський. Михайло Коцюбинський пише оповідання «На острові», не знаючи, що цей твір буде його останнім оповіданням, останньою історією, розказаною ним, вже видатним майстром українського і, без перебільшення, світового красного письменства. Під надрукованим у «Літературно-науковому віснику» «На острові» стояло «Далі буде». Далі, однак, не було.

Постає питання — чи можна розглядати це оповідання як підсумкове, як своєрідний символ завершення письменницького й життєвого шляху? Навіть якщо шлях обірвався несподівано, хоч і був очікуваний. В оповіданні багато епізодів, шкідців, образів, які виростають до значення символу. Це й віслюк, який стоїть під стіною, приречений на своє віслюче життя й свій незavidний шлях, і дорога, якою йде герой (можна сказати, й ліричний герой, бо в новелі лірики хоч одбавляй), і відчинене вікно, й море за тим вікном, виноградар, якого герой зустрічає, тиша, що сповиває дорогу й острів, біла, наче снігурка, кімната, мур, біля якого бродять тіні, старий Джузеппе з його вічним співом, зустріч і діалог з коханою, агава, що цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти. Й нарешті символічне закінчення (мимовільно символічне, зважаючи на оте «Далі буде»): «Ave, mare, morituri te salutant» — Будь здорове, море, ті, що йдуть на смерть, вітають тебе!..

Безумовно, автор знав про свою приреченість, вона виступає тут і підтекстом, який за допомогою отого останнього латинського (чи італійського) тексту змушує по-новому подивитися на весь текст, на ті щедрі ім пресіоністичні мазки, що створюють виразний гімн життю — загадковому й нестримному, яке триватиме незалежно від того, відбуде кудись герой оповідання, від імені котрого й ведеться оповідь, відбуде тільки з острова чи відійде в небуття. Лише море й цей острів вічні. Та є надія, що вони якимсь чином збережуть сказане про них людиною, оті слова, які відбилися у свідомості оповідача. Інакше — навіщо? — постає питання. Навіщо ця краса і плін життя, якщо його ніхто не має оцінити? Та від того, що вони існують самі по собі, незалежно від людської оцінки, здається, постають ще більші велич і трагізм буття, і таке враження навіює кінцівка оповідання.

І тут ми підходимо до оцінки слова, яким все це змальовано. Віслюку, з точки зору героя, а отже, й автора, «так скучно, як англійському лорду, що бачив весь світ». Блискучий парадоксальний образ. Тінь, як невільник, по слалася під ноги й показує шлях. Телефон, що б'ється в істеричному нападі. Вітер надуває сосни на вершинах скель. Видіння блакитних птахів (незнайомих чи незнаних?), які налітають на море. Нарешті багатогранний образ праці старого Джузеппе. Джузеппе, що завжди співає. Навіть портъє, що вріс у жовту стінку, запам'ятовується завдяки цьому лаконічному образу. Таємнича незнайомка і своєрідна новела в новелі — поєдинок очей героя з очима жінки, діалоги, які виростають з тих поглядів, — вони творять свою могутню імперію слова, яка, можливо, могутніша й за описане автором безмежне море (зрештою, і воно, як і життя, десь має свої межі), і за саме життя конкретної людини, бо людина вмирає, а сказані нею чи залишені на папері слова лишаються. Це розуміє й автор, бо то не агава, а він «прислухається з жахом, як росте, стогне і рветься із неї душа». Агав, струнких і високих, але з вінцем смерті на чолі, багато. Вони споглянуті героєм і споглядають його, хоч нічого й не промовляють. Агава коронує скриту силу землі, вітає щодень і щораз далеке море і водночас приречена. Вона бореться за себе і за щось незримо більше, ніж власне існування. Мимоволі спадає на думку: а може, вона росте, щоб її силу й трагічність хтось відчув і описав? Як і ту жінку, яку автор поселяє в центр свого безмовного роману і своєї трагедії, рівної за силою у своїй лаконічній величності й виразності шекспірівським трагедіям. Жінка, що промайнула, як видиво, як птах на фоні моря, а, проте, збурила уяву героя, й агава, що приречено-переможно росте на терасах острова, закам'яніла на каменистому ґрунті, — дві величні пісні цього оповідання, можливо,

вершина імпресіонізму, два символи поетичного багатогранного бачення світу письменником.

Що вже багато написав, але вже більше нічого не напише.

Образ острова постає не в одному творі. Його люблять письменники. Довгих двадцять вісім років живе на своєму острові Робінзон Крузо, якого туди поселяє письменник і розвідник Даніель Дефо. Енну кількість островів відвідують і відтворюють герої Жуль Верн. А хто в дитинстві чи юності не захоплювався «Островом скарбів» Стівенсона! Зрештою є «Острови в океані» Гемінґвея, а його Старий рибалка, впіймавши і втративши рибу, повертається на свій острів, а Жозе Сарамаґо змушує в своїй уяві цілий Іберійський (чи Піренейський) півострів відірватися від Європи в океан і дрейфувати.

Безіменний острів Михайла Коцюбинського — здогадно Капрі, де бував сам письменник. А може, й не Капрі. Може, то його персональний острів, земля, де оселяється його таємнича душа, що прагне здобути гармонію, та хоч наостанок прагне тієї гармонії, до якої прагла все життя, але так і не змогла знайти. Рокований, як агава, що приречена жити на кам'янистому ґрунті, на скелі, що падає і ніяк не впаде в море, зате впаде закам'яніла агава, його герой жадібно вбирає в себе рештки життя, яке йому судилося, й лишає те життя у слові. І кожне слово вже стає островом, на якому живе герой оповідання. Островом самоцінним, як наша планета, як кожне життя на ній.

Один іспанський письменник, здається, Каміло Хосе Села, я можу й помилятися, написав, що хотів би створити такий твір, цілий роман, де б герой приплив на острів і застрелився. І ось на цьому острові, безлюдному, з героєм, котрий добровільно пішов із життя, і має розгортатися дія роману.

Чи можливо це? Хто він, герой цього роману, без дійових осіб, минулого і майбутнього? Хоча може бути й минуле, і майбутнє. От тільки що воно значить без людини?

Герой Михайла Коцюбинського дарує нам своє бачення цього світу. Він багатогранний і, смію сказати, прекрасно трагічний. Навіть здається, що письменник підійшов до якоїсь межі, переступивши яку, відкриє нам найбільшу таємницю життя.

Відкриє, щоб ми жили по-інакшому.

Та чи можливо побачити навіть саме ті агави, які бачив його герой на острові, де він відчиняв не лише вікно, з якого дихало море, але й відкривав таємниці своєї душі...

(Подальший текст було закреслено автором). Так, душі, бо ми нічого не знаємо про його тіло. Здогадуємося, що воно хворе. Виникає спокуса описати це тіло. Але вона зникає, тільки горить мерехтливий вогник з написом: «Далі буде».

Ми знаємо — далі не буде. А що ж тоді буде з героєм, якщо це спробувати собі уявити? Він знайде когось, до кого припливе, пристане, припнеться, пришвартується, притулиться його душа? Чи потребує вона цього, чи це тільки фантазії, які навіює море і цей острів?

Я задаю собі чи комусь іншому питання за питанням. А душа героя сполоханою чайкою випорхує з цього оповідання. Ось вона ще кружляє над островом. Ще кружляє, але незабаром зникає в блакитній бездонній далечині. В кого вдивляється це безмірне око, яке притягує цей острів? У людину, котра приїхала сюди відпочивати, яка знає в глибині душі, що вже ніколи сюди не повернеться, а, власне, його душа... (закреслений текст обривається).

Частина друга

Душа

Якщо на маленькому острові полювати на зайців, які там опинилися, то вони бігатимуть островом, але не здогадаються кинутися у воду, щоб врятуватися, хоча й уміють плавати.

Мисливське спостереження

1

Постріл розітнув тишу над маленьким островом, розташованим посеред поліського озера, підняв у по вітря зграйку горобців і чайку, яку на Поліссі називають чомусь книгою. Горобці полетіли до берега, а чайка-книга стала колами кружляти над водою. Коли луна від пострілу стихла і тиша достатньо напоїла безмовністю повітря, з-за найближчих до човна і чоловіка, котрий лежав біля човна, кущів визирнув заєць.

Заєць дивився на човен, на тіло, що завмерло біля човна. Воно було нерухоме вже хтозна-скільки часу. За людським виміром, може, хвилин двадцять п'ять, може, цілу годину. Заєць боявся зрушити з місця, щось його приваблювало, притягало до цього тіла, яке непорушно застигло, розпластане, непомірно велике, але безмовне.

«Чи не загрожує воно все ж?» — подумав заєць.

Якийсь час тому (це було так давно, за межею жаху) вони вдвох із зайчихою пережили справжній шок, напад шаленого, дикого, майже божевільного страху. Цей страх наростав у міру того, як до острова наближався човен, в якому сидів чоловік. За час від березня, коли їхня пара опинилася на острові й не змогла вернутися назад до лісу по крихкому весняному льоду, на острів посеред цього лісового озера лише два рази навідувалися люди. Першого разу то була молода пара

— хлопець і дівчина. Вони пристали до острова у тому самому старому човні. Висадилися й відразу взяли за руки. Вони йшли вздовж берега, час від часу, десь через десяток кроків, зупинялися і надовго припадали мордочками, які в людей називаються обличчями, одне до одного. Заєць і зайчиха сиділи в кущах і тремтіли. Небезпека знаходилася зовсім поруч. І хоч руки в хлопця й дівчини були порожніми, все ж, зайці це добре знали, від людей можна чекати всього. На денці їхньої пам'яті вкарбувалася минула весна, коли на лісову галявину приїхала компанія з двох чоловіків і двох жінок, які розклали на острові барвисту тканину, щось пили і їли, і коли заєць геть осмілів і спробував висунути мордочку з кущів, його помітили, і один з тих чоловіків раптом дістав з кишені щось невелике й чорне і послав у бік зайця жменю вогню. Потім він біг і стріляв. На щастя, не влучив.

Отож тепер вони, навчені гірким досвідом, остерігалися. І, як виявилось, правильно, що остерігалися. Хлопець і дівчина взяли заглядати острів, і вони мусили швидко перебігати з місця на місце, аби непрохані гості їх не помітили.

Цього разу таки не помітили. Находившись, розклали вогнище, а потім, прямисінько на траві, підстеливши якусь одежину, займалися тим, що люди називають коханням. Причому робили своїм дивним способом. Людська зайчиха, тобто дівчина, лежала на спині, а хлопець вклався на неї. Заєць якось умовив свою кохану зайчиху спробувати так. Було страшенно незручно й нічого не вийшло.

Та їх погубила зайва цікавість зайчихи, котру звали Пінг. Так, ці зайці мали імена. Минулого літа вони спостерігали, як на лісовій галявині люди (знову хлопець і дівчина) грали в дивну гру — перекидалися маленькими м'ячиками, оздобленими чимось, схожим на пір'я. В

руках вони тримали напівкруглі штуки з довгими держаками, які називали ракетками. Вони й вимовили кілька разів оті слова: пінгпонг. Зайчисі слова, легкі, аж наче прозорі, так сподобалися, що вона кілька разів повторила їх, а потім почала називати зайця Понгом. У відповідь той назвав її Пінгою, й зайчиха потім призналася, що це ім'я їй також страшенно сподобалося.

Отож, Пінга виглянула, і не просто виглянула, а підійшла занадто близько. Хлопець і дівчина її помітили, закричали й кинулися ловити. То була шалена погоня — колами, неймовірними зигзагами, кульбітами й стрибками з обох боків. І все це маленьким островом довжиною в два десятки заячих стрибків. Понг пам'ятав досі здивований вигляд дівчини, її крик: «Та їх тут двоє!». Гонитва тривала невідомо скільки, Понг геть стомився, але ще більше стомилася Пінга, її біг ставав дедалі повільнішим, і коли вона гукнула: «Я більше не можу», Понг вирішив пожертвувати собою. Він дозволив накинути хлопцеві на себе людську одяжину — куртку. Розрахунок виявився правильним. Стомлені гонитвою хлопець і дівчина вирішили, що їм вистачить і одного спійманого зайця.

Посаджений у човен Понг тремтів у руках дівчини, хоча та і гладила його ніжно-ніжно довгими тендітними пальчиками. Коли ж човен наблизився до берега, він насмілився, підвів голову і поглянув у обличчя дівчини. Він уклав у свій погляд стільки благання, скільки міг. На якусь мить його очі зустрілися з очима дівчини. Та збентежено дивилася в заячі і раптом скрикнула. Мимоволі чи під впливом цього погляду вона відпустила зайця. Понг, відчувши свободу, напружився й стрибнув з усієї сили. Він хлюпнувся в прибережну воду, й хоч вода накрила його мало не з головою, знайшов у собі сили побігти далі.

Цілих три тижні він бігав довкола озера. Часто підбігав до човна і сумно дивився на нього. Якби він міг веслувати! Думки про те, як там на острові бідолашна Пінга, не полишали його. Він кликав її, просив кохану відгукнутися, питав, як вона себе почуває, але його слабкий тонкий заячий голос губився в озерних хвилях і не діставав до острова.

Порятунок прийшов несподівано. У хижці на березі озера поселилася дівчина. Якимось шостим заячим відчуттям на третій день її проживання Понг збагнув, що вона обов'язково побуває на острові. На п'ятий день він відчув — це трапиться сьогодні. Він застрибнув у човен і став чекати.

2

— Заєць! — Світлана здивувалася у голос.

Вона ступила у човен, а заєць і не збирався втікати. Сидів, щулився і наче чогось чекав.

«Може, він хворий? — подумала Світлана. — Може, це заячий сказ чи якась інша хвороба? Цікаво, кусаються зайці чи ні?»

— Не бійся мене, — почула вона раптом голос. — Я нічого тобі не зроблю поганого. Мені, як і тобі, треба на острів.

Голос був тихий, тоненький, але добре чутний. Світлана ошелешено озирнулася. Довкола не було жодної живої душі. Ні поруч, ні біля будиночка, ні за ним. Нікого, окрім неї і зайця.

— Це я, я до тебе говорю, — почула вона. — Там, на острові, лишилася моя кохана Пінга. Відвези мене до неї.

«Я, напевне, збожеволіла, — подумала Світлана. — Що ж, нехай. Спробую повірити, що я чую голос зайця. Я... Я, звісно, можу викинути його із човна. Я можу взагалі не плисти на цей острів. Але

щось мені підказує, що там треба побувати. Чому? Я не знаю. Не знаю, Боже мій».

Вона вирішила довіритися плинові часу й власній інтуїції. Сіла в човен, взялася за весла.

На півдорозі до острова вона навіть осмілила й погладила зайчиська, який тремтів біля її ніг. Заєць ще більше зіщулився. Він був м'який і трохи мокрий.

Зате коли човен наблизився до острова, він ожив, подивився в бік кущів, які виднілися на острові, й запищав. Світлані здалося, що вона серед того пищання виразно почула слово «Пінг». Чи навіть «люба Пінга». Вона злякалася і ледве не випустила весла. Галюци нації?

Ледве пристали до берега, як заєць підстрибнув і впав у воду. А тоді кинувся бігти у глиб острова. Раптом Світлана побачила, як назустріч цьому зайцю вибіг інший. За ним — другий, третій, четвертий, п'ятий... Зайців більшало і більшало. Світлана скрикнула, бо зайці побігли до човна. Вона взялася щосили гребти від берега.

Зайці пливли за нею. Їх була ціла зграя.

Коли вона отямилася, то зрозуміла, що лежить на дні човна. Вона підвела голову і побачила, що човен гойдається на легких хвилях посеред озера, метрів за п'ятдесят від острова. Ні у воді, ні на острові не було видно жодного зайця. Світлана сумно посміхнулася і взялася за весла.

Через день вона вже не була певна, що був і той, єдиний заєць, який сидів у човні.

А ще через три тижні до хижки на березі, в якій жила, пересилуючи страх, Світлана (бо їй час від часу ввижалися зайці, котрі оточують будиночок), прийшов чоловік, якого вона мала спокусити.

— Що там? — почув Понг тоненький голос Пінги.

— Там лежить людина, — сказав Понг. — Чоловік.

— Лежить? — Пінга підійшла трохи ближче. — Він у нас не стрілятиме?

— Боюся, що ні, — відповів Понг. — Тобто я хотів сказати — на щастя, не стрілятиме. Мені здається — він мертвий.

— Мертвий? — Пінга злякалася, перед її очима навіть майнули два чорних метелики. — Але ж він стріляв? Чи хтось стріляв у нього? Я ж чула цей гуркіт. У мене ледве вушка не позакладало.

У відповідь Понг зауважив, що стріляти тут нема кому, окрім цього чоловіка, що приплив на острів. Саме так, ти ж знаєш, люба Пінго. З якими намірами приплив цей чоловік, невідомо. Понг признався, що він страшенно перелякався, коли побачив, як цей, приплилий, дістає щось чорне з човна, як це чорне набуває обрисів рушниці. О, він знає, чим люди полюють на них, зайців. Він вирішив негайно заховатися у ліску, хоча, якби цей чоловік розпочав полювання, шансів, аби вижити, у них майже не було б.

— А тепер він для нас не є небезпечним? — спитала Пінга.

— Хтозна, — відповів Понг.

Вони довго не відважувалися підійти до трупа. Дуже довго. Цілу годину, а може, й більше. Сонце вже поволі ховалося за лісом, і тоді Понг сказав, що вони мусять підійти й переконатися, що цей чоловік мертвий. Інакше цілу ніч їх буде переслідувати видиво — чоловік

встає і йде у глиб острова, а то й дістає свою страшну рушницю, яка бризкає вогнем, що може приносити смерть.

Пінга заперечувала, вона боялася, дуже боялася, але в якийсь момент у ній почала брати гору цікавість. Їй хотілося побачити зблизька людину, котра не могла зробити їм зла.

Чоловік лежав горілиць. Поруч валялися окуляри, які, очевидно, злетіли при його падінні. Дивна посмішка завмерла на вустах чоловіка.

«Він сміється з себе, з мене, з цього острова і зі всього світу», — подумала Пінга.

Подумала і здивувалася.

«Я не можу так думати, — розмірковувала вона далі. — Я звичайна зайчиха. Те, що я любила спостерігати за людьми, котрі навідувалися до лісу, ще нічого не значить. Зайцям не властиве абстрактне мислення. Хоча що таке абстрактне мислення, я теж до пуття не знаю. Як і те, чому такі думки з'явилися в моїй бідній голові».

— Понг, — жалібно сказала вона. — Мені болить голова. Ходімо звідси. Мені чомусь страшно, хоча цей чоловік і не ворухиться.

— Мені самому страшно, — сказав Понг. — Зараз ми підемо. Хоча заради власної безпеки ми повинні щось із ним зробити.

— Зробити? Навіщо?

— Я не знаю, як тобі це пояснити, — сказав Понг і наморщив свого носа. — Хіба ти не зустрічала в лісі мертвих пташок чи лисиці? А пам'ятаєш, позаминулої весни ми натрапили на мертвого собаку? Ну, пригадуєш?

— Так, — пригадала Пінга. — Він виглядав так огидно.

— Ще огидніше він смердів, — сказав Понг.

— То ти вважаєш...

І Понг пояснив: так, він вважає, це цілком очевидно, що цей мертвий чоловік незабаром також почне смердіти й з кожним днем все відчутніше й огидніше. І цей сморід розповсюдиться на весь острів. Острівець, де й так ніде подітися.

— Що ж тоді робити? — розпачливо спитала Пінга. — Якби ми вміли керувати цим...

— Цим човном, — підказав Понг. — Але це нам не під силу.

— То що ж робити?

І тут Пінга здивувалася знову. Хтось їй підказував, що, можливо, цей чоловік ще живий. Вона обережно наблизилася до тіла, розпластаного на землі. Вода билася об борти човна і намагалася дістатися до черевиків чоловіка.

Пінга обережно, кроками не по-заячи, наблизилася-таки до чоловіка. Стала біля самісінької його руки зі стиснутими в кулак пальцями і збиралася з духом, аби поглянути в обличчя.

— Пінга! — крикнув-пискнув Понг, якому здалося, що чоловік поворушився.

Пінга миттєво зреагувала на цей крик і відстрибнула. Серце в неї закалатало ще шаленіше, ніж тоді, коли вона наближалася до великого розпластаного тіла. Все ж вона не стала втікати і крадькома зиркнула в той бік. Чоловік так само лежав непорушно.

— Мені, мабуть, здалося, — сказав Понг і торкнувся лапкою свого заячого лоба.

Насправді все відбувалося не так. Все на цьому острові відбувалося набагато драматичніше і навіть трагічніше.

Пінга і Понг потрапили на цей острів у березні, майже наприкінці місяця. У середині березня у лісі ще лежав сніг, хоч де-неде вже з проталинами. Цьогорічна весна запізнювалася. Та не запізнювалося бажання кохати. Позаминулого року Понг двічі зазнавав поразки у боротьбі за Пінгу. Коли зайці лісу, що розкинувся по берегах озера, сходилися, аби битися за найкращу зайчиху, Понг і помітив її — ставну і в той же час тендітну, з блакитним, ледь помітним відливом на сірому хутрі.

Вона також дивно стрибала і косила очима. Але на шляху Понга постали ще двоє зайців. Яка то була жорстока битва! Особливо задніми лапами, якими самці здатні вбити суперника! Розбита мордочка, пошкоджена нога, підбите око — такими були невтішні наслідки цього любовного змагання.

Поруч, на відстані якогось десятка стрибків, знемагали від муки очікуваного кохання дві молоді зайчихи. Але переможений Понг не пішов до них. Ці зайчихи отримали своїх партнерів. А Пінга (тоді ще не Пінга) побігла в глибину лісу довершувати любов з тим огидним переможцем.

Було б надто жорстоко описувати друге змагання і другий програш бідолашного Понга. Він після цього навіть хотів добровільно піти в зуби до страшного вовка Сільвера, який (всі знали) весь час бродив їхнім лісом. Він тремтів і плакав під кущем і кликав Сільвера. Та коли Сільвер нарешті з'явився, Понг (тоді ще не Понг) кинувся втікати. Коли він біг щосили, йому чомусь здавалося, що перед ним біжить та капосна зайчиха.

Потім була та несподівана осіння зустріч серед лісу. Яким ревниво-солодким було те кохання! Які гарні зайчата потім народилися! А вже далі була зима, коли всупереч всім заячим традиціям Пінга і Понг були разом.

І був цілий рік, коли вони були разом. Правда, кілька разів Пінга зникала, але ж з'являлася знову.

Понг народжувався і вмирав, вмирав і народжувався після тих її зникнень. Тоді, серед весни, падав сніг, а восени ліс заливали його заячі сльози.

А цієї весни вони несподівано натрапили на вовка Сільвера. Хтось із них міг врятуватися, якби вони побігли в різні боки. Але вони мчалися в один, мовби сковані невидимим ланцюгом.

Так вони добігли до краю лісу, за яким починалося озеро. Понг на мить спинився, але побачив краєм скошеного ока, як Пінга помчала далі — по льоду. Тоді він і собі побіг. Лід під його лапами затріщав, але він стрибнув з усіх сил. Коли ступив на берег острова і пробіг трохи ще засніженою, але твердою землею, то вперше озирнувся. Вовк Сільвер борсався у воді, між лісом і островом, і Понг подумав, що вони врятовані.

6

Трагедія полягала в тому, що невдовзі, коли зовсім зійшов сніг, але земля ще була мокрою, Пінга народила четверо зайчат. Вони росли і до того травневого дня, коли на острів припливли хлопець і дівчина, вже весело гасали островом.

А потім була гонитва, і троє зайчат стали жертвами її. Одне вціліло, воно зуміло забитися під найтемніший і найгустіший кущ на острові.

Троє зловлених пливли у човні разом з батьком. Вони не вистрибнули вслід за ним, бо були надто маленькі — три сірих клубочки, вкриті легкою, ледь відчутною, ніжною шерстю.

Яка доля їх чекала? Відбивна на м'ясо? Чи продаж комусь?

— Я пригадую їхні імена і не можу пригадати, — сказала Пінга, коли Понг повернувся в човні загадкової дівчини. — Мені здається, що вони забрали імена разом з собою. Може, ці імена їх порятують?

— Так, люба моя, обов'язково порятують, — поспішив запевнити Понг.

Вона забула через декілька днів після цієї розмови про зайчат. Вона забула так і минулого року, і позаминулого, бо ж щороку ставала мамою три, а то й чотири рази.

На острові лишилося одне зайчєня. Але після того жахливого полювання воно боялося навіть своїх батьків.

І все ж Пінга зустрічала його і вважала, що кожен раз зустрічає інше зайчєня. Вона чемно віталася і питала, чиє воно? Коли ж зайчєня злякано лишало її, Пінга дивувалася сама з себе — а чиє б іще мало бути це зайчєня на острові, куди не міг потрапити жоден заєць?

«Я старію, — подумала Пінга. — Цей острів навмисне кимсь вигадано, щоб я була приречена жити на ньому й любити Понга, який є просто зайцем».

Вона подумала, що незвичні слова, рядки, що тепер наповнювали її вродливу заячу голівку, поезія, що звучала в ній («А що таке поезія? — питала вона себе й не могла відповісти), — все це робить її незвичною, благородною, особливою, піднесеною, одухотвореною. Звідкись з'являлися гарні незнайомі слова, звучали, наче приємна

музика, мов шелест молодії трави, і від задоволення й гордості Пінга шулила вуха.

Так вона думала два дні тому, коли Понг повернувся на острів. А до того кілька днів і ночей підряд вона сиділа й тремтіла, і вдень над нею тремтіла хмаринка, а вночі самотня зірка, що проривалася крізь хмару. Ця єдина на все захмарене нічне небо зірка вдивлялася в острів. Зірка належала майбутньому цього острова, вона мала його охороняти від злих сил, але Пінга про те не знала. Вона була ще самотніша за цю зірку. На віддалі десяти заячих скоків під кущем тремтіло маленьке зайченя.

7

Сильвестр розплющив очі й побачив над собою мордочки дивних звірів. Зблизька вони видалися страшними, і він з переляку очі заплющив.

— Не бійтеся, — почув він раптом тоненький голосок. — Ми нічого поганого не зробимо.

— Ой, він ожив, — почув він другий, ще тонший голосок. — Він ожив, Понг!

— Дуже добре, — сказав Понг. — У нас з'явився шанс зберегти цей острів, і нас, і його також, цього чоловіка.

«У мене галюцинації», — подумав Сильвестр.

Він розплющив очі. Над ним нікого вже не було.

Поруч зате сиділи два зайці. Він повернув голову — нікого більше на острові не виявилося. Нікогисінько. Хіба десь у гайку міг хтось зачаїтися. Але звідти голосів не було б чути. Отже, це голоси зайців? Але тоді він справді галюцинує. Хоча це означає, що він таки не мертвий.

«Дідько візьми, я, здається, радію цій обставині, — подумав Сильвестр. — Я радію? Холоднокровно задумавши і здійснивши самогубство, я радію, що лишився живим?»

Голос озвався знову. Сильвестр подивився убік і побачив, що один із зайців розкриває рота. Саме з цього рота долинали звуки.

«Це неможливо, — подумав Сильвестр. — Але враження таке, що говорить, промовляє саме заєць. До того ж, я бачу все дуже чітко, здається, ще чіткіше, ніж я бачив, коли приплив на цей острів».

Заєць тим часом розповідав, як вони його побачили, як боялися, що він приїхав їх полювати. Як після пострілу думали, що він мертвий. Як раділи, коли зрозуміли, що ні, ще живий. Як шукали траву, що вміє зупиняти кров і заживляти рани. Вони таки її знайшли на цьому острові. І ось нарешті він ожив. Нехай тільки не пробує підводитися. Він же, напевне, дуже обезсилений.

— Скільки я пролежав? — спитав Сильвестр.

— Сонце сіло і знову з'явилося, — сказав Понг. — Потім знову сіло й з'явилося. Було темно й знову світло. Ви, певно, хочете пити? Води ми вам можемо принести.

— Принести?

— Так, бо маємо пляшку, яку залишили відвідувачі острова, — сказав заєць і поволі пошкандибав уздовж берега.

Через якийсь час він прикотив наполовину наповнену водою пластмасову півторалітрову пляшку. Сильвестр пив озерну воду і намагався збагнути: йому мариться, сниться, чи все це відбувається насправді?

Біографія. Яніна 1

Тепер же настала пора дещо прояснити. Яніна Росяниця, жінка, котра підійшла у церкві до Ліди, дружини Сильвестра Васильчука, а потім прийшла до неї додому, була художницею. Художницею своєрідною, бо все своє життя вона писала тільки янголів і квіти. Вона написаладесь із півтисячі цих картин, які поставали переважно в трьох варіантах.

Перший — самі янголи, створіння на більшості картин із жіночими обличчями, круглими, овальними, навіть квадратними чи непропорційно видовженими, з обов'язковими маленькими чи великими крилами (чи крильцями) за плечима. Другий — ті ж янголи, але серед квітів (щось схоже водночас на троянди, волошки, хризантеми, ромашки і півонії, або в комбінації цих квітів) чи з квітами в руках. Нарешті — третій: янголи, обличчя котрих знаходяться всередині квітки, обрамлені її пелюстками. З часом, коли Яніна стала набувати знаності й навіть популярності в певних колах волинської та галицької богеми і мистецтвознавців, цю манеру назвали своєрідною, властивою лише їй, а одна мисткиня — навіть її візитною карткою.

«Коли ми дивимося на ці численні обличчя янголів, єдиним пристановищем котрих є квіти і лише квіти, — писала зокрема ця мисткиня-мистецтвознавець, — то перед нами постає незбагненна множинність і водночас унікальність цього світу — світу взагалі і, власне, світу Яніни Росяниці.

Квіти мовби проростають із тіла, із грудей світу, який кличе до чогось незбагненого, такого, що, можливо, непідвладне людям. Людина прагне пізнати це незбагненне, але не може. Світ сам стає

квіткою, яка прагне бути втіленою на картинах художниці у різних проявах і варіаціях».

Коли їй ставало геть кепсько, Яніна діставала цю рецензію-есе і перечитувала її. Часом їй здавалося, що це написано не про неї, а про когось іншого, хто насправді є таким і так зображує і трактує цей дивний світ, у якому їй випало жити. А іноді здавалося, що це написала вона сама, намагаючись якось приховати, замаскувати свою справжню сутність. Адже насправді вона нічого не виражала і не хотіла виразити на своїх картинах. Вона не вміла написати справжнього людського обличчя, лише коло чи овал неправильної форми, квадрат чи щось занадто видовжене, вмістивши на них знову ж таки щось віддалено схоже на очі, ніс і вуста, а то й лише одну з цих деталей. Намалювати, приладнати до обрисів тіла крила було нескладно. Тоді іноді ладналися ще й умовні руки. А ось квіти — це було єдине, що таки Яніна вміла зображати, хоча, коли вона виводила реальні квіти, її починало нудити. Ще вона писала вірші — довгі, без розділових знаків, абсурдні, сповнені песимізму і парадоксів, які іноді читала своїм знайомим, хоч писала, як казала, виключно «для себе».

А ось піднімається завіса. Янінине дівоче прізвище було Світящук, а прізвище її матері по чоловікові Кримащук. Так, Яніна була сестрою Ніни Кримащук, старшої від неї на цілих одинадцять років. Яніна була плодом великого кохання учениці педучилища до свого старшого на два курси однокашника. Вже дорослою Яніні здавалося, що то не її мати, а вона бігає весняними вечорами на побачення, тремтить від думки, що її коханий ось-ось поїде до себе додому в інше місто і що вона може ніколи його не побачити. Часом вона

питала себе: її мати знала, що той, у кого вона так закохана, насправді її не кохав?

— Байдуже, — відказувала вона сама собі.

— Ні, не байдуже, — заперечувала. — Не байдуже. Він мене також кохає, тільки не вміє, тільки не може, тільки не хоче сказати про це.

Інша Яніна виправдовувала, як могла, свого батька. Ненавиділа і виправдовувала. Вона, а не мати, приходила на його випускний, дивилася крізь вікно, з ким танцюватиме її коханий. Вона, а не мати, чекала його біля дверей у білому платтячку в синій горошок, тремтіла під холодним, зовсім не літнім дощем, припадала, мокра, до білої сорочки, схлипувала, не соромлячись обціловувала. Він вів її, Яніну, до гуртожитку, щоб обсушити, вона слухняно роздягалася, у напівсні скидала з себе платтячко, комбінашку, ліфчик, трусики, геть усе. Вона, Яніна, кохалася, зачинаючи себе ж — з самого початку незаконну, ще маленькою краплинкою слизу відторгнену від цього світу, який її вважатиме чужою і упослідженою.

Спочатку її не любитиме, навіть ненавидітиме матір, коли зрозуміє, що вона (матір) не потрібна тому, кого так кохала. Останнім зойком у тій драмі стане ім'я доньки — Яніна. Яніною звали матір її справжнього батька, Ростислава Заточняка. Прізвище має значення лише для Яніни. Через багато років вона після п'ятнадцятирічної розлуки (а втім, за ті тридцять шість років, які Яніна провела поза рідним домом вже дорослою, бачила вона матір сім чи вісім разів) приїде до Вербки, рідного матиного села, і заявить, що не поїде, доки мати не повідомить їй адресу її батька та його справжнє прізвище. Їх поєдинок (мати сказала: «Я забула, я викреслила його зі свого життя, і тобі він не потрібен, він може принести тільки горе») тривав цілий тиждень. Мати здалася, головне, тому, що хотіла, аби

дочка, котра принесла стільки неприємностей в її житті, швидше зникла з очей.

— Якщо ти мені збрехала, я приїду й спалю твою хату, — сказала Яніна.

— Тобі не доведеться цього робити, — сказала мати, як доньці здалося, дуже стомлено.

Коли ж Яніна покидала оселю з твердим наміром ніколи сюди більше не навідуватися, мати несподівано провела (вперше!) її до воріт і сказала тихо-тихо, Яніна ледве розчула:

— Напиши мені про нього, про зустріч.

Її погляд був прохальним. Вперше був таким погляд, звернутий до нелюбої доньки.

9

— Здається, він перестав нас розуміти, — сказала Пінга.

— Це може свідчити... Може свідчити... — Понг задумався.

— Який ти став смішний, — сказала Пінга. — Ти так наморщився, наче по твоєму носі повзуть му рашки.

— Мурашки? При чому тут мурашки? — Понг розсердився. — Я б скинув мурашок. У моїй голові повзають думки. Навіть не повзають, а бігають, шалено бігають. Гасають. І я їх таки спіймаю.

Пінга ледве не пирхнула, але стрималася. Не треба його зараз дратувати. Може, й справді він щось надумає важливе? І він таки надумав.

— Це може свідчити, — сказав Понг, — може свідчити і може означати, що він почав видужувати.

— Видужувати?

— Авжеж. Поміркуй сама, хіба здорові люди розуміють нас, зайців?

— Ти маєш рацію, — Пінга подивилася на Понга з пошаною. — Хоча це й сумно, дуже сумно. Виходить, тільки хворі люди чи ті, що при смерті, здатні розуміти нас?

У відповідь Понг розродився довгою тирадою про особливості заячого і людського мислення. Однак і він був неабияк збентежений. Феноменальне відкриття — а що як їхнє мислення, відчуття, переживання, спогади існують тільки в уяві цього чоловіка? — вразило його. Виходило, що тих їхніх думок, почуттів, міркувань, навіть філософських висновків не існувало в природі? Тобто вони існували, але в голові цього дивного чоловіка, котрий забаг невідомо чому вкоротити собі життя на цьому крихітному островці посеред глухого лісового озера.

Понг раптом побачив, як острів, озеро, прибережні кущі й дерева огортає легкий туман, а за туманом виростає плівка. Ось уже весь цей видимий простір увібгався у прозору, начеб скляну кульку, ні, швидше це кулька з дуже тонкої гуми, така собі повітряна кулька, яка здійнялася в повітря, над землею, а всередині її і острів з його мешканцями, і частка озера, і частка лісу. Вони колишуться, тремтять, наче марево, але, знає Понг, вони настільки реальні, наскільки реальний він сам — такий, який існує в уяві чоловіка, хвороба якого поволі, але невпинно відступає. Понг із жахом, що охоплює все його єство, розуміє — ось-ось кулька почне стискатися, щоб, зменшившись, розчинитися в голові чоловіка.

«А може, вона полетить кудись далеко-далеко?» — з надією думає він.

Тоді існує сподівання, що Понг і Пінга також з усіма їхніми теперішніми думками і відчуттями залишаться у тій кульці, щоб десь приземлитися, ожити знову такими, як є зараз, і вже зажити своїм окремим, невигаданим, не намареним життям.

— Про що ти думаєш, любий? — обриває його міркування Пінга.

— Про нас з тобою, — відказує Понг.

Його заяче серце шалено стугонить. Так стукати змушує стискання кульки над островом. А ще страх — жорсткий, шалений, неймовірно великий страх, що волохатими лапами починає його душити.

— Що це, Понг? — чує він тихий зойк зайчихи. — Що це? Чому мені так лячно?

— Не бійся, люба.

Понг охоплює голову лапками. На його мордочку викочується сльоза, за нею друга.

Чоловік на березі стогне і розплющує очі. Він бачить, як до нього летить кулька, всередині якої острів із деревами, кущами, двома зайцями, одне з яких охопило голову лапками. Йому здається, що він чує заячий крик.

«Хіба зайці кричать?» — думає Сильвестр.

Він сідає. І відчуває, що чітко бачить усе довкола.

«Я живий?» — думає він.

І розуміє — так, живий. Експеримент, задум, спроба — самогубства, порятунку, реалізації задуманого сюжету — називайте як хочете — не вдалася. Чи не вдавсь. Чи не вдалися. Йому судилося жити. І раптом він помічає, як хвиля біля берега острова підхоплює човна, ось-ось

заволодіє ним. Хтось наче хоче, щоб він, живий, назавжди лишився на цьому острові.

Він пробує встати, неймовірним зусиллям волі зводиться на ноги. Але човен уже відпливає від берега острова. Сильвестр знову падає на землю.

10

Яніна 2

Яніна покинула інший дім з таким самим наміром — ніколи не повертатися, — ледве закінчила вісім класів. То був дім її вітчима, чоловіка, котрий, без сумніву, любив її матір, але ненавидів прийомну дочку. Флюїди ненависті оточували її з самого дня народження. В один з її приїздів мати вилила їй душу, але після цього, здається, зненавиділа ще більше.

Так Яніна побачила себе — саме себе, а не матір, — в якій росте живіт, яка намагається приховати його від сусідок по гуртожитку. Вона бере «академку», відпустку на цілий навчальний рік, їде до рідного села, де її піддають остракізму батьки. Зрештою її, Янініна, матір знайшла вихід, який вражав і, можливо, визначив життєвий шлях і долю самої Яніни. Одного зимового ранку Тамара Світящук, як звали її матір, тихенько пішла з батьківського дому. З собою вона прихопила тільки невеличку валізку. Три місяці вона жила в приміських дизель-поїздах, пересідаючи з одного на інший. Ніколи не брала квитка, просто сідала і їхала. Часом її висаджували контролери, навіть намагалися штрафувати, але, поглянувши на живіт, що з кожним днем дедалі більше випирає з-під блаженного пальтечка, найчастіше махали руками.

Тамара за цей час перекинулася, може, кількома десятками слів у дорозі, в більшості випадків при контактах з людьми вдаючи з себе глухоніму. З дому вона прихопила сотню рублів. На гроші, які витрачала вкрай економно, купувала собі щодень півлітра молока, по два-три пиріжки, булочки, чай, разів п'ятьшість яблука, в бабусь на пристанційних базарчиках — солоні огірки й капусту. Їздила вона і ночами, дрімала, прокидалася і знову засинала. Іноді вдавалося лишитися у вагоні поїзда, припнутого на якійсь кінцевій станції. Під ранок вона геть замерзала, хоч зима того року вдалася й не дуже суворою. Часом сходила і ночувала в залі чекання на вокзалах, вранці вмиваючись у туалеті. Так вона об'їздила півУкраїни. Як не дивно, вона лише раз перенесла застуду і перегрипувала на ногах, у напівгарячці, напівмаренні. Вона бажала якось позбутися небажаного плоду її драматичного безглузлого кохання або померти. Але вижила, вижила й та, що знаходилася в її утробі й досить часто нагадувала про себе поштовхами ніжок. Ці місяці заціпеніння і чекання подвійної смерті завершилися переймами у обшарпаному вагоні чергового дизельпоїзда і висадкою на станції в маленькому галицькому містечку. Там вона відмовилася назвати, хто вона й звідки, й на п'ятий день втекла з пологового будинку. Вона поїхала в те місто, де жили батьки її коханого і він сам. Лишила згорток із запискою «Її звати Яніна» біля воріт великого ошатного будинку. Та коли до того будинку була викликана міліція і коли Тамара зрозуміла, що маленьку Яніну заберуть невідомо куди, вона, мов розлючена тигриця, вискочила із своєї засідки за найближчими деревами.

Мати кричала, її мати, і безмовно кричала через багато років по тому сама Яніна:

— То моя дитина!

То була її дитина. Дитина, з якою вона потім демонстративно ходила на лекції і навіть екзамени. Якою вона тепер кидала виклик усьому світові.

Іноді Яніна пізніше намагалася уявити, як вона сприймала цей світ дитям. І тоді поставало — чи то в уяві, чи пам'яті — безліч облич, котрі схилялися над нею, заглядали їй в очі, щось казали (утю-тю, яка гарненька, бідненька, нещасненька), іноді намагалися торкнутися її носика чи щічок. Можливо, ці люди поступово і трансформувалися в янголів?

11

Яніна 3

— Я не поїду, не вийду з цієї хати, доки ти не скажеш, чому так ненавидів мене, — твердо вимовила Яніна.

Вітчим стояв перед нею — високий, дужий, він міг би її спокійно підняти однією рукою. Але він був явно збентежений. Він дивився на Яніну так, наче вперше її бачив. Або ж намагався збагнути зміст, ба більше — саме її запитання.

— Ти можеш мене вбити, — сказала Яніна. — Але дай відповідь. Ти ж любив, я бачила, як ти любив маму. Вона мене спочатку ненавиділа, а потім полюбила. Але з'явився ти, і моє життя на довгих вісім років перетворилося у муки. Чому, чуєш, чому?

— Мені нема чого тобі сказати, — відповів вітчим після довгої паузи.

Десь за вікном гелготали гуси і гавкав собака. Чувся віддалений цюкіт сокири. Село жило своїм звичним життям.

«Життя триває, і йому нема чого мені сказати», — подумала Яніна.

Вона повернулася і вийшла.

— Ти була й лишилася вилупком, — сказав навздогін вітчим.

Яніна хотіла спинитися, але раптом відчула, що їй також нема чого сказати. «Хоча, хоча є», — подумала вона вже надворі.

Як не дивно, вітчим вийшов її проводити. Стояв — старий вже чоловік — і дивився їй вслід. Яніна перетнула подвір'я — таке знайоме і чуже водночас, — і озирнулася вже біля хвіртки.

Стояла і чекала, що він підійде. Він підійшов.

— Якщо ти мене ненавидів, то чому мою сестру назвав Ніною? — спитала вона.

Вітчим поглянув їй у вічі. У його погляді бринів нелюдський сум. Безпросвітна туга. Пливли величезні чорні хмари.

— Я хотів назвати її Яніною, — сказав тихо і стомлено. — Але двоє однакових імен у сім'ї не могло бути. Тому й вийшла Ніна. Майже твоє ім'я.

— Ти хотів назвати сестру Яніною? — Яніна таки справді невимовно здивувалася.

— Так, — його втома ще побільшала. — Це її ім'я стерло б твоє. Невже не розумієш? Ти б перестала існувати. Принаймні для мене. Була б тільки моя Яніна. Тільки моя.

Яніна відчула, що от-от уб'є цього чоловіка. Тому швидко вийшла за ворота.

12

Яніна 4

Хоч вона сповна випила чашу зневаги вітчима і відродженої нелюбові рідної матері, Яніна зціплювала зуби й терпіла, тільки часом огризалася, коли ставало зовсім нестерпно. Отримувала

штурхани, іноді так, що летіла мало не через усе подвір'я, ковтала матюки і рахувала дні до закінчення восьмого класу. Мусила витерпіти. На той час вона вже почала малювати своїх янголів олівцями, а десь у сьомому класі мати таки купила їй (під впливом вчительки малювання) фарби. Від тієї ж вчительки дізналася про училище прикладного і декоративного мистецтва у Львові.

Вона знала, що не повернеться зі Львова. Але й навчання їй швидко набридло, і на другому курсі вона його покинула. Душа її противилася будь-якому примусу, навіть у творчості. І нічого, окрім своїх ангелів, що стали ніби частиною її самої, Яніна не вміла й не хотіла писати. Янголи й квіти, квіти й янголи — вона навіки зациклилася на них, їх мовби сам по собі виводив пензель.

Так і лишилася назавжди з восьмирічною освітою. Яніна не була надто вродливою, іноді, коли розглядала себе в дзеркалі, здавалася навіть потворною, але у свої сімнадцять виглядала принаймні дев'ятнадцятирічною і дитиною водночас, і це дивне поєднання, а також її вміння підсідати до богемних компаній, слухати, захоплено дивитися і часом вставляти слово неофіта, що хоче ввійти, приєднатися до парафіян храму мистецтва, зробили її незабаром своєю серед тієї ж богеми, а ще в численних товариствах львівських хлопчиків і дівчаток, котрі вважали себе «золотими». Допомогли їй показані нею янголи, що несподівано для неї самої стали трактуватися як виклик тодішньому тоталітарному світові.

Яніна спершу ночувала у парках, коли холодало — у підвалах і на горищах, потім перекочувала до осель і майстерень самотніх художників і реставраторів, змінювала їх на дачі, де у відсутність батьків розважалися старшокласники і студенти. Вона пішла по руках, але ніколи цим не переймалася, жила з того, чим її годували,

згодом іноді вдавалося продати картину і отримати доволі пристойні, як для неї, гроші. Яніна ніколи ні в кого нічого не просила, нікому не нав'язувалася, але й нікому не відмовляла. Часом їй купували сукню чи черевички, іноді щось із одягу дарували інші подружки її коханців. Коли мала свої гроші, купувала якусь одежину (один раз навіть шкіряну куртку) сама. Десь через чотири роки вона вперше сказала собі, що живе не так, як слід жити, і пішла до найближчого діючого монастиря. Там вона вистоювала години у церкві на колінах, ревно й щиро молилася, доки не звернула на неї увагу одна з черниць. Яніна припала їй до грудей, і ревно плачучи, розказала про своє грішне життя, про своє каяття, про бажання присвятити життя Богові. Так уперше вона стала послушницею. Але до постригу справа не дійшла, бо через кілька місяців благочестиве життя, довгі молитви, робота в монастирському саду, на городі й на кухні стали набридати, а потім і набридли зовсім. Десь через півроку вона тихенько зникла з монастиря. Надворі якраз була весна.

Цей фокус вона повторювала ще тричі. Щоразу, звісно, в інших монастирях. Дивним чином прихід її співпадав з осінню, а благочестивість і розкаяння розвіювалися навесні.

Багато хто в мистецьких колах вважав, що Яніна Росяниця — псевдонім. Насправді то було не так. Яніною її назвала мати, мабуть-таки щиро сподіваючись розжалобити жінку, котра так і не стала її свекрухою. Прізвище Росяниця дісталася їй від першого і єдиного офіційного чоловіка. То був молодий сором'язливий художник-оформлювач одного із львівських заводів. В ньому не було нічого видатного, та й сам він не відзначався вродою, худючий, незграбний, прищавий і вічно шморгаючий. Але саме його прізвище привабило Яніну, яка вирішила, що вкупі з іменем воно стане гарним

поєднанням. Заради цього вона й спокусила хлопця (їй тоді йшов двадцять перший), і розіграла вагітність, і майже затила в прямому значенні до загсу.

Шлюбне життя тривало два з половиною місяці. І хоч Андрій Росяниця мав власну кімнату у батьківській трикімнатній квартирі, Яніна не стала на неї претендувати. З неї вистачило й двомісячної занудної добропорядності, кількох уроків кохання, які вона дала своєму чоловікові, і першого ж запитання, вимовленого щиро трагічним тоном: «Де ти була цілу ніч?»

Вона тоді стояла на порозі їхньої квартири, пахло від неї вином і цукерками, очі її сумували й сміялися одночасно.

— Може, ми поговоримо без свідків? — сказала Яніна, киваючи на свекруху і свекра, котрі визирали з кімнати.

— Добре, — згодився її чоловік.

У їхній кімнаті вона розповіла, де була, з ким трахалася цієї ночі, вона сказала щиро, заради чого вийшла заміж.

— Але ж це підло!

Кволо усміхнулася на чоловіків вигук. Її світ не стикувався ні з цим вигуком, ні зі словом, яким він закінчувався.

— А що ти втратив? — спитала вона. — Гадаю — нічого. Судячи з усього, ти ще не встиг по-справжньому закохатися. А якщо встиг — покохаєш ліпшу і чистішу. Зате ти дечому навчився від мене. Одна тобі по рада — не зненавидь інших жінок після того, як я піду. Є набагато ліпші, справді є. Є й такі, що залюбки готуватимуть тобі борщ і смажитимуть котлети та прасуватимуть сорочки. Я швидше виняток з цього правила і з цього світу. Якщо вже казати відверто — я чистої води виродок. А може, й не чистої, а брудної, так точніше.

Яніна 5

Чоловіка, котрий дав прізвище, Яніна згадувала, може, разів п'ять за все своє життя.

«Цікаво, чи довго він не міг мене забути?» — подумала вона якось.

Це вже було у передмісті Лучеська, де вона купила собі половину невеличкого будиночка — дві кімнатки й кухоньку. Купила за гроші, виручені від картин, — вперше їй заплатили такі великі гроші українські канадці, котрі стали вільно приїздити в Україну наприкінці вісімдесятих.

Тоді ж Яніна раптом відчула, що пора десь осідати, що їй ось-ось буде сорок, що нею все менше й менше цікавляться чоловіки, а якщо й цікавляться, то не такі, як їй хотілося б. Уже тут, в маленькому будиночку (вибір міста визначила область її народження, а ще те, що тут, вона знала, живе чоловік, якого вона мусить порятувати), вона зробила відкриття, яке її потрясло. Втім, відкрить було кілька, вони спліталися у дивний клубок, наче в нього зібралися усі нитки її грішного безпутного життя. А відкриття були такі: перше — вона ні за чим не шкодує, ані за тим, що так і не здобула ніякої освіти, ані за тим, що не працювала жодного дня і жодної години на будь-якій роботі (монастирі й писання картин не в рахунок), друге — вона щиро закохувалася майже всі рази, коли по кілька місяців, а то й років жила з чоловіками (ті, хто просто за прихисток і харчі вимагали її тіло, не в рахунок), третє — вона щиро каялася і вірила, що може змінити своє життя й заховатися в монастирі від цього божевільного світу й іще божевільнішої себе самої (монастирів було чотири, у двох вона була послушницею по два рази).

— Це теж була гра, як і все моє життя, — заперечила Яніна собі самій.

— Ні! Ні! Ні!

Ніхто не почув її думки-крику. Вона просто виплакалася. За вікном бродила чорна, як дьоготь, ніч. За стіною стогнала стара бабця, мати чоловіка, котрий продав їй півбудинку.

Яніна подумала, що їй хочеться встати, вибити вікно у сусідній кімнаті, вбити бабцю, а потім убити себе.

Вона знала, що не зробить ні того, ні іншого. Знала, що єдиний її порятунок — писати далі янголів і квіти, квіти і янголів, янголів серед квітів і без них. Її хвороба і була її справжнім життям. А ще метою цього життя стало спостереження за чоловіком, який колись кохав її сестру.

14

Діалог перший — Ніна і Яніна

Я н і н а. Ти маєш рацію, — я перекотиполе. Але якщо ти здатна уявити перекотиполе, всередині якого є серце, то уяви собі, як воно котиться полем, а може, й шляхом, як боляче вдаряється об грудки на тому полі, об перепони: стебла, дрібне каміння, тини, валуни — все, що зустрінеться. Зрештою, перекотиполе може потрапити під колесо машини чи воза, а то й під чийсь чобіт. І якщо цей чобіт чи колесо його не розчавить зовсім, то воно мусить котитися далі.

Н і н а. Я не забула, що ти в нас художниця. Як там у вас ще кажуть — мисткиня?

Я н і н а. Мисткиня. І мисткиня...

Н і н а. Але я знаю, що знаєш і ти, — перекотиполе не має ніякого серця.

Я н і н а. Ти хоч любила когось?

Н і н а. А ти?

Я н і н а. Так.

Н і н а. І я любила. Кохала.

Я н і н а. Запах вітру — ти знаєш, як відчуває цей запах перекотиполе?

Н і н а. Ах, як поетично!

І тут Яніна задала питання, яке мусила задати.

— Де тепер Сильвестр? Той Сильвестр, який був у тебе закоханий?

— Навіщо він тобі?

— Питаю. Просто цікаво, де твоє колишнє кохання?

— В Лучеську, — сказала Ніна. — Викладає в університеті. По суті, як і ти — такий же непотріб. Тільки, напевне, освіченіший, ерудованіший. І вміє ліпше маскуватися.

— Для тебе що ж — всі, хто не схожий на тебе, — непотріб?

— Чому всі? Люди мусять мати мету. Ні, не тільки мету. Щось робити, приносити користь. Яка користь із твого життя? Я не бачила твоєї мазанини, але, знаючи тебе, можу уявити, що в ній ні душі, ні серця, ні почуттів нема.

— Он як?

— Саме так, сестричко, — сказала тоді Ніна.

Єдиний вірш Яніни Росяниці, уцілілий після того, як перед переїздом до Лучеська вона спалила свої папери.

Вітер доносить запахи Збираю уламки Підсвідомо думаю Буде вогнище Розпалю Ось цей приємний Цей огидний Цей незрозумілий Перший мені дарований Другий — я сама Третій намагаюся розгадати Кому належить хто він Даремне заняття кажу собі Дуже даремне безглузде Ще додаються чотири уламки А може й п'ять Світ розкладається Як мої кольори Не треба плакати Нюхай кажу я собі Ось і готове багаття Третєся поволі сірник Вогник уяви Горить біля ніг Не запахи а фарби А може уламки душ Як спекотно мій Боже Ти маєш рацію сестро Я докладаю у вогнище Перекотиполе І зовсім мені не болить Бо якби боліло Може я б завила заплакала А так я кажу — ні Стискають душу Уламки запахів Що догоряють В моєму багатті

16

Діалог другий — Едуард (він же Геннадій, «клерк», за визначенням Світлани) і Ліда

Е д у а р д. Я зробив усе так, як ти просила. Цю дівчину звати Світлана. Ось її адреса. Я влаштую її на роботу, тоді дам тобі знати.

Л і д а. Добре. Спасибі. Вона... ця дівчина... Світлана... була близькою з Сильвестром?

Е д у а р д. Судячи з її слів — так. Тепер лишається чекати і сподіватися, що вона таки завагітніла.

Л і д а (затуляє обличчя руками). Як це... Як це нестерпно! Огидно!

Е д у а р д. Заспокойся. Ти ж сама просила.

Л і д а. Сама... Твої умови не змінилися? (Пауза.) Чому ти мовчиш?

Е д у а р д. Все залежить від тебе. Я тебе не силуватиму. (Пауза.) А я тебе дуже хочу.

Л і д а. Едику... Може, завтра? Може...

Е д у а р д. Післязавтра?

Л і д а. Не сердься. Я зроблю, як ти хочеш. Умова є умова. (Довга пауза.) Сильвестр уже на тому острові? Вже... пролунав постріл? Може ж, можна його порятувати? Едику! Я прошу тебе! Їдьмо туди! (Коротка пауза.) Я вийду за тебе заміж, якщо пощастить його врятувати.

17

За сім років до пострілу на острові посеред лісового озера Яніна Росяниця зайшла в аудиторію, де мав читати лекцію кандидат філологічних наук Сильвестр Васильчук. Вона пройшла мимо чергової, відрекомендувавшись другом пана Сильвестра.

Вперше в житті вона заходила до такої аудиторії (два роки училища не в рахунок, там були зовсім інші класи). Своїм виглядом — довга спідниця, скромна блузка — вона була схожа на черницю. А втім, вона майже все життя так вдягалася, тільки в молодості любила яскраві, навіть крикливі кольори. Але ніколи, навіть коли це було модно, не носила короткої спідниці чи відкритої блузки.

Якось один її палкий прихильник, шанувальник творчості й тимчасовий чоловік («Я не маю ілюзій, — казав він, — ти мене так само покинеш, як і інших») склав напівжартівливу її характеристику. Наведемо її повністю:

«Росяниця Яніна Ростиславівна, рік народження не важливий, здається, жила вічно, досвідчена жінка і підліток водночас. Освіта незакінчена середня, але за рівнем знань і ерудиції, особливо в

мистецтві і літературі, залишила далеко позаду переважну більшість тих, хто має вищу освіту. Особа з неусвідомленим талантом, непередбачувана і примхлива, здатна на милосердя і самопожертву, і водночас на байдужу жорстокість у ставленні до інших, особливо чоловіків. Черниця і блудниця водночас, поєднує у собі риси жукагнойовика і співучої пташки, у якої відрубані лапки, а тому вона не може приземлитися на жодну гілку, тільки часом, коли відмовляють крила, падає на землю, аби, передихнувши, знову злетіти, сахаючись землі та гнізд. Яскравий представник українського андеграунду, вихід з якого означатиме творчу смерть. Характеристика видана для пред'явлення самій собі у хвилини розпачу та як перепустка до можливого життєвого пристанища».

Щодо виходу з андеграунду, то автор мав рацію — після переїзду до Лучеська і поселення у власній хатині Яніна не написала жодної картини. Ні, вона й тут встановила зв'язок з місцевими художниками, тим більше, що кількох вона знала по спільному тусуванню — у Львові та інших містах. Вона ходила по кав'ярнях, обзавелася знайомствами, мала романи з одним молодим художником та художником-пенсіонером, брала участь у кількох виставках. Але картини, які виставлялися, були ще давні, нерозпродані й не подаровані. Їх лишилося не так і багато, відразу після переїзду десь до трьох десятків, але кількість їх катастрофічно зменшувалася — Яніна мусила за щось жити, йти працювати вона не хотіла, та й куди — хіба в посудомийки, як вона колись пробувала влаштуватися. Тепер за її картини — ім'я вона таки мала, хоч і в доволі вузькому колі — платили навіть по тисячі доларів (таке було двічі), але гроші йшли на каву, найчастіше з коньяком, на книжки, які все дорожчали, й інколи на одяг.

...Студентки, а серед філологів, як відомо, завше переважали дівчата, здивовано її оглядали, коли зайшла до аудиторії. Правда, не питали, хто вона, — може, яка викладачка чи перевіряюча? Хоча на таких вона не була схожа.

Яніна пройшла через аудиторію і сіла за останній стіл з лівого боку. На цей час вона знала про Сильвестра Васильчука все, що їй треба було знати й що можна було дізнатися.

«Чому я тремчу? — спитала вона себе й обвела поглядом простору кімнату-зал. — Я боюся його чи цих молоденьких шмотниць, котрі лялякають про обновки, вчорашній кайфовий вечір і якогось ТоликаКролика, щедрого, як справжній олігарх? Що їм література і що мені вони?»

18

«Дорога Яніно! Оскільки ти мене останнім часом уникаєш, то мушу тобі написати цього листа, щоб якось поспілкуватися з тобою. Може, прочитавши його, ти зрозумієш стан моєї душі та раптом прихилишся до неї. При останній нашій розмові ти сказала, що мене не кохаєш, що це було незбагненне короткочасне захоплення. Вибач, якщо я сказав щось не так при цій розмові, я тепер зрозумів, що мені не важливо, любиш ти мене чи ні, мені важливо, що я кохаю тебе, останнім, хай, може, й запізнілим коханням, і не уявляю свого життя без тебе. Ти останній прихисток моєї душі, без якої вона геть засохне. Я не хочу, щоб ти варила мені борщі, прибирала й прала, я це вмію і можу ще робити й сам, а коли не зможу, приходитиме сусідка. Просто будь поруч. Так, я знаю ціну своєму талантові, він невеликий, ніхто справді зараз не купує моїх пейзажів, натюрмортів і портретів, але колись я таки зібрав деяку суму грошенят, коли купували мої портрети передовиків соцзмагання та сільські й індустріальні

пейзажі. Я не дав своїм збереженням пропасти в часи інфляції, вчасно перевівши у конвертовану валюту. Навіть за ці роки набігли деякі відсотки. Тепер у мене на рахунку десять тисяч сімсот сорок два долари. Це не хтозна-яка сума, але щось та є. Я склав заповіт, де заповідаю їх тобі, так само як приватизовану двокімнатну квартиру і приватизовану майстерню. Мені сімдесят чотири роки, скільки проживу — не знаю, дає знати останнім часом фронтове поранення, я не вимагаю від тебе ні вірності, ні чуйності — просто будь поряд, хоча б з'являвся час від часу в моїй оселі. Вертайся, Яніно, дуже тебе прошу. Мирослав Чуйко».

Припис Яніни на повернутому листі: «Шановний Мирославе Васильовичу! У цьому місті, не кажучи вже про світ взагалі, є чимало жінок, в тому числі й молодих, які охоче вас доглянуть і яким ви зможете гідно віддячити. Мені ж нічого від вас не потрібно. Ви реаліст у творчості, будьте ж реалістом і в житті. Тим більше, що ви ще, як на свій вік, вмiєте вправно кохати. Вибачте за все і за останні слова також. Яніна Р.».

19

Фрагмент лекції Сильвестра Васильчука, записаний Яніною Росяницею на диктофон в аудиторії філологічного факультету:

«Сьогодні я хочу запропонувати вам незвичайну тему лекції. Її може слухати і конспектувати той, хто хоче це робити, хоча, можливо, це питання (маю на увазі тему лекції чи щось схоже) і буде включене до білетів чи тестів. Але це не обов'язково буде питання з творчості Свідзінського, тим більше саме по цьому віршу, що я хочу запропонувати вам. Питання, а отже, і тему можна поставити так: «Один конкретний вірш як приклад особливості світогляду і світосприйняття поета». Можна буде вибрати будь-який вірш

Рильського, Антонича, Тичини, Симоненка, Вінграновського, Плужника, Бажана, Стуса, Чубая, зрештою, кого хочете, аж до теперішніх поетів. Я ж пропоную вам Свідзінського. Отож, його вірш.

Холодна тиша. Місяцю надламаний, Зо мною будь і освяти печаль мою. Вона, як сніг на вітах, умирилася, Вона, як сніг на вітах, і осиплеться. Три радості у мене неодіймані: Самотність, труд, мовчання. Туги злобної Немає більше. Місяцю надламаний, Я виноград відновлення у ніч несу. На мертвім полі стану помолитися, І будуть зорі біля мене падати.

Поезія, що й казати, печальна. Вона проникнута тим сумом, який властивий для стану душі, коли власне цей самий стан стає філософією, філософією за самим змістом. Щоб досягти такого стану, треба багато медитувати або ж просто роздумувати над цим життям, пропускаючи його крізь своє серце й розум, переймаючись болями цього життя, власними й чужими, а тоді видати той згусток, у якому сконцентрувалося все, що було відомо тобі як автору особисто, й передати далі.

Або ж зазнати великого, колосального потрясіння, здатного екзерсис зробити болем, що кричить тишею, яка промовистіша за найпотужніший, найрозпачливіший крик.

У житті Свідзінського було й те, й інше. На час написання цього вірша він пережив крах сподівань зробити хоча б якусь мінімальну кар'єру, засвідчити свою невинуватість не лише в літературі, в поезії, але й у реальному житті, пережив соціальні й особисті потрясіння, стан закоханості й умиротворення, сімейних конфліктів і зраду дружини. Пережив критику своїх двох перших збірок «Ліричні поезії» та «Вересень» і невдалу спробу пояснити свою суспільну і

творчу позиції. Пережив те, що дружина його покинула, і вже знав, що вона, хвора на сухоти, приречена і не зазнала щастя з тим, іншим, заради кого його покинула. Ще попереду її смерть і завершення циклу, присвяченого пам'яті Зінаїди Сулковської і почуттям самого Свідзінського до неї. І все ж поет стоїть на рубежі, де не лише підсумовує свій шлях, але де й визначає, як би сказали тепер, модель своєї поведінки на майбутнє. Зрештою, ніякої моделі, як такої, і немає, і не планується чи програмується. Просто поет і людина на ім'я Володимир Свідзінський усвідомлює: він частина чогось вищого, ніж звичайна людська суєта. І те, що вічне і було завше, відколи цей світ існує, — місяць надламаний (може, молодий, а може, частково прихований хмарою чи хмарами), сніг на вітах, виноград, поле, зорі стають не лише близькими, а мовби частиною цієї людини. Вона може розмовляти з ними, відчувати, а може, вони й забирають, всмоктують у себе рештки його злобливої туги, що була немовби помстою за нездійснені мрії і сподівання. Так, напевне, почувалися мільйони людей, здатних на живі почуття взагалі, але тільки поет здатен висловити не лише словом взагалі, але єдиною можливим, точним, вражаючим образом. Хоча поету повинно й боліти найбільше — і чуттям, і словом.

Мені довелося читати міркування про те, що міг почувати скромний коректор журналу «Червоний шлях», потім видавництва, а насправді великий поет, коли йому доводилося читати опуси своїх більш удачливих колег по перу, правити у них помилки, пропускаючи до друку те, що, власне, поезією не було. А що міг поет Свідзінський почувати, коли вони заходили у редакцію? У скромний кабінет, де сидів чоловік, що за всіма зовнішніми ознаками був маргіналом, невдахою, тим, хто не зумів нічого взяти від цього життя.

Але тут можна поставити, на мій погляд, цікаве питання. Чому все те, що відбувалося в країні в той час — п'ятирічки, марші, лозунги, битви за врожай і за виплавку сталі, політичні процеси, клятви у вірності, які приносили моральні і матеріальні дивіденди, — мовби проходить повз скромного коректора, який був Поетом? Поетом з великої літери. Поетом справжнім... Відповідь значною мірою також у цьому вірші.

Відверто кажучи, я вагався, який вірш вибрати, щоб показати саме Свідзінського — його світ, його суть, відчуття, і те, що робило його великим поетом. Те, що поет почував протягом останнього десятиліття, найліпше він висловив у вірші, який починається словами: «У рідній моїй стороні не маю я рідного дому». Це писалося у 1939 році, коли інший великий, навіть геніальний поет Павло Тичина у збірці, за яку отримав Сталінську премію першого ступеня, «признавався»:

Глибинним будучи і пружним, Чужим і чуждим рідних бродів, Я володію аркодужним Перевисанням до народів.

Згадайте інше тичинівське: «Ви знаєте, як липа шелестить у місячні сріблясті ночі?» — і ви зрозумієте, сподіваюся, в чому річ. А річ у тому, що знати, навіть не чути, а саме знати, пригадати, як шелестить липа — це природне людське почуття. Поет підіймає, підносить його до високого рівня, коли поезія виростає із найнепомітнішого на перший погляд процесу життя. Що таке шелест липи? Звичайний порух листя під впливом іншого руху — вітру, кажучи мовою фізиків. Місячні ночі, себто ночі повністю або переважно безхмарні (бо сріблясті), як правило, безвітряні. Отож шелест липи в такі ночі ледь чутний і порухи листя ледь помітні. Їх можна зауважити за особливого стану душі й особливого вслухання. Того стану, при

якому виникає наступний заклик: «Піди, збуди, цілуй її очі». Але це природний порух, це такий настрій, коли душа справді співає. Це людське в людині.

У випадку з аркодужним перевисанням до народів маємо справу із штучно спровокованою рефлексією, навіть не рефлексією, а її імітацією, яку прагнуть приховати, видаючи за бажання творити поетичне бачення із епітета, породженого лозунгом. Це, по суті, смерть людини, яка живе. Свідзінський порівнює в цьому другому вірші дерева в чужому дворі, де він живе в чужому домі, із в'язнями. Вони такі ж в'язні, як поет, замкнений простором нав'язаних йому уявлень. З тією різницею, що дерева ростуть природно, як їм і належить рости, хоча й нема під ними трави, а будинок, можна так зрозуміти, затуляє зорі. Будинок, в якому живе невільна людина, в котрої нема власного дому!

Але повернемося до першого цитованого вірша Свідзінського. Його печаль, як сніг на вітах, умирилася, як сніг на вітах, і осиплеться. Коло замкнеться, і в середині його буде чиста і прозора душа. А цю прозорість у свою чергу викристалізують три неодіймані радості: самотність, труд, мовчання. Які це гіркі радості — самотність, труд і мовчання, поєднані в одне! Але вони й утворюють ту високість душі й духу, з якої народжується поет Свідзінський, незмірно великий і в той же час зовнішньо доступний. Як холодна тиша під надламаним місяцем.

І далі ми вже не питаємо, чому цей поет мовби не помічав тих ритуальних танців, нав'язаних суспільству в тридцяті роки, чому, пишучи для себе і для доньки, за його ж висловом, він писав так, що знаходив тоді і знаходить зараз відгук у наших душах, торкаючись насамперед їх найпотаємніших струн. Цінність буття будь-якої

людини, як і цінність життя світунів, як він називає світлячків, дивовижних рослин — наголоватки, яка не буває божевільною, памолотка, повію, про яких більшість читачів довідується з цих поезій, хмар, які десь там, саме в його Україні називають памелами, набуває раптом конкретного і всеосяжного, а може, й неосяжного змісту. Воно цінне, як цінне людське життя само по собі, незалежно від того, чим людина займається, яке місце вона посідає. Так ми підходимо до того значення, якого набуває та непомітна, непоказна, а внутрішня духовність, яка й становить вищу сутність людини, якщо вона хоче почуватися людиною і єднає слово з душею, з внутрішнім “я”».

20

— Навіщо ви метали бісер перед свиньми? — прямо спитала Яніна, коли вже вони сиділи в кав'ярні навпроти філологічного корпусу (факультет мав свій корпус, правда, наполовину ще з одним факультетом, але чомусь будинок називався філологічним корпусом) і пили каву з коньяком.

— Он як? Цих милих, симпатичних дівчаток ви вважаєте свиньми?

Сильвестр вимовив ці слова гнівно, навіть різко, але очі його сміялися.

— Фе, як некультурно, — додав.

— Десь я чула вже ці слова, — сказала Яніна. — Здається, їх любила промовляти фрекен Бок.

— Знаю, це лаборантка на нашому факультеті, — цілком серйозно сказав він.

«От мені й стало добре, — подумала Яніна. — Добре, тільки дуже пізно. Дуже пізно й сумно. Немов серед пустелі, швидше на великому

полі, кінець якого видніється десь далеко, а з того краю, з якого ти прямуєш, чути чийсь голос, до якого, ти знаєш, напевне, не повернешся».

— Я бачила, як вони слухали вас. Точніше — зовсім не слухали. Кожен робив, що хотів. Спершу декотрі озиралися на мене, а потім перестали. А під кінець...

«А під кінець лекції в аудиторії стояв справжнісінький гамір, крізь який мій бідолашний диктофон не міг навіть спіймати голос лектора», — мала б сказати вона.

— Одна дівчина точно слухала, крім вас, звичайно...

— Я прийшла спеціально...

— Але одна дівчина з тих, в аудиторії, мене таки слухала. До кінця. Вона завжди слухає. І знаєте чому? Вона глуха. Тактак, вона глуха і мусить слідувати за моїм ротом, моєю мімікою, аби зчитувати слова. Якось вона сказала мені, що боїться пропустити ту мить, коли я вимовлю її ім'я. Щодо решти... Є ще, правда, одна поетеса, котра таки цікавиться літературою. Один хлопець із задатками критика. Кілька, які затято мріють про «червоний диплом». Інші ж прийшли на філфак або від безвиході, бо кудись-інде не могли піти, або за гроші заради будь-якого диплома. Такий вирок для сучасної філології підписало саме життя. Як і всієї, як прийнято казати, гуманітарної сфери. На інших курсах по троє-четверо студентів, котрі відчайдушно чіпляються за слова, сказані до них, від невміння жити. Ви бачили коли-небудь людину, котра не вміє плавати, але борсається у воді й раптом під рукою намагає дошку чи поліно, за яке можна вчепитися?

— І ви...

— І я кажу це цілком спокійно. І про мої погляди знають колеги. Одна з них дуже злиться, бо вважає філологію, зокрема літературознавство, словесні вправи, найважливішим заняттям у світі. Вона, здається, цілком серйозно мене ненавидить. Вона — один з чотирьох стовпів, які підпирають факультет. Я до них не належу.

Яніна відчула — те, заради чого вона йшла слухати його лекцію, — не спрацьовує. Не народжуються особливі почуття. А не спрацьовує тому, що він такий самий, як і вона, — страшенно самотній ізгой, виродок в цьому житті, мутант чи то з минулого, чи з майбутнього, результат трагічної помилки, краплина чийогось там первинного слизу. І це відштовхує?

— Ви такий цинік? — спитала вона, хоч і знала, що це не так.

— Якби ж то... Я реаліст, для якого реальність — це те, по чому не можна йти. Знаєте, як у біблійній притчі — щоб піти по воді, не по дну, а по воді, треба дуже вірити, що це можливо. Я не вірю, що це можливо, а заплющую очі й уявляю, що йду. Коли розплющую — води вже по самісіньку шию. Треба вертатися. І так кожного разу. Мужності йти далі не вистачає, іноді кажеш собі — ось я повірю й піду по воді, але розумієш — цього не буде. Як там, до речі, живе Ніна?

Він сказав це без будь-якого переходу, раптово. Яніна зрозуміла — втікає від тієї реальності, про яку щойно, перед тим, говорив. Але коли він осягнув її, цю реальність? Як же йому має бути гірко...

— Я її не бачила давно, дуже давно. А в її теперішньому селі взагалі ніколи не була.

— І я не був, — сказав він.

Підняв келишок з рештками коньяку. Випили, сьорбнули кави.

— Ви впізнали мене відразу? — спитала Яніна.

— Так. Пригадуєте, ви приїжджали на наш випускний?

— Пригадую, звісно, — зітхнула вона. — Мене запросила Ніна. Не знаю, чому вона це зробила.

— Вона представила вас як відому художницю.

— Це було ще дивніше.

«Бо вона, здається, і тоді, як і тепер, ні в гріш не ставила мого таланту, — подумала Яніна. — Саме так.

А може, й розуміла, що ніякого таланту насправді нема. Чи є? Чи вона щось відчувала? А чому я приїхала тоді?»

21

Десь опівночі вона покинула випускний бал. Пішла від сільської їдальні, де бенкетували учні, вчителі, батьки, в напрямку озера, яке видовженою тареллю тулилося до села. За нею хтось ішов, і вона безпомилково знала хто — вчитель, фізкультурник, котрий кілька разів танцював з «почесною гостею свята, чарівною старшою сестрою найкращої учениці» (вислів директора школи) і встиг її крадькома облапати. Вона знала так само безпомилково, що далі буде, — на березі озера він її наздожене, разом скупаються, в посадці біля озера він її візьме, матиме, трахне. Вона не опиратиметься, сміятиметься в душі. Потім вони повернуться до їдальні, дорогою він щось белькотатиме про любов.

Вона тільки не могла передбачити одного — подальшого розвитку подій.

22

«Пане автор! Ви просите мене розповісти про себе. Я так розумію, що найбільше вас цікавить потаємна частина моєї біографії, пов'язана з сином. Оскільки, як кажуть моя мама і моя сестра Ніна, я непотріб, потороч, перекотиполе і взагалі живу в нереальному світі, то пропоную вам кілька варіантів, як могло бути або було. Вибирайте, який вам до вподоби. Попереджую — один з них таки реальний.

Отож, варіант перший. На другий день після випускного вечора моєї зведеної сестри, про який ви, як я зрозуміла, знаєте, я поїхала з села. А через якийсь час відчула, що вагітна. Так, від вчителя фізкультури Вербківської школи, звать його Борисом Феофановичем Курбанком. Через дев'ять місяців я народила сина від цього Бориса Феофановича.

А далі через місяць я привезла сина його батькові. Батько Борис відпиратися не став, а страшенно зрадив. Як колись про любов, так тепер щось белькотав про щастя мати сина саме від мене. Про те, який у нас гарненький хлопчик.

Я вийшла з квартири, яку він наймав у нашому селі. Я йшла, а навздогін мені нісся дитячий плач. Але це був плач мій — у мене зсередини. Бо мій хлопчик мирно спав. Там, на ліжку самотнього чоловіка. Чоловік через два місяці виїде з села, і слід його прохолоне, як і мого сина.

Я шукатиму цей слід, але де і як їх знайти, коли Борис Курбанко був дитбудинківський?

У мене ще є кілька заготовлених варіантів. Але навіщо? Я злякалася тоді, що не зможу виховати сина. Де і як при моєму стилі життя? Поміняти стиль, скажете ви... Я була згодна й на це, але я приїхала на

два дні, всього на два дні пізніше, коли, звільнившись зі школи, Борис виїхав у невідомому напрямку.

Моя рідна мати розповідала мені, що мого сина годувала грудьми одна породілля з нашого села разом зі своїм сином.

«Варіантів далі не буде». Я списала п'ять сторінок цими словами, цим заклятим реченням з чотирьох слів. Писала тупо, з люттю. Він мав би відмовлятися, кричати на мене, цей чоловік, батько моєї дитини. Так, як колись відмовився від мене мій батько. Але так не сталося, от яка біда. Чи є в мене каяття? Ні, бо я б не зуміла виховати цю дитину. Тільки щось ніє — тупо, затято, як, буває, ніє хворий зуб, а лікувати його боїшся, відкладаєш, сподіваєшся — він от-от сам перестане боліти. Зрештою буває, до цього болю звикаєш. А іноді й справді перестає боліти. Може, й перестане? Всього найкращого. Яніна».

23

Насправді в історії Яніни все було не так, яка вона пише. Історія мала інший, єдино реальний варіант. Борис Курбанко, якого доля закинула вчителювати у поліське село Вербку, справді був сиротою. Він з дитинства сприймав цей світ як велику в'язницю. Сам він був ув'язнений в тюрмі меншій, яка звалася дитбудинком, а потім школою-інтернатом особливого типу, тобто для дітей-сиріт, та ще й таких, котрі схильні до непокори й правопорушень. Від принижень, побоїв, знущань з боку і вихователів, і старших вихованців цього життєвого університету можна було порятуватися трьома способами — давати здачу, якщо ти маєш фізичну силу й здатен організувати довкола себе однокумців-ровесників, знайти собі захисника, котрий за твоє персональне рабство захищатиме тебе від інших, і, нарешті, ховатися, втікати, натворивши собі в гуртожитку інтернату лише тобі

відомих сховищ. Борис обрав четвертий шлях. Він постійно бігав, утікаючи і від мучителів, і від усього несправедливого світу. Він дуже швидко ходив, а ще швидше бігав. Посланий на якісь районні змагання, здобув перші місця і був посланий на змагання обласні. Гордість школи-інтернату, як назвав його директор, вже не такто просто було зачепити. Але й поза змаганнями він не міг усидіти на місці. Ледве закінчувалися уроки, він йшов до ставка і бігав до знемоги. Поза тренуваннями швидко ходив від навчального до спального корпусу. Часом перелізав через огорожу чи вилазив крізь дірку в тій же огорожі й ходив також до знемоги, або й бігав вулицями невеличкого містечка. Шлях його лежав по закінченні школи до інституту, куди першорозрядник зі спортивної ходьби і бігу на середні дистанції не міг не вступити. У нього була перспектива стати відомим спортсменом, але він обрав інший шлях і поїхав за направленням у село, куди спрямували. По їхав ще й тому, що на останньому курсі відмовився від участі в кількох змаганнях.

У Вербківській школі він мав серед учнів прізвисько Вертун. ВертунКурбанко любив свої уроки фізкультури, як ніякий інший вчитель не любив своїх предметів. У нього було кілька романів в інституті, на змаганнях, згодом у школі. Борис Курбанко котився цим життям з шаленою швидкістю. Сам обладнував шкільний і сільський стадіони. Окрім викладання на уроках, був тренером футбольної, гандбольної і волейбольної команд. Така гонитва-життя, — де він мовби змагався сам з собою, — тривала, доки він не познайомився з Яніною.

Якимось шостим, а може, й десятим чуттям, спочатку слухаючи виступ «відомої художниці» на офіційній частині випускного вечора, де вона говорила про те, що може виражати мистецтво, зокрема

живопис (запа м'яталися слова про «одиничний примірник будь-якого відчуття, закладеного в кожному мазку», дивні, як для вечора в селі), і як воно здатне будити людські душі (казала так якось сумовито, наче сама в те не вірила), після кількох слів, почутих за столом і під час танцю, Борис Курбанко відчув: нарешті він зустрів людину, жінку, гранично самотню, як і він сам, цілком можливо, упосліджену, вигнанця, що йде пустелею, сподіваючись на диво. Те, що він кохав, брав її там, в посадці, не мало суттєвого значення. Він сказав собі: ми маємо бути поруч, і став гарячково втілювати цей свій задум.

Та, як виявилось, навіть її рідня не знала, де Яніна живе.

— Може, у Львові, може, в якомусь іншому місті, а може, й у монастирі, — сказала її мати.

Але у Львові, куди він дістався наприкінці літа і став ходити по численних кав'ярнях і місцях, де тусувалися художники, ніхто не знав Яніни Світящук чи Яніни Кримащук. Нарешті хтось здогадався, що, певне, мова йде про Яніну Росяницю.

— Навіщо ви приїхали? — спитала Яніна, коли він таки постав перед її очі.

На той час вона вже знала, що вагітна. Знала, й від кого.

То було дивне відчуття — наче хто раптом поселив у ній її саму. Маленьку істоту, котра все росте й росте. Кругла, наче м'ячик, а може, й дивна рослина-істота — перекотиполе. Вона ставатиме дедалі більшою, ця істота. Наповнюватиме собою не тільки живіт, а й всю її, першу Яніну. І коли вона виросте, тоді розірве її тіло.

«Може, в мені живе янгол з якоїсь з моїх картин?» — якось покепкувала з себе Яніна.

Старший від неї лише на два роки чоловік стояв перед нею і... плакав. Це був начеб зовсім інший чоловік, ніж той, з яким вона переспала, злягалася на м'якій червневій траві у Вербці. Цей чоловік пробурмотів щось про свої почуття, про неможливість жити без неї, Яніни. Цей чоловік влаштувався вчителем фізкультури в селі неподалік Львова. Туди вона з десятків разів приїжджала. Яніна слухала його розмірковування:

яке то щастя, що він буде батьком, що він почне будувати хату для неї і їхньої дитини. Яніна сміялася йому у вічі. Зрештою вона, вже із досить заокругленим животом, зникла, а Борис Курбанко взявся її шукати. Квар тири, майстерні, горища і підвали Львова, Тернополя, ІваноФранківська він вивчив чи не досконаліше, ніж знала їх сама Яніна. Коли ж він знайшов Яніну, та була вже без живота. У відповідь на його запитання, де ж дитина, Яніна засміялася і сказала, що дитина не від нього.

— Від мене, — вперто сказав Борис, і це таки було правдою.

Яніна знову засміялася. Вони стояли в кав'ярні. Він вліпив їй ляпаса. З усієї сили, аж вона відлетіла на метр чи й два.

— Браво, маестро фізкультурник, — сказала Яніна. — Але це вам нічого не дасть. Мій син у надійному місці.

— Як ти назвала нашого сина? — спитав Борис.

— А дзуськи, — засміялася Яніна. — Я тобі не скажу.

Вони вже вийшли з кав'ярні.

Холодний весняний дощ лив мов із відра.

Яніна йшла містом, а поруч ступав чоловік, якого вона не кохала й не могла покохати.

Цей чоловік таки вийде на слід хлопчика Максима, залишеного у Яніниної подруги, яка шалено хотіла мати дитину, але ніяк не могла завагітніти. На той час подруга разом зі своїм чоловіком вже усиновлять Яніниного сина. Борис Курбанко незабаром зрозумів, що закон ним шляхом сина йому не отримати. Для підтвердження його слів про батьківство потрібно було свідчення Яніни, особи, прописаної в гуртожитку училища, в якому давно не жила, і розчиненої черговий раз у повітрі. Але саме тоді він відважується на відчайдушний крок — викрадає власного сина у його прийомних батьків. Він просто підійшов на вулиці до дитячого візочка, якого штовхала та Янінина подруга, і, схопивши малого, кинувся бігти через двори, через вузькі львівські вулиці. Потім він також розтанув у повітрі (попередньо звільнившись із роботи у школі), і ніякий всеукраїнський і всесоюзний розшуки нічого не дали.

Яніна вірила, що доля в її сина склалася щасливо. Чомусь вірила. Хоча спершу не вельми й переймалася тим, що він кудись зник. Це зникнення почало боліти пізніше, десь так через років десять.

Невідомо, був тепер він Максимом Курбанком чи жив під якимось іншим прізвищем.

Якось Яніна почала писати картину під назвою «Янголсин». Вона намагалася надати янголу дитячого обличчя. Довкола обличчя виписала квітку, на якій сиділа бджола. До бджілки простяглася невідомо чия рука. Рука, на якій був браслет із квіток, гладила кінчиками пальців комаху.

Яніна довго дивилася на незакінчену картину, а тоді взялася квапливо зафарбовувати її. Та після кількох мазків спинилася. Того вечора вона страшенно хотіла плакати, але сліз не було. Картину, так і

незакінчену (хоча що ще було дописувати), напівзіпсовану, купила та мисткиня-критик, що написала про неї найліпшу рецензію.

24

«Моє найжахливіше відкриття», — подумала Яніна, коли після бесіди в кав'ярні попрощалася з Сильвестром. Вона відчувала — цей чоловік справді близький їй по духу. Але вперше після знайомства з чоловіком Яніні було байдуже, як цей чоловік на неї реагує. Вона зовсім не хотіла з ним спати, не хотіла й дружити. Хоча й знала, що продовжуватиме збирати про нього інформацію.

Під її ногами з'явилася велика чорна прірва. Яніна летіла над тією прірвою. Вона знала, що прірва не має кінця. Що політ триватиме, доки вона існуватиме.

Дивне відчуття було їй знайоме — світ перестав існувати. Вона готова була справді летіти. Тіло стало невагомим.

«А тіло птаха буває невагомим?» — подумала Яніна.

Вона летіла над вулицями цього міста, а місто справді занурювалося у безодню.

Місто зникло, а прірва глибшала.

Яніна вже йшла і співала.

Співала уголос.

На неї оглядалися перехожі.

Тільки при переході вулиці, коли її ледве не збила машина, Яніна отямилася. Стояла серед дороги і не могла збагнути, чому безодня під нею має дно.

— Та вона геть п'яна, — сказав хтось поряд.

— Ні, — сказала Яніна. — Я... я щаслива.

Вдома перерахувала картини, які залишилися. З трьох десятків, привезених до Лучеська, лишилося чотирнадцять. Це було її єдине джерело існування. Але біда в тому, що вона не хотіла їх продавати.

Того вечора Яніна задала собі безліч питань. Хто вона така і навіщо живе на світі? Чи міг бути інший варіант її життя? Кому вона мстилася, творячи таке (тут вона підбирала визначення — безалаберне, безтурботне, непорядковане, аморальне, без мети) життя? Могла б вона стати кимсь іншим, обрати собі якусь професію, окрім художниці? Де зараз її батько і чи хоче вона його побачити? Де зараз її син і чи хотіла б вона його знайти? Кого вона в цьому житті любила і чи любила взагалі? Зрештою, її картини — це мистецтво чи ні, якщо для неї самої вони нічого не виражають? Чому, нічого не виражаючи, вони викликають в інших якісь асоціації й неоднозначні, ба навіть багатозначні трактування? Навіщо вона шукала Сильвестра Васильчука і навіть намагалася йому сподобатися? Що чекає її далі, якщо в неї зникла потреба писати янголів і квіти, а більше нічого (окрім хіба миття посуду, прибирання, копання городу), вона не вміє і, головне, не хоче робити? Що є таке в цьому житті, на що вона могла б опертися? Кому потрібен її інтелект і як його застосовувати в цьому житті?

Приходили, мов нічні метелики, що б'ються об шибку, й відповіді на її запитання. Вона просто слабка істота, котра пливе за течією. Ні, вона нонконформістка, яка не сприйняла цього світу, і світ не сприйняв її. Вона жила, як уміла, в іншому способі життя це вже була б не вона. Та й взагалі чи є сенс у житті як такому, коли все одно чекає неминуча смерть? Виростити дітей, збудувати дім, посадити дерево, а далі що? Навіть найближчі згадуватимуть хіба в поминальні дні. Якщо діти, яких народиш, — це особистості, то в них своє життя,

свої інтереси. Ким би міг стати її син, якби вона лишила його в себе? Наркоманом, неформалом, людиною без життєвого стрижня й мети? Чи не досить для цього світу однієї такої особи, як вона? Як їй подібні в тих чи інших варіантах.

Інший варіант її життя — це що? Вчителювання, народні промисли, робота в колгоспі? Я ж не здатна ані до мімікрії, ані до руху по наперед визначеній траєкторії, казала вона собі. Чи мстилася вона матері, яка її зрадила, або ж вітчимові, котрий відразу зненавидів її як плід кохання жінки (котру він, без сумніву, по-своєму любив) з іншим? Навряд чи мстилася, інакше б вона спалила дім, вбила чи отруїла того ж вітчима, чи щось би таки зробила, аби їм дошкулити.

Батько? Вона навіть не уявляла цього чоловіка. Яке їй діло до нього, і що йому до неї. Сама думка про можливу зустріч з ним викликає в неї відразу. Та в неї нема і ненависті до нього. Нема, от у чому її біда, а може, й радість. Син? Вона хотіла б його знайти, якщо тільки він живий. Але що б вона йому сказала? Виправдовуватися? Каятися? Що таке виправдування і що таке каяття? Виправдати її, попри всі можливі варіанти на її користь (де ти, її суперадвокат?), неможливо. Тоді навіщо це робити? Вона й так засуджена. В'язниця — ціле її життя.

Якщо говорити про її любов чи любов до неї (кохання, кохання, авжеж, панове присяжні засідателі), бо таке мало місце. Художники, бармени, письменники, менти, торгаші, бомжі — і хто там ще? — тяглися до її тіла. Майже дармового тіла. Бо вона ніколи нічого не просила й не оцінювала себе. Брала, коли давали. Були випадки, коли її розшукували колишні коханці. Щось же їх тягло знову й знову до неї. Не тільки базікання про напрямки мистецтва, про Антонена Арто, Пауля Клеє, Хуана Грису, Рене Магріта, Піта Мондргана,

Тамару Лемпівську, Джексона Поллока, Енді Воргола, Барнетта Ньюмена, Френсіса Бекона (імена, імена, імена) за столом, біля ліжка, а часом і в ліжку. Тіло? Вона навчилася необхідних рухів, і тільки. Чи, може, мав рацію один пан, який (здається, він був зав. овочевою базою) назвав її дикою кішкою, яка вдає, що вона приручена? Вона знала чи не всіх представників доморощеного українського авангарду 60—80х років минулого століття. З кількома і переспала. Більшість трахалися так собі. Частину з них вона таки любила, кохала не з примусу чи усвідомлення, що десь же ночувати треба. От хоча б Михайло, Михайлик, львівський бородань, проголошений богемою (втім, інша її частина дотримувалася протилежної думки) генієм над геніями. При згадці кімнату заповнює бурмотіння, схоже на шаманське заклинання. Михайло напам'ять читає цілі уривки (прозові!) з параболічних оповідань Борхеса, із Маркеса і Кортасара (всіх трьох він власноруч переклав українською з російської і польської), з якихось буддистських трактатів і сам здається склеєний із тих цитат — суцільна людина-книжка, людина-журнал (часопис, підказує хтось невидимий Яніні), напівреальна, як і все з її минулого! Його картини — хаотичний набір кольорів, що обрисами нагадують фрагменти великого смітника, на якому вгадуються окремі предмети — шматки залізничя, поламані меблі, іржаві відра, віники, уламки пиліт...

— Я єдиний творю картину реального світу, якого насправді немає,
— казав Михайло.

Він ставив Яніну навкарачки, під коліна підкладав дошку, на яку клав велику стару подушку і годинами дивився на її анус, доки не засинав або не починав гарячково класти мазки на полотно чи картон, пишучи, втім, щось звично-абстрактне. Яніна почувала пекучий

сором лише на початку цього «художнього акту», як називав своє збоченське споглядання сам Михайло. Щоб переконати Яніну взяти участь в «художньому акті», Михайло прочитав довгу лекцію-прохання, в якій було все — від філософії дзен-буддизму, яку він дивним чином пристосовував до своєї «особливої еротичної філософії», до афоризмів Ніцше й еротичних гравюр Бердслі. Коли ж Яніна здалася, Михайло страшенно розчулився і разів п'ять повторив про вдячність цілого мистецького світу його любій дівчинці. Вже покинувши його, Яніна раптом збагнула, наскільки незахищеним і неприкаяним був цей самовпевнений (як їй здалося на початку) чоловік. Вона його кохала — самозабутньо, самозречено, аж до виконання всіх диких забаганок, не кажучи вже про прибирання в майстерні й приготування їжі — цілих чотири місяці. Потім ореол зник, як зникав до того й після того не раз, але вже над іншими її захопленнями. Її обслуговування цього неохайного буркотуна і збоченця стало здаватися огидним. А коли він попросив знову стати у звичну позу, Яніна відчула, як її занудило, вона вибігла із майстерні на захаращене подвір'я і виблювала. Коли ж витерлася, то зрозуміла, що в майстерню більше не повернеться. Хоча і в Михайла після неї була не одна муза-натурниця, яких він ставив у ту ж та інші пози, і в самої Яніни була не одна ще короткотривала закоханість. Але любов... любов... дивне слово... це й була любов?

Щодо її картин, то вона їх просто писала, коли щось накочувалось темне, як довга яма, в якій неможливо побачити дно, в яку боязно заглядати, хоч і треба. «Ангели, порятуйте мене», — не раз шептала вона, беручи до рук пензля або олівця. І ангели-янголи рятували, схожі один на одного, але в різних варіаціях поз серед різних квіткових композицій. Вони виражали, виражали, виражали... невже

її саму... невже її страхи, схожі на чорного kota в темній кімнаті, за яким полюєш, якого не бачиш, але знаєш, що він є, до того ж розлючений на тебе персонально. І ти мусиш його вполювати, хоча чому мусиш?

Сильвестра Васильчука вона шукала, бо зрозуміла, особливо після тієї розмови з Ніною, що для цього реального, прагматичного життя, де виживають ті, хто виставляє життю свої рахунки і збирає з нього свої податки, він, як і вона сама, — виродок, аномалія, що він так само чужий і відчужений, незважаючи на звання кандидата наук і зовнішню пристосованість, що як вона в картинах, так і він у слові прагне заховатися, а отже і врятуватися, аби не бути цим життям поглинутий і виплюнутий, як останній і остаточний непотріб. І ось біда — зустрівшись, вона нічого не відчула до цього чоловіка. Вони розійшлися в часі? Чи справа не в цьому? Був якийсь чисто людський інтерес, але жодної краплини почуттів. Як і в нього до неї. Вона навіть подумала: а може, цей чоловік — замаскована жінка, гомік, трансвестит? Але ж ні, у нього була дружина, це вона знала, до того ж доволі фанаберна особа, що жила у дивному роздвоєному світі.

Найнеприємніше було те, що саме така жінка підходила Сильвестрові. Яніна нюхом відчула небезпеку. Відтепер вона стала свого роду приватним детективом, але який збирає дані для самої себе. Через кілька місяців вона знала про Ліду Васильчук (дівоче прізвище Ребенік) геть усе. Родичка Ліди, яку вона знайшла, розповіла навіть історію із загибеллю сестри-близнючки, наскільки знала її. Ця жінка, до речі, не була певна, хто насправді живе — Ліда чи Ліра?

Незабаром Яніна зрозуміла й інше — це минуле, темне й драматичне, насправді порятунок Ліди у житті реальному, до якого вона, на

відміну від Сильвестра, швидше, не пристосовувалася (водночас ігноруючи його, як він), а боролася з цим життям, розмножувала в пам'яті спогади, які боліли їй і тішили самолюбство, вигадувала натомість ціле життя своїх уявних дочок.

Яніні захотілося ближче познайомитися, зійтися з Сильвестровою дружиною, підтримати її, що вона згодом і зробила.

«Лалала, — іронічно сказала собі Яніна, виплакавшись. — Казка померла, а я живу».

Наступного дня вона влаштувалася прибиральницею в приватну фірму. Допоміг той же художник Мирослав Чуйко, закоханий у неї останньою старечою любов'ю. А ще через п'ять років вона познайомилася з Лідою, котру покинув Сильвестр, і назвалася їй Янголицею.

Кілька разів після того вечора запитань вона брала до рук пензля, але тепер янголи й квіти викликали в неї дику незбагненну відразу. Зрештою, вона викинула пензлі.

25

Сильвестр прокинувся від напівсну-напівмарення цього разу посеред ночі. Рана з лівого боку, обіч серця, яку він перев'язав с'як-так шматком, відірваним від сорочки, майже не боліла. Він підвівся і подибав до човна. Було зрозуміло, що спроба самогубства не вдалася. Очевидно, в останній момент (а може, й після того, як він натиснув на курок) рушниця зісковзнула, і куля пройшла мимо серця. Судячи з усього, не зачепила вона й легень.

Підвівшись на ноги, хитаючись, мов п'яний (скільки ж днів він не їв?), Сильвестр став шукати човна. Взагаліто човен мав бути десь поруч, але його не було. І Сильвестр пригадав, як вчорашній вечірній

вітер відштовхнув човна від берега. Он він, здається, бовваніє посеред озера. Дивно, як, старий і дірявий, не затонув зовсім.

«Якщо так, то кепські мої справи», — подумав Сильвестр, і це було правдою. Він опустився на траву. В голові паморочилося, але тепер він знав, що це навіть не так наслідок поранення, як голоду. Скільки ж він не їв? Два, три дні? Зачерпнув пригорщею води, доніс важко, з майже неймовірним зусиллям (руки, які важкі руки!) і випив. Потім опустився на коліна і нагнувшись став хлебтати воду.

Коли вдовольнив спрагу, сів на прибережну траву і став міркувати, що ж діяти далі. Човен далеко, а плавати він не вміє. Спробувати перебрести відрізок між островом і протилежним берегом (материком, ха, сумно посміхнувся він)? Він ще трохи почекав, а коли почало ледь сіріти, скинув штани, за ними й плавки та сорочку й ступив у доволі холодну (градусів десять-дванадцять, не більше) воду. Тіло відразу вкрилося дрижаками, та він на це не зважив. Гірше було інше — озеро почало глибшати. Коли занурився майже по шию, збагнув — справи його не просто кепські, а геть катастрофічно погані. Добре, що хоч одяг лишив на острові. Відчуваючи, що от-от знову знепритомніє, побрів назад, на острів, що став, вочевидь, останнім пристанищем. Вже коли якимось витерся хустиною, добутою з кишені штанів, і вдягнувся, став міркувати, що робити далі. Ніч зірна, міріади зір споглядають його, дивного, безглузлого самотника, котрий не зміг навіть до пуття звести рахунок з цим життям. Поквитатися, поставити останню крапку.

Ніч зоряна, отже, попереду погожий день, якщо зважити на те, що надворі червень, то день має бути теплим. Але як дістатися того берега? Відпочивальники, яких прийнято називати «дикими», на такі лісові озера приїжджають, коли вже добре прогріється вода, тобто не

раніше початку липня. Чорниці починають збирати в другій половині червня. Отже, шанси, що хтось його помітить і порятує, мізерні. На острові, правда, живе кілька зайців, йому навіть марилося розмова з ними, якісь видіння, це він пригадує. Але як їх спіймати, якщо ні волосіні, ні якоїсь мотузки, нічого нема? Відламати гілку з якогось дерева чи найти засохлу і спробувати влучити? Зважаючи на слабкість його тіла, це буде зробити вкрай нелегко, а якщо відверто, то й неможливо. Та навіть якби він спіймав чи вбив хоча б одного зайчиська, то не стане ж їсти сирим, зі шкірою і шерстю — ні сірників, ні ножа у нього також нема.

26

Сонце викотилося з-за лісу, вже міцно трималося бездонно-синього (з відливом) неба. На таке небо довго не надивишся, аж очам робиться болісно. Ставало дедалі тепліше, навіть почало припікати. Сильвестр відчув — ще один день навряд чи витримає, ось-ось знову знепритомніє. Десь там, в гущавині острівного чи то гайка, чи ліска ховалися зайці. Одного разу виткнулася одна, друга, ба й третя мордочки і зникли. Бояться? Але ж він бачив їх поряд, зовсім поряд. Марення? Надто виразно все було.

— Їх звати Пінга і Понг, — сумовито всміхнувся Сильвестр. — Звідки ці імена? Ага, здається, китайська, чи яка там, назва бадмінтону. Або настільного тенісу? Два сірих пухнастих м'ячики у грі моєї уяви.

Він говорив уголос, все одно ніхто не почує. А багато дав би, щоб зайці також заговорили. Шкода, що не взяв на острів ні ручки, ні паперу — навіщо вони самогубцю?

Час поволі-поволеньки спливав. Сильвестр встиг розкаятися і засудити те, що намагався зробити. Спроба самогубства, як і спосіб

його здійснення, тепер виглядали геть абсурдними. Водночас якийсь тоненький голосок твердив, що крізь це треба було пройти, обов'язково пройти. Реалізувати цей сюжет. Сюжет? Чого?

«Що ж далі робити?» — спитав Сильвестр себе.

А може, й когось іншого спитав.

Відповідь була одна, його відповідь.

Чекати.

Чекати?

Чого?

Навіщо?

Він раптом подумав, що все його життя було, власне, чеканням. Чогось нездійсненого (це він добре розумів), але такого, що мусило прийти. Він мовби жив у казці. Казці, яка була всередині, у єстві його, але виривалася назовні. Він хотів її розповісти, але ніхто не хотів слухати. А коли він розповідав, то слова летіли кудись у далекий простір. Туди, де не було жодної людини.

Він прагнув самотності і втікав від неї. Але втікав у світ власних химер. Іноді намагався поділитися ними з іншими — Ніною, Яніною, ще кількома однокурсниками.

Та світ, де реальними були тільки словесні конструкції, викликав хіба мимовільний, хвилинний інтерес. Ліда навіть боялася його довгих, схожих на галюцинації, розмірковувань про природу того чи іншого твору Тичини, Йогансена, Плужника, Пастернака, Ружевича, зв'язок вірша (одного!) з цілою долею поета, про те, як він уявляє собі самогубство героя Франкового «Зів'ялого листя», про множинність

асоціацій довкола маленького трирядкового хоку японця Басьо про осінь чи зиму.

«Він колись таки збожеволіє, — думала Ліда, — як я, зрештою. А двоє божевільних у сім'ї — це занадто».

Колеги ж із кафедри вважали його просто диваком, схибленим на літературі і філології, нешкідливим (і мухи не образить), оскільки він не боровся за посади, премії, місце під сонцем. Йому навіть посаду доцента віддали тимчасово, оскільки двоє претендентів пересварилися за неї і жоден з них не хотів поступатися.

Світ слів, понять, образів зрештою повернувся до нього ніким іншим не зачепленим. Навіть Лідою.

Чому так сталося?

Не вмів розповідати? І все ж були люди, яких можна було назвати однодумцями. Старий професор Войтецький. Людина, згорблена і звихнута на неокласиках і галицьких модерністах, в якої, щоправда, були гріхи під час сумнозвісної «боротьби з космополітами», коли він був ще студентом, про які він тепер розповідав з мазохістською насолодою, потішаючи факультет. Годинні розмови зі старим про можливих попередників і учнів Зерова, відмінність його стилю від стилю брата Михайла (Ореста), про відбиття неокласицизму в реальному житті інтелігенції, про витoki модернізму чи псевдомодернізму Карманського і Твердохліба були для Сильвестра своєрідним наркотиком. Хоча теж до пори.

А ще була Яніна.

Яніна. Яніна. Пам'ять дала збій. Хто це? Сестра Ніни. Але чому Ніна і Яніна? Чому сестер так було названо? Ммені боляче...

Сильвестр підвівся. Пройшовся, важко ступаючи, вздовж берега. Ледь-ледь переставляв ноги. Раптом подумав, що ось-ось до нього знову повернуться галюцинації. Став кликати їх. Кликати зайців.

Він побачив, як із кущів виходить один заєць, за ним другий. Перший ніс в лапках щось схоже на подушечку, на якій лежала маленька срібно-блакитна кулька.

— Хто ти — Понг чи Пінга? — спитав Сильвестр.

— Понг, — відповів заєць.

— А що ти мені приніс?

— Це твоя душа, — сказав заєць і простяг подушечку з кулькою.

— Душа? — здивувався Сильвестр. — Вона така маленька?

— Вона безмірна, — сказав Понг. — Ти можеш нею користуватися. Тоді і світ твій стане безмірним. А можеш і проткнути її.

— Проткнути? Навіщо?

— Тоді тобі буде дуже легко жити. Ти зовсім видужаєш. Щоправда, тоді ми помremo. Але що таке заяче життя?

— Ні, — сказав Сильвестр. — Я вже й так помер.

— Як хочеш, — сказав Понг. — Це твій вибір. Але ти ще не раз пошкодуєш.

Подушечка з кулькою зникла.

До нього підступилася зайчиха.

— Я тобі розкажу казку про кохання, — сказала вона.

— Ти Пінга, — сказав Сильвестр.

— Я — Ніна, — сказала Пінга. — Я Ніна, і Ліда, і Яніна, я те, чого ти шукаєш і не можеш знайти. Ти шукаєш своє уявлення про жінок, а

треба шукати конкретну жінку. Мене, Пінгу.

— Але ж ти зайчиха...

— Вона стане тим, ким ти забажаєш, — сказав Понг.

— Ні, — пророгнав Сильвестр. — Ти не можеш... не можеш... бути... бути... бути... бу...

Він отямився і підвів голову. Згодитися з зайцями означало визнати, що він нікого не любив. А він таки любив. Кохав. Ко... хав...

Небо над ним не мало жодної хмаринки. Чисте, воно дивилося безмірністю космосу на самотнього безпорадного чоловіка. Але нічого не ставалося. Небо мовчало. Мовчав і Сильвестр. Вже не мав сили навіть крик нути. Став поволі переставляти ноги, в цьому був хоч якийсь сенс. Подумав, коли дістався іншого краю свого острова: нарешті дійшов до того, що й було його призначенням. Мовчати. Щось робити і мовчати. Робити щось таке, що б приносило заспокоєння душі. Але що? Він умів тільки оперувати словом, іноді варто признатися, — маніпулювати словом. Намагався ним торкнутися реального життя, яке не сприймав і яким не вмів жити. Але чому не вмів? Адже його монографію, статті, есе, рецензії друкували. Він став студентом, аспірантом, кандидатом наук, доцентом, докторантом. Міг стати й професором. Навіщо ця боротьба з собою, сумніви, поїздка до Ніни, спроба жити іншим життям?

«Це був наче хтось інший?» — подумав Сильвестр.

Він захитався і впав. Обличчя торкнулося трави. Ледь-ледь гіркуватий запах. Ось і все. З тіла витікає життя.

Він побачив себе маленьким хлопчиком. Біг лугом за селом, бо десь там, на його краю, росла квітка, яку він мав зірвати. Боліло тіло, щойно вкотре відлупцьоване п'яним батьком. Але він біг. Біг щосили,

бо з другого краю неба на луг насувалася велика хмара. Він мав зірвати квітку раніше, ніж хмара закриє все небо, весь світ.

Ось ця квітка, схожа на ромашку, волошку, троянду, півонію, золотисту ружу, яка росте біля їхньої хати. Він зриває квітку і з жахом бачить, що квітка має обличчя. Обличчя... Чиє? Ліди? Ніни? Яніни? Чиє?

— Я твоя сестра, — каже квітка. — Колись я була такою.

— Сестра? Оля, Марійка, Рая, Віра? — питає Сильвестр, пригадує по черзі імена своїх справжніх сестер.

— Сестра того, що ти прожив, — чує він шепіт.

— Сестра того, що прожив?

— Сестра твоєї байдужості і твоєї втечі.

— Я не міг жити інакше.

— Міг... Тобі давала шанс Ніна. Шанс — Ніна...

— Не міг... Чуєш, не міг...

Голос квітки даленіє. Світ накриває хмара. Гримить грім. Чи то постріл від його рушниці?

«Куля не могла долетіти до мого серця навіть тоді, коли я зрозумів, що моє життя не потрібне навіть мені самому», — думка, що з'явилася на межі його свідомості, кликала якусь іншу думку. Надто важливу для нього. Але сили прикликати цю думку вже не було. Бо ця думка, яка мала виправдати його перед самим собою, лишилася десь там, куди він дійти не зміг, куди дійти не судилося, у житті для нього недоступному, а йому лишився тільки цей острів.

Вони виїхали з Лучеська до лісового озера майже одночасно — Ліда з Едуардом на його машині і Яніна із її лучеським знайомим художником, якого звали Віктором Старовським. Спочатку вона хотіла звернутися до Мирослава Чуйка, але подумала, що той водить машину надто обережно. Однак Яніна знала, відчувала, що на острові вже пролунав постріл. Невдовзі після тієї їхньої бесіди, якій передувала записана нею лекція про вірш Свідзінського, їй передали у Спілці художників, що «пані Яніну розшукував якийсь чоловік». Той чоловік лишив їй листа. Коли ж вона відкрила конверта, на якому стояло одне-єдине слово «Яніні», знайшла там дивний текст. Новелу не новелу, есе не есе. Текст розповідав про чоловіка, котрий приплив на безлюдний острів і застрелився. Власне з самого приплиття текст і починався. А потім розростався — автор описував, як герой (новели? роману? есе?) плив, що почував, як готувався до самогубства, чим жив до того. Десь на одинадцятій чи дванадцятій варіації розповіді текст на слові «застрелився» обривався.

Яніна відразу здогадалася, хто автор цього дивного тексту. Коли ж прочитала ще раз, то збагнула й інше — навіщо їй прислані ці п'ять сторінок набраного на комп'ютері тексту. Їй пропонували включитися у гру — гру із власним життям, боротьбу із неспроможністю жити і водночас відчайдушним сподіванням на порятунок.

Але що вона могла запропонувати у відповідь? Своє розуміння? Співчуття? Душа її мовчала. Розум казав: це має статися, не заважай, якщо ти спробуєш його порятувати, на цьому світі лишиться одна механічна людська одиниця на ім'я Сильвестр Васильчук, яка ходитиме на роботу, читатиме лекції, але то вже буде інший Сильвестр.

«Це моя спроба виправдатися», — подумала Яніна.

Але щось її таки стримувало. Незвичність характеру, особи Сильвестра все ще (все ще?) притягала її. Вона фізично відчувала, що десь там йому боляче, дуже боляче. Яніна нічого схожого на кохання не почувала до цього чоловіка. Знала, що й він байдужий, або майже байдужий до живопису (шедеври мені все одно недоступні, щоб їх мати, казав він), як і до побуту, до політики, техніки і до багатьох речей на світі, окрім слів, слів, слів, гри в слова і намагання за їхньою допомогою цей світ не так досягнути, як перетворити у щось інше, ніж він є насправді, у реальність, яка була б уявною і в той же час зримішою за те, що бачимо довкола і сприймаємо. Такий Сильвестр мусив завершити твір, який писав і водночас намагався перетворити (чи не вперше) в реальність справжню, єдину, яка й буває, нехай і ціною свого життя.

«Я таки намагаюся виправдатися», — подумала Яніна.

«Нехай, — подумала вона далі, — нехай і так, я не заперечуватиму. Світ справді йому, як і мені, байдужий. Тобто він може бути небайдужим. Але тільки тоді, коли ми проникаємо всередину його. Тепер же ми обоє схожі на птахів, котрі підлітають до будинку, до якого прагнуть потрапити. Вони бачать те, що відбувається всередині будинку, — затишок, зерно, руку, на яку мають сісти, — але на шляху треба подолати перепону. Перепона прозора, майже невидима. Схожа на скло. А може, це й справді скло. Скло, об яке б'ються крильми ці двоє птахів. Скло, яке їм не подолати».

Потім вона поїхала у Вербку, де зустріла Ніну, котра також приїхала до матері. І Ніна буденно, спокійно (все ж голос в якийсь момент здригнувся) сказала: в її чоловіка невиліковна хвороба, білокрів'я, він уже згоряє, порятунку нема, вона хотіла б порятувати Георгія, але хворобу можна хіба що відсунути. А після його смерті вона мусить

вийти заміж (не дивися так на мене, сестричко, у мене велике господарство, діти). І вона зробить (так і сказала — зробить) своїм другим чоловіком Сильвестра.

— Навіщо? — спитала Яніна.

— Можливо, тому, що він мене досі любить.

— Ти переконана?

— Принаймні я в це вірю.

— А ти?

— Це не має значення.

— А що тоді має?

— Можливо, те, що його треба повернути до реальності. Такі, як Сильвестр, несуть загрозу цьому світові. І такі, як ти, теж.

— А такі, як ти?

— Ми просто живемо в ньому. Даємо можливість світові споживати, як тепер модно казати, екологічно чисті продукти. Народжуємо дітей, і ці діти народять також дітей. Ми — частина великого ланцюга життя. Каторжно працюємо і вміємо веселитися. Втрачаємо близьких, як незабаром я втрачу свого чоловіка... І продовжуємо жити до самої смер...

— Замовкни! — не витримала Яніна.

— Насправді тобі байдуже те, що я кажу, — молодша сестра ледь-ледь посміхнулася. — Байдужа доля Сильвестра і моя а може, і твоя власна. Ну, зазирни в душу, якщо вона є в тебе, і скажи, що це не так. Боязко?

«Найгірше те, що вона тоді сказала правду, — подумала тепер дорогою Яніна. — Може, зупинити машину, доки ще не пізно? Якщо

пролунав постріл, то я побачу хіба трупа...»

Вона не спинила машину. Сказала Вікторові, що можна їхати швидше.

— Поглянь на спідометр, — відповів їй Віктор Старовський, — я й так витискаю, що можу.

28

— Чому я його не зупинила? — сказала в іншій машині Ліда. — Чому я робила не так, як я хотіла? Чому?

— Що ти могла зробити для чоловіка, який тебе покинув? — Едуард торкнувся її руки. — Він тебе покинув, і прийшла пора розплатитися за цей гріх. Він і розплатився. Сам, що робить йому честь.

— Ти наче не хочеш його порятувати...

— Хочу. — Віктор збільшив швидкість. — Дуже хочу. Тоді й ти належатимеш мені. А взагалі я чомусь певен, що такі люди, як твій колишній чоловік, не здатні на самогубство.

— Чому?

— Згоден, що він бачить життя не так, як ми. Але він усі ці роки, пошлемося на твої слова, втікав від життя і водночас приймав значною мірою його правила. Той, хто втікає, смерті собі не бажає. Інакше здався б на милість переможця.

— Переможець — це хто? Смерть чи життя?

— Швидше — життя.

Далі вони їхали мовчки. Ліда думала про те, що вона досі любить, любить, любить (кохає, кохає, кохає до безтями) Сильвестра, Славіка, того, хто її зрадив, хто вчинив дико, абсурдно і ще раз дико. Кого вона розуміє. Чи намагається зрозуміти. Думала про слово, дане

Едику, — вийти за нього заміж. Про смерть своїх химер щодо двох доньок. Коли зникли ці химери, щось вмерло в її душі, умерло назавше, назад не повернеться, невже це пов'язане з від'їздом Сильвестра? І хто вона насправді — Ліда чи Ліра? Як хочеться стиснути пальцями скроні й заплющити очі. Як хочеться швидше приїхати до того озера і водночас хочеться, аби дорога не закінчувалася.

Це відчуття навідувалося до неї вже не раз.

Бажання побачити Сильвестра й бути далеко від нього було страхом, який брав за плечі, притуляв до себе, і вона, тремтяча, наполохана, мов спіймане в сильце пташа, казала собі: «Далі вже не треба поспішати, не треба навіть жити».

А проте жила. А проте — кохала.

Тепер дорога була настільки нескінченною, наскільки Ліда могла уявити. Вона відсувала й відсувала її і вже стояла біля її краю. Там, де стояв, лежав, умирав Сильвестр.

Цієї миті їхню машину обігнала інша. Ліда поглянула вліво, і жінка, що сиділа в цій машині, здалася їй знайомою. Десь вона її бачила. Ліда здригнулася — це ж та, що назвалася янголицею, що знала геть усе про Сильвестра. Вона... Вона також їде до того озера, до того острова?

— Обжени, будь ласка, цю машину, — сказала Ліда.

— Навіщо? — спитав Едуард.

— Так треба. Там... Я знаю жінку, яка їде в тій машині. Вона також їде до того озера.

— То й що? — здивувався Едуард. — Разом приїдемо.

«Але ж... Чому вона їде? Вона також кохає Славіка? — подумала Ліда. — Як же я раніше про це не здогадалася?»

— Я прошу тебе — наздожени їх. Наздожени і зупини, — Ліда майже кричала.

— Спробуємо.

Едуард збільшив швидкість. Відстань між машинами почала скорочуватися. Але вдалося наздогнати і почати переганяти лише на вулиці в Ковелі, місті, за яким треба було повертати вліво, щоб потрапити до того лісового озера.

— Перегородити їм дорогу? — спитав Едуард.

— Так, — сказала Ліда і відразу спохопилася: — Тобто не треба.

— Не треба?

— Так, — сказала Ліда. — Не треба. Я думала... Але мені нема чого їй сказати.

— Їй — це кому? — Едуард поглянув допитливо і, як Ліді здалося, трохи насмішкувато.

— Жінці в тій машині.

— Яка їде туди, куди й ми?

— Так.

— Цікаво, — сказав Едуард вже начеб іншим голосом — співчутливо чи що. — А що пов'язує тебе з цією жінкою? Вона була коханкою Сильвестра?

— Не знаю. Швидше всього — ні. Хоча я нічого насправді не знаю. Коли вона приходила до мене, то назвала себе янголом. Янголицею.

— Янголицею? Гм...

— Так вона тоді назвалася.

«Ця жінка, — подумав Едуард і поглянув на Ліду. — Ця жінка буде мені доброю дружиною. Дружиною і подругою. Треба тільки позбавити її від химер. І врятувати чоловіка, котрий там справді помирає. Хоч би він не помер, бо інакше вона не зможе жити з комплексом вини».

Далі вони їхали знову мовчки. Едуард мав карту, тож знав, куди й де звертати. На лісовій дорозі машина, що йшла попереду, несподівано спинилася.

— Зупинися, — сказала раптом Ліда.

Її вже була пропасниця. Едуард спинив машину, сидів поруч і не знав, що робити. Над лісовою дорогою, на якій спинилися дві дороги легкові іномарки, стояла густа, аж дзвінка тиша. Така густа, що не було чути ані шелесту листя, хоча крони дерев нависали над дорогою, ані якогось щебету птахів — усього того, що мало б порушити цю тишу, посеред якої люди стояли перед вирішальним вибором свого життя. Коли вони вийдуть з машин, спочатку чоловіки, а потім і жінки, станеться те, що й мало статися: Едуард впізнає у Яніні одну з своїх колишніх коханок, а Ліда зустрине свого колишнього однокласника, нині доволі успішного художника Віктора Старовського.

29

— Я допомагала тобі чим могла і нічим не дорікнула, — сказала Ніна. — Ти не почув від моїх дітей жодного поганого слова.

— Так, — згодився Сильвестр.

— Толик навчав тебе, як водити трактора, комбайна, машину, як ремонтувати.

— Так, — підтвердив Сильвестр.

— Я переконувала і дітей, і сусідів, що ти всьому навчишся, що з тебе вийде справжній господар. Я хвалила тебе і в очі, й позаочі.

— Я знаю.

— Тобі не дорікнув ніхто з родини Георгія... Більше того, вони приймали тебе як свого, майже кривного.

— Спасибі тобі.

— Я не вимагала від тебе особливих подвигів у ліжку, розуміла, коли ти стомлювався, а стомлювався ти часто, що було природно в твоєму становищі...

— Вибач, — сказав Сильвестр.

Він чомусь затято ховав під час цієї розмови під столом свої потовчені пальці — кілька невдалих ударів молотком, а ще шрам, коли ножівка зірвалася. Він подумав про своє загоріле цього літа — вперше за стільки років, — загрубіле і таки помітно змужніле тіло.

«Зрештою, втома фізична була, але я почав звикати, навіть долати її, — подумав Сильвестр. — Але причина навіть не в моєму невмінні, не в тому, що зникли мої почуття до Ніни, вони навіть почали знову народжуватися...»

— Ти мене зовсім не слухаєш, — почув він Нінин голос.

Він подивився на неї. Час її, звісно, змінив. Як і його. І все ж ця сорокадворічна жінка була ще досить привабливою, навіть дуже привабливою і вродливою. Особливо коли зважити, як вона себе навантажувала.

Крізь відчинене вікно у їхньому (їхньому чи її?) будинку долинав запах яблук: нарізані на тоненькі скибочки, вони сушилися якраз під

вікном.

«Яблука доспілі, яблука червоні...», — пригадалося йому.

Хотів запитати, чи пам'ятає Ніна цього вірша Рильського.

І відчув — нема потреби питати про це. Запитання було б недоречним і фальшивим.

У цьому світі місце — справжнім яблукам і їхньому п'янкому запаху. Його навіть не помічають, цей запах.

Він природний, він частинка, власне, природності цього світу. Єднати яблука з почуттями — справа поетів, людей зі світу зовсім іншого.

— Я все розумію, — сказав він.

— Навіщо ти приїхав? — спитала Ніна.

— Запитай щось легше.

Він устав і вийшов. Ніна пішла за ним. На подвір'ї вона раптом притулилася до його плеча.

— Присмак нашого щастя вийшов гіркуватим, — сказала вона. — Не ображайся, будь ласка. Цьому дому справді потрібен господар.

— І ти його вже знайшла...

— Знайшла, не ображайся, але не в цьому річ. — Вона подивилася Сильвестрові в очі, й він пригадав її давнійдавні погляд — у класі, в школі. — Чуєш, як пахнуть яблука? Пам'ятаєш, у Рильського: «Яблука доспілі, яблука червоні...», звичайно, пам'ятаєш.

30

Я вирішив писати цей щоденник, бо інакше збожеволію від самотності й розпачу на цьому маленькому, проклятому, забутому Богом і людьми острові. Насправді ніякого щоденника нема. Де б я взяв на цьому острівці посеред лісового озера папір і ручку, не

кажучи вже про ту велику блискучу штуку, яку люди називають комп'ютером (звідки я знаю про цю штуку?). А якби й знайшов якимсь дивом, то хіба зайці вміють писати?

Втім, якщо я можу ось так думати, то напевно зумів би й писати. Але ні паперу, ні ручки нема. Тому я змушений буду подумки складати текст, запам'ятовувати його, тоді кілька разів повторити, щоб не забути. Наступного дня я складатиму новий текст, знову запам'ятовуватиму його, повторятиму. Заодно повторятиму й текст попереднього дня. Господи, думаю я, але із кожним новим днем кількість, розміри тексту зростатимуть. Мені доведеться запам'ятовувати все нові й нові слова і речення. Скільки їх буде? Це ж каторжна робота, від якої можна справді збожеволіти, від якої напевне розпухне моя бідна заяча голова.

* * *

Десь там люди йдуть чи їдуть, а я тут сам, сам, сам... Чому я побоявся і за прикладом Пінги не здався їм? За що я боровся, невже за цю самотність? За самотність?! Коли я побачу мою любу Пінгу?

* * *

Коли люди припливли і забрали цього чоловіка, чому Пінга вирішила плисти з ними? Про яке кохання до нього вона казала? Чому я не відважився плисти з ними? Я уявляю, як цей чоловік несе Пінгу на руках, тулить її до грудей, в яких зяє велика дірка. Крізь цю дірку можна побачити небо, простір і, як я подумав раптом, самого себе? Кого ж бачить Пінга і куди несе її цей чоловік? Я бачу якесь село, будинки, багато людей, він приходить і щось говорить до них. Слова зримо зависають у повітрі, їх можна прочитати, але люди їх не розуміють. Дивно, що не розуміють.

* * *

Це вже третій день. Я гасаю по острові, я, самотній і покинутий, не знаю, що мені робити. Пригадую наші найкращі хвилини, проведені на цьому острові. Наше самотнє кохання, народження зайчат, появу хлопця й дівчини, полювання на нас, потім те, як приплив цей дивний чоловік, що вирішив чомусь застрелитися саме на цьому острові. «Який сенс у цих подіях, яка прихована пружина?» — питаю я себе. Знаю, що вона мусить бути, але знайти її не можу.

* * *

Яка гірка трава на цьому острові! Трохи пожував і виплюнув. Як я раніше не помічав цієї гіркоти? Якби вовк Сільвер був розумник, він би приплив і з'їв мене. Я б не став навіть утікати, хіба б трохи побігав для годиться.

* * *

Сидів на краю острова. Пінги на тому березі не видно. Невже вона забула про мене? Отже, вона зрадниця, вона мене й не кохала?

Я раптом побачив, як вона біжить лісом. Вона чи істота, схожа на людину? Так, це біжить жінка — вже не молода, з розпатланим волоссям, з перекошеним від жаху чи розпачу обличчям. Отже, це за нею женеться Сільвер? Я бачу його роззявлену пащу — він ось-ось наздожене цю жінку. Жінку, яка насправді є моєю Пінгою...

Я кричу, я хочу, щоб мій крик спинив вовка, що має з'їсти Пінгу, але хіба хтось у цьому світі здатен почути заячий крик?

31

Щоденник лишився недописаним. Недодуманим. Стерся. До острова підпливав човен, в якому сиділо двоє чоловіків. Півгодини тому вони виловили цього човна і вилили з нього воду. Затулили дірки. На

березі озера стояло двоє жінок. Їх пронизували ненависть одна до одної і почуття до чоловіка, який лежав на острові.

Останнє марево Сильвестра зникло, ледве його руки торкнулася рука Едуарда. Важким зусиллям волі Сильвестр розплющив очі. Над ним схилився незнайомий чоловік.

— Хто ви? — прошептав Сильвестр.

— Слава Богу, він живий, — сказав Едуард.

— Він живий, живий! — крикнув Віктор Старовський до Яніни і Ліди.

Його гучний радісний голос відбився луною об стіну лісу і наполохав чайку, котра знялася над водою. Над поліським озером стояв погожий літній день, вперше того року вагітний спекою.

А тепер уявімо, що поранена і зболена душа Сильвестра переселилася в цю чайку. Бідний птах заквилив над озером так, що двоє чоловіків на острові й двоє жінок на березі здригнулися.

Чайка-душа квила про неможливість бути щасливим у цьому грішному й недосконалому світі, якщо ти істота мисляча, а не стеблина, котра розмовляє. Це відчуття особистого нещастя і дисгармонії у Сильвестра з'явилося рано, надто рано. Його душа плакала від неможливості досягти того, що і є в принципі ідеальним, — людського в стосунках між людьми, правди у першопричинах цих взаємин, а не лише меркантильних інтересів. Але оскільки завжди перш за все промовляти ме їхнє егоїстичне «я», хай і замасковане чи то нашаруванням цивілізованості, чи хитрістю, то людина щасливою бути не може. Зрештою, протилежність егоїзму — здатність до самопожертви — це теж тільки продукт людських

уявлень і комплексів, у кінцевому підсумку — страху перед життям як таким і його труднощами та викликами.

Сильвестр, як міг, маскувався в цьому чужому для нього світі. Його маскою переважно було слово. Слово, в якому шукають прихистку, хто не може просто жити — примножувати матеріальні статки, утверджувати себе за рахунок інших, творити власний п'єдестал, довкола якого мусять стояти переможені — колеги по роботі, родина, близькі, друзі й вороги. Підносити себе грошима й посадами.

Ось про що квила душ-чайка. А ще про те, що мусить бути в світі щось вище за просту логіку стосунків, навіть за гру в бісер, яку вигдав з відчаю перед неможливістю гармонії і справедливості в реальному житті німець Гессе.

Творячи життя як твір і твір як життя, він і приплив на цей острів. Про неможливість виграти битву, яку програв Сильвестр Васильчук, теж квила чайка-душа.

І про те, що його професія, його стиль життя — існування, творчості — насправді є лише одним з проявів цього самого життя — не більше й не менше.

Але, врешті-решт, вона мусила повернутися з неба туди, куди й належало їй повертатися, доки людина існує на цьому світі, — до людського тіла.

Тіла, що лежало в човні, який плив до берега, де стояли дві жінки, котрі це тіло намагалися любити.

Чайка над озером нарешті затихла.

— Пам'ятаєш, Вікторе, коли ти мене проводжав востаннє?

— Ти хочеш сказати — вперше і востаннє?

— Нехай так. Пам'ятаєш?

— Випускний? Ні? Раніше? Це було навесні?

— Згадай, прошу тебе, згадай. Я стою посеред цієї зустрічі.

— Довкола зима? Заметіль? Я зустрів тебе біля твого будинку. Ти змерзла, геть посиніла, і я відігрівав твої руки.

— А осінь? Згадай ще осінь... Я тоді збирала листя.

— Лідо... То була весна. Прокляття. Ти плачеш? Ти плачеш через таку дурницю? Лідо! Тоді між нами ще нічого не було.

— А зараз? Я хочу додому, Вітю.

— Додому? До тебе чи до мене? Чи до Едуарда?

— До себе. До Славіка. Вибач. Ходімо?

— Едуарде, я повинна тобі признатися у страшному гріхові.

— Гріхові? Великому? Ти когось убила, Яніно?

— Ні. Це ще гірше. Набагато гірше.

— Гірше?

— Так. У мене є син. Десь є син. Я його колись покинула. Ти мене чуєш?

— Ти покинула сина?

— Його в мене забрав батько. Це не міняє справи. Мій син десь далеко, так далеко, що я не можу ні дійти до нього, ні доїхати, ні долетіти на крилах уяви.

— Заспокойся і розкажи все по порядку. Ти не вигадуєш?

— Ні. Ні. Ні. Я підла, підла, підла тварюка.

— Яніно! Яночко!

— Едуарде, до мене йде мій син. Син, розумієш? Де ми з ним зустрінемось? Чого ти мовчиш?

— Будемо шукати разом. Хто його батько?

— Батько? Тоді був вечір... Випускний вечір. Не мій. Сильвестра.

— То батько — Сильвестр Васильчук?

— Ні. Ти нічого не розумієш.

— Яніно, тихо. Якщо ми зустрілися...

— Якщо ми зустрілися. Хіба ти мій син?

— Яніно! Не йди, Яніно!

— Вітю, та весна десь посеред нас. Поміж нами. Як дорога з безперервним рухом, як річка, на якій нема кладки.

— Отже, все ж весна... Ти все ще кохаєш свого чоловіка? Але ж Сильвестр зрадив тебе.

— Відколи ми його врятували, я його не бачила. З лікарні він утік. Хтось мені казав, що він бомжує і пише якусь книжку. Щось фантастично-філософське. А є чоловік, який пише книжку про самого Сильвестра.

— Отже, тебе цікавить його доля?

— Когось же мусить вона цікавити. Він самотній і безпорадний. Він справді як той острів посеред лісового озера. Я теж тепер на такому острові. Я щодень подумки вирушаю до нього і не можу прийти. Як мені це зробити?

— Зате ти прийшла, щоб мені це сказати?

— Ні, я прийшла до тебе, як до того Віктора, Віктора Старовського, який може мене порятувати.

— Від цього нема порятунку, Лідо. Це життя. У тебе своє, у мене... У мене теж твоє, але тобі потрібне інше життя. По суті, ти щаслива людина, моя Лідонько.

— Авжеж, щаслива. В тій річці розлита гіркота, якої не перепливати, в якій можна хіба втонути.

— Ось ти й почала шлях вздовж берега. А я на протилежному боці.

— Ти вважаєш, я йду до нього? Я йду до нього? Простягни мені руку, Вітю.

— Яніно, ми шукатимемо твого сина й обов'язково знайдемо його.

— Коли? До того ж... До того ж, Едуарде, я боюся цієї зустрічі. Прагну і боюся. А ще боюся, що можна все життя шукати і не знайти. Можна спокутувати... і чи зможу я спокутувати?

— Якщо прагнеш — треба шукати.

— Господи, невже я тільки все життя намащувала стежку, на яку тепер боюся ступити? Що ж тоді було до цього дня? Було? Це реальність? Чи сон — я теперішня?

33

П'єса уяви на 1 дію, 1 картину

Ніч, жінка, дитина

Н і ч. Я зазираю у душі, зазираю і тобі, о жінко. Ти плачеш? Ти, що володієш найбільшим скарбом?

Ж і н к а. Облиш мене, будь ласка. Доки не прокинувся мій синок, моя кровиночка, я хочу побути на самоті.

Н і ч. Самоти ти якраз боїшся. От і зараз ти вигадала мене.

Ж і н к а. Але ж ти реальна. Я можу доторкнутися до тебе рукою. Яка ж ти холодна.

Н і ч. Холодна? Тоді ти плутаєш мене із смертю. Не бійся. Я жива.

Ж і н к а. Кажи, не мовчи.

Н і ч. Справжня самота там, за вікном. Я йду, чорна і непомітна.

Ж і н к а. Чорна і непомітна... Кажи далі.

Н і ч. Я йду і огортаю душі.

Ж і н к а. Я колись любила вірші. Ну, добре, намагалася любити. У рядках, які складаються наче самі собою і запам'ятовуються, була якась таємниця. (Тихо.)Зоря моя вечірняя, зійди над горою, поговоримо тихесенько в неволі з тобою...

Н і ч. Неточна цитата.

Ж і н к а. Що?

Н і ч. Ти неточно процитувала Шевченка. Той, від кого в тебе дитина, тобі б не пробачив.

Ж і н к а. Моє серце чує, що він живий. Адже він... живий?

Н і ч. Так. Але що тобі з того? Він далеко звідси. Його душа мовчить. Він завмер, наче тінь, що вмирає з настанням темряви. Настанням ночі.

Ж і н к а. Але ж ніч не вічна.

Н і ч. Ні. Тут ти маєш рацію. Але той, про кого ти говориш...

З темряви виступає силует Сильвестра.

С и л ь в е с т р. Те, що я пишу зараз, потрібне лише мені самому. Досі я рятувався у слові, у словах. Тепер мій крихкий прихисток розсипався. Я кличу когось до себе в душу, але хто це? Ніна? Ліда?

Яніна? Та дівчина, з якою я був близьким, перед тим як плисти на острів? Те, що я пишу тепер, починається з мого видіння, там, на острові. Коли я із зайцем (чи точніше, зайчихою) на руках вирушаю з острова. У моєму тілі видно той отвір, який ніколи не заросте. Спроба жити іншим життям ні до чого не привела. Але й повернутися до того, що було до острова, я не можу. Зі мною йде лише моя уява, єдине, що в мене лишилося. Та й цей мій текст колись закінчиться. Ось я відпускаю зайчиху...

Ж і н к а. Хто це? Чий це голос? (Сильвестр зникає. Пауза.) Я була... Я була близька з ним тілом. От і все. Що ж це таке? Час наче завмер. Куди ж і ти зникаєш? Де ти?

Н і ч. Я розчиняюся в тобі. Уяви собі, що простір довкола тебе — це ти жива... А в мені плачуть тисячі таких, як ти. І все ж я тільки жінка. Безтілесна, розмита темрявою. Нічого не чую. Ніхто нічого не промовляє. Обізвися, жінко. Ти схожа на мене. Викинь своє дитя. Навіщо тобі серед ночі його плач і твоє безсоння? Мовчиш? Не маєш що сказати? Та ти мене зовсім не слухаєш. Тоді ти не слухаєш саму себе й це життя. Зараз я візьму на руки твого хлопчика.

Ж і н к а. Я чую тебе. Ні! Ні!

Прокидається і починає плакати дитина.

Н і ч. Тепер вона говоритиме з сином. Нарешті.

Дитина плаче дедалі голосніше.

Ж і н к а. Мій маленький, мій синочку, спи. Який же ти неспокійний, мій сину... Може, ти боїшся, що тебе приїдуть і заберуть, як було домовлено? Не бійся, ніхто не приїде, нас не знайдуть, ми так далеко, я зробила все, щоб заховати наші сліди... Я тебе не віддам ні за які гроші. Ти знову глипаєш на мене своїми великими сірими оченятами.

Це я, твоя мама, Світлана. Мама, яка хоче, аби серед цієї безсонної ночі хтось постукав у нашу шибку, на цьому краю світу. Я знаю, хто то має бути. Але хто здогадається, що нас треба тут шукати? Я все правильно розрахувала, синку, — найменше нас шукатимуть у глухому селі, у старій напіврозваленій хатині, яку я купила за такі мізерні гроші, за шість кілометрів до лісового озера, на березі якого зачалось твоє життя. Спи, синку, десь блукає твій сон, він незабаром прийде до тебе, бо я бачу, як його намагаються загнати до нашої хати двоє зайців з дивними іменами — Пінга і Понг.

Частина третя

Порятунок

Хай проститься нашому брату Сильвестру сотворене ним, а також приховане.

Припис невідомого ченця на тексті Сильвестра Печерського

1

Сильвестр Печерський, прозваний ще Сильвестром Слухняним, Сильвестром Покірливим, Сильвестром Праведним, був звичайним ченцем святого Успенського Києво-Печерського монастиря, що став пізніше лаврою, де провів майже все свідоме життя. Прославився саме своєю слухняністю і покірливістю — охоче виконував будь-яку, навіть найважчу і найбруднішу роботу (скажімо, чищення монастирських і білямонастирських клозетів), навіть сам шукав її. Виконував роботу й за інших, варто було комусь попросити чи хоча б натякнути, а то й побачивши, що якийсь брат копає город, вириває бур'яни чи згрібає листя, міг підійти й сумирно-благочестиво поклонившись та поцілувавши руку, а то й кінець ряси, якщо то був поважний старець, брався мовчки допомагати. Відверто кажучи,

декотрі з монастирської братії навіть зловживали і користалися з цієї покірливості й слухняності брата Сильвестра, змушуючи його виконувати роботу за себе. Та він жодного разу не збунтував, не спротивився, а, здається, навіть охоче робив усе за інших.

Коли ж до монастиря приходили паломники, Сильвестр пропонував їм свої послуги — піднести щось, показати дорогу до тієї чи іншої церкви, до відомого ченця чи й ігумена, або ж до нічліжки та осель біля обителі, в яких можна було переночувати, якщо місце у нічліжці не виявлялося.

Коли ж роботи не було, йшов Сильвестр до котрогось із храмів, ставав у храмі чи біля його порога на коліна і ревно молився. А як пізно ввечері вертався до своєї келії, також ставав на коліна й молився, доки на колінах не засинав і вже сонним звалювався на бік на глиняну підлогу. Рідко коли, хіба на великі свята, відважувався він прилягти на свою дерев'яну лежанку-лавку.

Саме за цю слухняність, благочестивість і якусь геть самозреченську покірливість і був Сильвестр згодом канонізований.

Та крім цих згадок про слухняність і покірливість (один з братів якось наказав Сильвестрові десять разів обповзти довкола обителі на колінах, і той це зробив) лишився по смерті Сильвестра документ, якого знайшли в його келії. То був записаний дрібним нерівним почерком (Сильвестр знав грамоту змолodu і коли не молився і не працював, доволі багато читав, а Біблію та наявні у лаврі житія святих знав напам'ять) дивний текст на сувої невідомо де ним взятого доволі добротного паперу. Текст цей викликав велике здивування. Він зберігся і був навіть включений до переліку творів ченців, за довгу історію лаври будь-коли написаних, хоча згодом істинність описаного й почала викликати сумнів, і пізніші з дослідників так званих

додатків до Києво-Печерського патерика почали вважати його просто художнім твором, своєрідним оповіданням-притчею. Та перш ніж навести цей текст, зауважимо, що, як записав чернець-літописець, ровесник Сильвестрів, той якось, років за п'ятнадцять до того, як відійти у ліпший із світів, таки зникав кудись із монастиря. На цілий рік, а то й більше. Що, як пише цей чернець, «навіяло неблагочестивий сум на деяких ледарів із нашої братії».

2

«Перш ніж відійти із цього світу та віддатися на ласку Божу, я, Сильвестр, недостойний інок святої обителі Києво-Печерської, мушу розказати братам своїм по вірі про те, що мучить мене ось уже півтора десятка літ. Вважаю те, що трапилося, великим дивом Божим, до виконання якого було сподоблено і мене недостойного.

Року від сотворіння світу Божого 6683го, а від народження Христа 1175го мене було покликано до старця-схимника Іосафа, прозваного Добромудрим, який мешкав самотньо в келії на дальніх печерах. Отець Іосаф, коли я зайшов та смиренно опустився на коліна біля ложа, з якого він уже не міг встати, благословивши мене, повідав про дивне видіння, що явилось йому минулої ночі.

Наче з'явився йому інший старець, суворий і сивий, та повідав, що десь там, далеко на заході від стольного града Києва, серед суворих лісів, у краю, де багато озер, на острові посеред озера живуть зайці. Ще позаминулої зими, втікаючи од вовка, двоє зайців — очевидно, заєць і зайчиха — опинилися на тому острові. Там і лишилися, бо боялися назад, до лісу, вертатися. А потім почався льодостав... Минула ж зима виявилася геть тепла і безсніжна, отож льоду на озері не було. Тепер зайців на маленькому острівці посеред лісового озера до двох десятків. Вони вже обгризли майже всі дерева й кущі і з'їли

всю траву. А оскільки за всіма прикметами і цьогорічна зима має бути теплою, то зайці не зможуть перебратися на берег до лісу, й загрожує їм голодна смерть.

— Порятувати від якої можеш лише ти, брате Іосафе, — сказав той старець із видіння.

— Але як же я зможу порятувати їх, коли я старий і немічний? — відказав Іосаф і заплакав від безсилля. — Я навіть не можу встати з цього лежака.

— Тоді ти мусиш послати когось замість себе, — сказав старець із видіння і зник.

Ось таке розповів мені брат Іосаф. І повідомив, що для тієї подорожі він вибрав мене. Якщо я згодний, то він, скромний брат Іосаф, попросить дозволу й благословення в отця ігумена.

Я, звісно, згодився, й через два дні після отримання подвійного благословення — братові Іосафові й мені грішному — вирушив у дорогу. Ігумен спершу вагався, чи не є це видіння якоюсь диявольською спокусою, але що брат Іосаф мав серед братії та прочан добру славу, то вирішив, що не зашкодить спробувати перевірити, а коли видіння про зайців підтвердиться, то добре діяння може принести монастиреві нову славу. Був навіть прикликаний наш укладач карт, який виконував замовлення й самого князя, Досифей. Він намалював мені на старій шибрі (шкірі. — Авт.) маршрут, написавши ті міста, крізь які маю йти. За його словами, найліпше мандрувати південнішим шляхом, який приведе до княжого міста Володимира, а тоді вже від нього повернути на північ.

Після вранішньої молитви, погожого осіннього дня вирушив я в дорогу. Погожий день, коли світило ясне сонечко, особливо гарно

освітлюючи перші позолочені листки, видався мені доброю прикметою, хоча признаюся, що коли озирнувся востаннє на бані святого храму Софії, то щось стислося в грудях, і я подумав, що, може, бачу їх востаннє.

Не буду описувати мою подорож, яка тривала майже п'ять місяців. Не якась то велика дивина — мандрівка такого нічим не примітного інока, як я, Сильвестр недостойний. Скажу тільки, що проліг мій шлях через Білогірод, далі на Котельницю й Ізяславль, а тоді повернув я на північ до Корчеська, а звідти через княжі міста Дорогобуж, Пересопницю і Лучеськ дістався до самого славного Володимира. Звідти вже повернув, як і радив брат Досифей, на північ, через Турійськ і Угровськ дістався до того краю віковічних лісів, боліт і озер, про який братові Іосафу казав старець із ви діння.

Йшов я переважно пішки, раз тільки підвезли мене боярські люди поблизу Пересопниці та за Лучеськом слуга князівський змилосердився та на воза свого посадив. Ночував я де доведеться — в смердських та міщанських хатинах, при княжих дворах, монастирях, а найчастіше в лісі чи й у полі, якщо траплялися копиці пізньої отави. Звідав осінній дощ, і холод, і сніг, геть збив мої убогі постели, двічі нападали й відпускали лісові розбійники, але гріх скаржитися — багато разів ділилися зі мною останнім шматком хліба й цибулиною та навіть лісовим медом добрі люди. Багато чудних історій про дива Господні та звичаї тамтешні почув я. Йшов день за днем, а то й уночі, скільки сил стачило, за винятком хіба того тижня, коли біла мене пропасниця та кашель душив. То якраз перед Лучеськом було, спасибі Богу нашому і святій Богородиці, виходила мене добра молодиця, вдова одного місцевого боярина, що смердючим борсучим смальцем груди, як вона розказувала потім, натирала та

липовим напоєм поїла. За те, що торкалися мене, монаха недостойного, руки жіночі, я благав Господа простити і в дорозі й відмолював сей гріх після повернення. Жінка та, Яніна, просила навіть, аби лишився, доки цілком не виздоровію, признаюся вам, братіє, не зовсім чистий був її погляд, коли дивилася на мене при прощанні, пробувала й розказати мені про долю свою жіночу, а тепер удовинську, та я обіцяв, що буду за неї молитися і просити святу заступницю нашу Богоматір, аби дарувала їй чисту до лю і душу.

Я, коли покинув її обійстя, йшов і йшов, мене періщив дощ, але того дня я не ховався від нього. Я думав про почуте від моєї рятівниці, болярської вдови Яніни.

Назвали її так на честь бабусі, яку вподобав у лаському краї княжівський дружинник. А саму Яніну взяв за жону болярин Зорислав Заседа. Та на біду, вподобав її князь тамтешній Мстислав. Став подарунками обсіпати та до кохання таємного схилати. Яніна відмовила і раз, і вдруге, і втретє. І ось якось приходить увечері її чоловік похмурий та явно під хмелем. Коли ж Яніна взялася розпитувати, признався, що князь обіцяв його вельми наблизити до себе, правою рукою зробити, подарувати кілька сіл, що безпосередньо до його княжої вотчини належать. Але має за це вмовити Яніну, аби стала княжою полюбовницею.

Промовила тоді Яніна, що коли має шлюбне ложе з обома ділити, то хай ліпше її чоловік законний уб'є одразу. Почувши мову таку, болярин повеселів і велів у дорогу збиратися. Ліпше вони в чужий край поїдуть, скитальцями стануть, ніж наругу терпітимуть.

Швиденько склали пожитки і на світанку рушили в край чужий. Та не від'їхали і пару верстов од обійстя, як перейняла їх князівська варта

на чолі з самим князем. Князь Мстислав звинуватив болярина у зраді, у начебто замахові на його князівське життя.

Привезених до князівського палацу Зорислава і Яніну кинули в темницю, де наступної ночі князь на очах у її чоловіка, припнутого ланцями до стіни, згвалтував Яніну і робив так ще кілька ночей. Доки не збожеволів чоловік, а Яніна не посивіла.

Я йшов, і здавалося мені, що то я ланцями до тієї стіни припнутий, і пекло мені вельми у грудях, а перед очима моїми — очі інші, великі жіночі, поставали.

Мушу, брати мої, перш ніж перейти до головної частини розповіді, признатися у ще більшому гріхові. У монастирі Святого Миколая, неподалік від Володимира, де я заночував, спізнався я з іноком Григорієм, котрий другого дня взявся проводити мене, аби показати мені подальшу дорогу. Ми йшли довго, мало не півдня, говорили про різні речі — Святе Письмо й наші монастирські та столичні звичаї, котрі вельми цікавили брата Григорія, про ті міста, які мені доводилося пройти. Він же розказав, що, перш ніж монахом стати, був князівським слугою, потім дружинником і навіть один час начальником спеціальної служби князівської охоронної, що побував у землях галицьких, угрських і лаських, а по Русі теж помандрував, супроводжуючи князів Ізяслава та Мстислава, був у Турові, Пінську й навіть Новгороді. Мав жону, котру застав, вернувшись одного разу з поїздки дочасно, із болярським слугою молодим, і що призналася жона, коли взявся її допитувати, погрожуючи живою в землю закопати, про інші свої гріхи.

— Не убив я її, навіть не бив, як належало, — сумно сказав мені брат Григорій. — Після того відпустив на всі чотири сторони, князя просив не карати її за перелюб, вона потім з одним рибалкою

зійшлася, що до князівського столу з річки Буг рибу поставляв. А я, брате, не міг її забути, і признаюся тобі, приходив до неї, наче до любовниці, крадькома, і вона, мене приймаючи, сміялася, що її новий чоловік-сожительник ще ревнивіший од мене, тому мені треба остерігатися і приходити тільки ночами, коли вибирається теперішній її муж на дальні нічні рибалки.

Признався мені Григорій, що й він святим не був, що мав у тих далеких поїздках любовні утіхи, за що тепер картає себе вельми. Розказував, що пробував ще раз жону собі завести, та не вийшло життя, хоч із нею сина нажив. Зрештою, коли та, перша, у річці втопилася (ходили чутки, що приклав руку той рибалка, після того як спіймавтаки на перелюбі), вирішив Григорій, котрого колись Гориславом звали, піти в монастир, бо й діти вже повиростали, і вельми він у житті світському розчарувався.

Признаюся вам, брати мої, кілька разів поривався я далі піти, та щось мене утримувало. Цей чоловік, хоча статурою, як на свої роки, а було йому під шість десятків літ, вирізнявся статною, та мав якийсь страшенно знічений вигляд, такий сумний погляд, з якого просочувався аж неможливий біль, що я не міг його розповідь обірвати та самого посеред холодного розквашеного шляху покинути. Хоча стояла вже пізня осінь і випав перший сніг, який змінила сира відлига, брат Григорій був в одному літньому монаському одіянні, і, здавалося, зовсім не зважав на холод, бо дошкуляло його щось значно більше.

Так і виявилось, брати мої. Коли стали ми прощатися, сказав мені Григорій, що хоче повідати про свій страшний сумнів, про думку свою болючу. Він повідав спершу про те, що надто багато несправедливостей бачив у цьому світі, бачив, як брат убивав брата

за пару мідяків, як мати продавала дочок своїх, як боляри, служиві люди, ба й самі князі обдурюють собі подібних, не гребуючи ні підступністю, ні жорстокістю, не кажучи вже про смердів чи рабів, котрих вони й за людей не мають, а за живий товар. Бачив, що не тільки в наших землях, але й в інших ті ж самі несправедливості чиняться. А коли в монастир пішов, то дав йому прочитати один тамтешній чернець-книжник з монастирського книгосховища старовинні книги, ще з давніх грецьких та римських часів переписані. Ліпше б він їх не читав, бо постає така кривава людська історія, що людина, хоч трохи наділена сумлінням, заснути не зможе.

— Брате мій Сильвестре, — сказав мені брат Григорій, — прости мене за те, що скажу. Але, судячи з усього, ти читав, і не раз, Святе Письмо, і знаєш, що там є багато мудрих думок і втіхи для людини думаючої. Але є багато оповідей про убивства, муки й підступність та жорстокість людську.

— Для нашої ж науки і пізнання цього світу та самих себе, брате мій, — відповів я йому. — Ті, хто Бога не хотів знати та його науку, й чинили неподобно та небогоугодно.

— Може, й так, брате Сильвестре, — відповів мені Григорій. — Бо я, чесно признаюся, не раз думав: нащо Бог, якщо він всемогутній і всеблагий, допускає такі неподобства? І, признаюся, закралася у мене думка страшна. Ти ж знаєш початок книги Буття, коли Бог створює землю і все суще на ній, і коли написано, що людину Бог створив за образом своїм і подобою, на Божий образ створив. І подумав я: а що коли святий Творець цієї книги мав на увазі, що за природою, поведками своїми Бог схожий на людину, а людина — на Бога? Що коли йдеться не стільки про зовнішню подобу, але й внутрішню, а Він

такі ж має муки і такий же характер, як істоти, створені за його подобою?

Каюся, тієї миті мені хотілося б побачити перед собою образ диявола з його мерзенною подобиною, хвостом і ратицями, а може, й чимось огиднішим, хоч на мить побачити, але нічого подібного я не угледів. Переді мною стояв уже старий, ледь згорблений чоловік із поораним зморшками й мечем обличчям у чорній чернечій рясі. Мрячливий осінній дощ, що знову почався, падав на його плечі й ще більше пригинав до землі. Наче гілки старого, майже всохлого дерева, висіли руки, які вочевидь знали і зброю, і плуга, але, судячи з розповіді, вміли й гортати сторінки книг. Я подумав було, що диявол може приймати будь-яку личину, спокушаючи слуг Божих, і раптом з жахом усвідомив, що не хочу в це вірити, що переді мною просто слабка і, о горе, думаюча, мисляча людина, здатна посіяти якийсь сумнів і в моїй грішній голові. А коли не сумнів, то співчуття до неї. І ще згадав розповідь боярської вдови Яніни...

— Я думаю іноді, брате, а може, людина спроможна якось коли не ділом, то хоч словом допомогти Богові? — казав цей чоловік. — Може, ми могли б самі виправити те, що вже є? Якби ж знати, як це зробити, брате.

— Ми й маємо ставати ліпшими, й саме те є угодне Богові, — сказав я. — А все інше, брате, від лукавого. Єресь ти казав страшну. Не дано нам пізнати промисел Божий ні що до нас, ні щодо цього світу. У кожного в цьому світі є своє призначення. Вірити треба, просто вірити. А тобі каятись і молитися. Молитися і каятись. І ще нагадав я йому рядочки з послання Павла до колосян: «Тепер же відкиньте і ви все оте: гнів, лютість, злобу, богозневагу, безсоромні слова з ваших уст».

— Бувай, брате, — сказав наостанок цьому чоловіку.

— Бувай, щасливої тобі дороги, — промовив він, мовби з полегшенням.

Все ж коли я пройшов шмат в'язкого шляху, то не стримався й озирнувся. Старий згорблений чоловік у чорній одежі стояв усе на тому ж місці.

Дуже б хотілося мені тоді знати, про що він думав і чи посіяли мої слова в його душі зерно, що мало б дати нові, добрі сходи? Певне, таки посіяли. Забігаючи наперед, брати мої, скажу, що через літ десять зустрів я у Києві монаха із Свято-Миколаївської обителі, котрий був посланий у справах до нашого святого монастиря, і запитав його про брата Григорія. Я дізнався, що Григорій став схимником і в останні роки вельми прославився тим, що помагав стражденним молитвами, які зцілювали болящих. Мені навіть переслав той чернець на моє прохання кілька їх. Одну з них я запам'ятав: «А ще прошу тя, Господи, Великий і Всемогутній, допомогти рабі Божій силу набути, аби вона плідною стала і отримала сім'я в лоно своє, як отримує земля сім'я калини, горобини, берези, вільхи, жита і зілля множинного, що всім паростям і суттю своєю прагнуть до життя, бо кожне життя і думкою, і словом, і собі подібними прагне примножитися во славу твою, бо істинно сказав ти, Господи, Сину Божий: «Отець мій прославиться в тому, якщо рясно зародите й будете учні Мої». Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь!»

Я таки дістався до краю озер.

То був суворий край, майже весь заболочений, з вузькими доріжками, що вели від одного невеличкого села до другого. Наче великі Божі

очі, дивилися поміж лісів на цей грішний світ численні чисті озера.

За допомогою одного старого чоловіка, що назвався мандрівником-монахом, втрапив до найбільшого з тих озер — Світязького, схожого за описом у древніх книгах на море. Переправився на човні, який тут називають крипою, на острів, доволі великий, та, на жаль, не побачив там жодного зайця.

Ще майже два місяці я ходив по тому краю від озера до озера. Погода, як і було сказано у видінні братові Іосафу, стояла геть не зимова, хоча часто йшов дощ. Я ще раз захворів і геть кашляв. Лише ще на двох із тих озер були острови. Нарешті аж після Водохрещі я дістався до лісового озера, на березі якого знайшов стару розсохлу крипу. Та коли я дістався острова, що виднівся в ранковому тумані, я, о щастя, побачив на ньому зайців. Їх тут було справді до двох десятків. Усі дерева й кущі на острові справді були обгризені, а самі зайці — худючі, з обвислою мокрою шерстю. Все ж ловити їх виявилось нелегко. Довелося переправлятися назад і йти до найближчого села, яке я знайшов верстов за вісім од озера. Там я на решту грошей — всього пару кун, — які в мене ще лишилися, купив волосіні. Хотів попросити лісових смердів, аби допомогли ловити зайців, але побоявся, що вони їх можуть позабивати для їжі.

Повернувшись на острів, я розставив сильця, щоб зловити зайців, а потім переправити їх на берег до лісу. Каюся — була думка хоч одного з тих зайців убити та засмажити, але я таки поборов ту спокусу...»

3

На цьому текст, автором якого вважають преподобного Сильвестра Печерського, обривається. Він явно не закінчений. Існували дві точки

зору: кінець загубився або ж автору не стачило снаги дописати, зокрема описати його зворотну дорогу до Києва, хоча й існувала думка, що в цьому не було й потреби.

Що ж до того, що описане Сильвестром не увійшло до переліку чудес, створених монахами святого монастиря, згодом лаври, то також існував переказ: коли він повернувся до Києва, то не застав у живих старця Іосафа, котрий помер взимку, якраз після Водохрещі, а новий ігумен, бо старий був кудись переведений, не повірив розповіді Сильвестра і навіть наклав на нього єпитимію, хоч і не дуже сувору, за самовільне відлучення.

4

Справа була в іншому. Про що Сильвестр якось розказав іншому ченцю, сусідові по келії. Коли Сильвестр купив у селі волосіні, двоє — батько і син, в яких він здійснив покупку, пішли за дивним монахом. Вони дивилися, як той сідає у човен, як щось робить на островці посеред лісового озера, а потім повертається на берег. Коли ж він пристав до берега, накинулися і силою забрали човна, а самого зв'язали і прив'язали до дерева, заткнувши рота жмутом пожухлої трави.

Звідти Сильвестр бачив, як вони попливли на острів. Вони стали ганятися за зайцями, заганняючи звірів у розставлені Сильвестром сильця. Частина звірів потрапила у пастки, а частина була вбита виламаними дубцями. Через годин три, вже при заході сонця, човен, навантажений заячими тушками, пристав до берега.

— Спасибі тобі, чорнорясий, — глумливо сказав молодший із злочинців до прив'язаного Сильвестра, у якого текли сльози із очей.

Вони ще порадилися, чи відв'язувати бранця. Старший був за те, але молодший заперечив, що він неодмінно донесе на них.

Сильвестр провів жахливу ніч, його мучив страх, безсилля, холод. Не раз чув вовче виття, тремтів, бо уявляв жахливу смерть від вовчих зубів, геть замерз і під ранок знепритомнів. І все ж йому судилося вижити. Його врятувала дівчина, донька молодшого із тих напасників. Вона почула розмову батька й дідуся і вранці, тремтячи від страху, вирушила до озера. Дівчинка плакала, коли відв'язувала чужого бородатого чоловіка, коли він безсило впав на землю, плакала, коли потім розтирала задубілі щоки і груди, благала жити.

Коли Сильвестр зрештою опритомнів і побачив над собою дитячі очі, йому здалося, що в його душу зазирає маленьке янголятко.

— Хто ти? — зрештою прошептав, ледь-ледь ворущачи язиком.

Дівчинка не відповіла, її очі — великі, виразно-сірі, наповнилися переляком, радістю і ще ряснішими слізьми. Вона затремтіла, наче в пропасниці, і припала до його тіла своїм маленьким тільцем.

5

Посеред витоптаного острівця на лісовому озері стояв худий виснажений довгобородий монах із запалими щоками і виразними печальними очима. На руках він тримав і тулив до грудей єдиного уцілілого від жорстокого полювання зайця. Червоне зимове сонце поволі скочувалося за ліс. Чернець погладив звірка, котрий тремтів од переляку, і пішов із зайцем на руках, ледве переставляючи ноги, до припнутого біля берега човна. Посилювався холодний зимовий вітер. Квирила над озером самотня чайка-книга.